T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

KUR'ÂN-I KERİM'DE YARATILIŞIN BİRLİĞİ

Merve AKDEMİR
20949050

Danışman
Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN

Diyarbakır-2022

T.C.

DİCLE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

KUR'ÂN-I KERİM'DE YARATILIŞIN BİRLİĞİ

Merve AKDEMİR

20949050

Danışman

Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN

Diyarbakır-2022

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Kur'ân-ı Kerîm'de Yaratılışın Birliği" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Merve AKDEMİR

ÖN SÖZ

Bir şeyi bilmemek ve tanımamak onu gereği gibi takdir etmemize engel olur. Bu bakımdan Yüce Allah'ı, doğru şekilde takdir edebilmemiz için O'nun Kitab'ında bize uluhiyyetini anlattığı şekilde tanımamız elzemdir. Yüce Allah, vahiy göndererek, insanlara kendi içlerinde yaratmış olduğu fıtrî gerçekliği onlara tanıtmış, gerek yaratılış amacından gerek kâinatta kurmuş olduğu nizam ve birliğin gayesinden haber vererek de tüm bu yaratılış sistemini kendi uluhiyyetinin birer tezahürü kılmıştır. Vahiy ve nübüvvet sürecini de tabiata ve sosyal hayata dair süreçleri doğru anlamlandırabilmemiz noktasında göndermiş olduğu Hz. Peygamber (a.s) ile kemale erdirmiştir.

Yüce Allah, yarattığı hiçbir canlıyı başıboş bırakmamıştır. Onun Rab oluşu tüm mahlûkatı terbiye etmesi, tertip etmesi, düzenlemesi, bilgilendirmesi, rızıklandırması… gibi mahlukat üzerinde birçok şekilde tezahür etmiştir. Kur'ân'a baktığımızda Yüce Allah, mahlûkatla aralarındaki ontolojik farktan ötürü onlar üzerindeki mürebbiliğini, iletişimini vahiy kurumu yoluyla idame ettirmektedir. Vahiy kavramının Kur'ân'daki kullanımlarını göz önünde bulundurduğumuzda da vahyin kanalının sadece Yüce Allah ile peygamberleri arasında, yalnız onlara has bir iletişim süreci olmadığını, genelde Yüce Allah'ın mahlûkatın tamamıyla iletişime geçip onları bu yolla terbiye ettiği bir iletişim aracı olduğu sonucunu çıkarmamız mümkündür. Dolayısıyla mahlûkattaki her şeyin hareket kaynağı vahiydir. Arılar nasıl bal yapacağını, yer ve gök nasıl bir görev icra etmeleri gerektiğini, insanın niçin yaratıldığını, nasıl bir kulluk sunması gerektiğini, kuşlar nasıl uçmaları gerektiğini vahiyle öğrenmiştir. Mahlûkattaki tüm hareketlerin tek bir ilme mutabık kalması sonucunda ise yaratılışta muazzam bir birlik varlık göstermiştir.

Bu çalışmada da tek bir yaratıcı ve onun tek bir ilme, tek bir kudrete dayanan yaratılışında, tezahür eden birlik incelenmiştir.

Tez giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte konunun önemi, amacı, kapsamı ve metodundan bahsettik. Birinci bölümünü yaratılıştaki birliğin sosyal meseleler üzerindeki yansımalarına ayırırken, tezimizin ikinci bölümünü de kevnî ayetlerin yaratılışın birliği üzerindeki yansımalarına ayırdık. Nitekim gerek tenzilî gerek tekvînî âyetleriyle, Yüce Allah, insanları her yönden kendi birliğine davet etmektedir. Sonuçta da konunun genel bir değerlendirmesini yaptık.

Öte yandan çalışmamız "Yaratıcı tek ise, yeryüzünde nasıl bu kadar çeşitlilik sadır olur?" sorusuna bir cevap arayışı mahiyetindedir. Nitekim arzda ve yaratılışta her şey birliğe dayanırken çeşitlilik arz etmektedir. Tek bir topraktan ve sonrasında sudan yaratılan, aynı anne babadan olan insanlar da kökü tek fakat varlıkları kendinde müstakil, kendine özgü ve farklıdır. Hepsinin renkleri, dilleri farklıdır. Yine hayatın yegâne kaynağı olan su ve topraktan oluşan meyve ve sebzelerin her birinin farklı renk ve lezzet ihtiva etmeleri, bu çokluğun, kaynaktaki tekliğin özüne şüphe düşüremeyeceği sonucunu çıkarmamız noktasında bize yardımcı oluyor. Tüm bu çeşitlilikler, mahlûkat arasındaki birlik ve bütünlüğü bozmamış olup yaratıcıları olan Allah'ın tek ve bir oluşuna delil kılınmıştır: *"Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır."*(Rum 30/22)

Çalışmamız boyunca ufuk açıcı konuşma ve yönlendirmeleriyle manevi desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen muhterem tez hocam Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN'a, önemli katkılarından ötürü saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ali AKAY'a, hayata dair umutlarımı her daim diri tutmam hususundaki yönlendiriciliğiyle manevi desteklerini benden esirgemeyen değerli hocam Mehmet Ali ESMER'e, samimi ve içten yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Mesut KAYA'ya, güzel kalbîyle yaşamımdaki varlığını önemli bir destek olarak bulduğum Şeyma CENGİZ'e ve bugünlere gelmemde bana her türlü desteği sunan ilk öğretmenim babam olmak üzere anneme, tüm hocalarıma kalbî teşekkürlerimi ifade ederim. Çaba bizden, başarı Allah'tandır.

Merve AKDEMİR

Diyarbakır 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa no:

ÖNSÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **VII**

ABSTRACT ..... **VIII**

KISALTMALAR ..... **IX**

GİRİŞ **1**

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI **1**

2. KONUNUN KAPSAMI VE METODU **3**

BİRİNCİ BÖLÜM **6**

1.YARATILIŞIN BİRLİĞİNİN USULU'D-DİN İLE İLGİSİ **6**

1.1. RAB KELİMESİNİN YARATILIŞIN BİRLİĞİNE TECELLİSİ **6**

1.2. YARATILIŞIN BİRLİĞİ VE RUBUBİYET **13**

1.3. YARATILIŞIN BİRLİĞİ VE ULÛHİYETLE İLGİSİ **29**

1.3.1. Yaratılışın Birliğinde Tek Varlığa İnanma İhtiyacı 38

1.3.2. Yer Ve Gök Düzeninin Yaratılışın Birliğine Yansımaları 43

1.3.3. Yaratılışın Birliği Karşısında Acziyete Düşmek 46

1.4. YARATILIŞIN BİRLİĞİ VE AHİRET 52

1.4.1. Ölümden Sonra Dirilişe Bir Misal: İnsanın Yaratılışı 52

1.4.2. Ağaçtan Ateş Çıkması 54

1.4.3. Yeryüzünün Baharda Dirilişi 55

1.4.4. Yeniden Dirilişin Provası: Uyku Ve Uyanma 57

1.5. İSİMLERDE YARATILIŞIN BİRLİĞİ 60

1.6. YARATILIŞIN BİRLİĞİ VE NÜBÜVVET 66

1.7. YARATILIŞIN BİRLİĞİNİN EĞİTİM İLE İLGİSİ 69

1.7.1. İlmin Kaynağındaki Tekliğin Yaratılışın Birliğine Yansımaları 69

1.7.2. Yaratılışın Birliğinde Vahiy Gerçeği 70

1.7.3. İlmin Beşer Dışı Varlık Üzerinde Oluşturduğu Birlik 72

1.7.3.1. Göğe ve Yere Vahiy 72

1.7.3.2. Bal Arısına Vahiy 74

1.7.4. İlmin Beşer Üzerinde Oluşturduğu Birlik 75

1.7.4.1. Yaratılışın Birliğinde Talim Medresesi 75

1.7.4.2. Bilgi Kaynağındaki Birlik 77

1.7.4.3. Vahyin Toplum Üzerinde Oluşturduğu Birlik (Ümmet) 80

1.8. SOSYAL KANUNLARDA YARATILIŞIN BİRLİĞİ 84

İKİNCİ BÖLÜM 87

2. KEVNÎ ÂYETLER AÇISINDAN YARATILIŞIN BİRLİĞİ 87

2.1. ALLAH'IN ÂYETLERİ 87

2.1.1. Istılahta Âyet 87

2.1.2. Lügatte Âyet 87

2.1.3. Sözlü (Tenzilî) – Sözsüz (Tekvînî) Âyetler 89

2.1.4. Âyetlerin Çeşitli Olmasının Yaratılışın Birliğiyle İlgisi 92

2.2. KÂİNATTAKİ İKİ DELİL ÂFÂK VE ENFÜS 93

2.2.1. Âfâktaki Âyetler **94**

2.2.2. Enfüsi Âyetler **104**

2.3. YERYÜZÜNÜN SU İLE İHYASI 109

2.4. DİLLERİN VE RENKLERİN FARKLI YARATILIŞINDAKİ BİRLİK 118

2.5. HER ŞEYİN ÇİFT YARATILMASINDA TEZAHÜR EDEN BİRLİK 122

2.6. "O'NUN BENZERİ YOKTUR" ÂYETİNDE YARATILIŞIN BİRLİĞİ 128

2.7. YARATILIŞIN BİRLİĞİNİN GECE VE GÜNDÜZE TEZAHÜRÜ ... 132

2.8. YARATILIŞIN BİRLİĞİNİN GÜNEŞ VE AY ÜZERİNDEKİ TEZAHÜRÜ 135

2.9. "OL" EMRİNDE YARATILIŞIN BİRLİĞİ 139

2.10. YER VE GÖĞÜN MELEKUTUNDA YARATILIŞIN BİRLİĞİ 147

2.11. YARATILIŞIN BİRLİĞİNDE "HER ŞEY O'NU TESBİH EDER" .. 156

2.12. ALLAH'I DÜŞÜNDÜREN KÂİNAT ÂYETLERİ 158

2.13. YARATILIŞIN BİRLİĞİNDE GÖLGE ÂYETİ 162

2.14. KUR'ÂN'IN MİSAL VERMESİNDE YARATILIŞIN BİRLİĞİ 164

2.15. YARATILIŞIN BİRLİĞİNİN TEHADDİYLE İLGİSİ 167

SONUÇ ……...……172

KAYNAKÇA.....174

ÖZET

Hayat, Yüce Allah'ın yaratma sıfatı ile tekevvün etmiştir. Kendisine vahiy gönderilen insan da yine bu yaratma sıfatı ile hayat bulmuştur. İlk vahiy de, Rabbin sıfatlarından hayata başlayabilmenin kendisiyle sağlandığı yaratma sıfatı ile başlamaktadır. Dolayısıyla biz de bu çalışmamızda her şeyin başlangıcı olan ve başlangıcı olarak zikredilen Yüce Allah'ın yaratıcılığının kainat üzerinde oluşturduğu birlik yönünü Kur'an ekseninde ele aldık. Zira evrenin yaratılışında birlik, insanın, bitkilerin, güneşin, ayın yaratılışında birlik, peygamberlerin getirdikleri mesajda birlik, gönderilen sosyal kanunlar arasında birlik, iman edenlerin bir vücudun azaları gibi olmaları, aynı amaç doğrultusunda hareket etmeleri sonucunda meydana gelen birlik, insanların kullandıkları eşyaların isimlerinde birlik vb. konular Kur'an'da sıkça yer alan konular olarak öne çıkmaktadır. Öyle ki Bir'de başlayan yolculuk yine Bir'de son bulmaktadır. Bu durum Allah'ın vahyine boyun eğmekte birlik ve düzenin, ona başkaldırmakta ise kaosun olduğunun da bir ispatıdır.

Anahtar Kelimeler: Tevhid, Ahiret, Nübüvvet, Yaratılış, Âyet, Birlik

ABSTRACT

Life has come into existence with the act of creation of Almighty Allah. The person to whom revelation was sent also came to life with this capacityof created. The first revelation begins with the attribute of creation, through which one of the attributes af the Lord ise able to begin life. Therefore, in this study, we discussed the unity aspect of the creativity of Almighty Allah, who is the beginning of everything and mentioned as the beginning, on the axis of the Qur'an. For, unity in the creation of the universe, unity in the creation of man, plants, sun and moon, unity in the message brought by the prophets, unity among the social laws sent, unity that occurs as a result of believers being like the organs of a body and acting for the same purpose, unity in the names of the things people use, etc. These issues stand out as the topics that are frequently included in the Qur'an. So much so that the journey that started in One ends in One. This is a proof that there is unity and order in submitting to Allah's revelation, and chaos in rebelling againts it.

Keywords: Tawhed, Hereafter, Prophethood, Creation, Verse, Unity

KISALTMALAR

a.s. **:** Aleyhisselâm

b. **:** bin (oğul)

bas. **:** Basımevi

bkz. **:** Bakınız

bsk. **:** Baskı

c. **:** Cilt

c.c. **:** CelleCelâluhu

çev. **:** Çeviren

DİB **:** Diyanet İşleri Başkanlığı

DİA. **:** Diyanet İslam Ansiklopedisi

H. **:** Hicrî

haz. **:** Hazırlayan

Hz. **:** Hazreti

İFAV **:** Marmara İlahiyat Fakültesi Araştırma Vakfı

nşr. **:** Neşreden

r.a. **:** RadiyallâhuAnhu/Anhumâ/Anhâ

s. **:** Sayfa

s.a.v. **:** Sallallâhu Aleyhi Vesellem

Thk. **:** Tahkik Eden

trc. **:** Tercüme Eden

vb. **:** Ve Benzeri

vs. **:** Ve Sair

vd. **:** Ve Diğerleri

Yay. **:** Yayınları

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

Peyderpey nazil olan, takriben yirmi üç sene gibi bir sürede kemale eren, daha sonraki süreçlerde sahabe-i kiram tarafından iki kapak arasında toplanarak kendisine mushaf formu verilen Kur'ân-ı Kerîm, içerisinde ferdi ve toplumu ıslah eden, onlara yaşamlarında nasıl hareket etmeleri gerektiğini öğreten birçok hüküm ihtiva etmektedir. Ulema Kur'ân'daki hükümleri tevhid, nübüvvet, ahiret ve adalet şeklinde dört başlık altında toplamıştır. Aslında tevhid dışındaki bu üç konuyu da tevhidde toplamak mümkündür. Zira Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'ın, tevhid eksenli düşünülmesi son derece doğaldır.

Çalışmanın giriş bölümünde, Tevhidin bir yansıması olarak yaratılışta birliğin olduğu ele alınmakta ve bu birliğin rububiyet ve uluhiyetle ilişkisi ortaya konulmaktadır. Nitekim ele alacağımız yaratılışın birliği konusunun temelini yaratıcının birliği teşkil etmektedir. Çünkü kâinatta ve yaratılışta görülen birlik, onları yaratan Yüce Allah'ın birliğine dayanmaktadır. Konuya öncelikle tevhidin kısımlarıyla giriş yapmamızın sebebi budur. Tevhidi iptal eden şirk zihniyetlerinin, yaratılıştaki birliği, nizamı, ahengi açıklayabilecek güçte bir argümanlarının olmaması, Yüce Allah'ın insanlara gönderdiği ve gösterdiği âyetleri karşısında bu kimseleri cevap veremeyecekleri bir pozisyonda delilsiz bırakması, kâinatta ve sosyal kanunlarda görülen birliği Kur'ân, tevhid düşüncesini inşa etmede delil olarak kullanır. Çünkü arzdaki tüm deliller insanı Allah'ı tevhid etmeye zorlar.

"Onlar mı hayırlı yoksa yeryüzünü yaşamaya elverişli kılan, içinde yer yer nehirler akıtan, onun sallanmaması için sâbit dağlar yaratan ve iki deniz arasına bir engel koyan mı? Allah ile beraber başka bir ilâh daha olur mu hiç? Hayır, hayır! Onların çoğu gerçeği bilmiyorlar." (Neml 27/61)

"Yoksa O'ndan başka birtakım ilahlar mı edindiler? De ki: Haydi delillerinizi getirin!"(Enbiya 21/24)

Tevhid, v-h-d kökünün tef'il vezninde olup kelime anlamı birlemektir. Yani Allah'ı birlemek demektir. Yüce Allah birliğine delalet olması bakımından arzda, insanlarda yaratılışlar gerçekleştirmiştir. Bu yaratılışlara dikkat çekerek tüm mahlukatı kendi birliğine delalet eden birer 'âyet' olarak zikretmiştir. Bu âyetleri de varlığının birliğine alamet kılmıştır. Kâinat kitabındaki âyetler, yaratılıştaki birlik, düzen ve ahenge birer gösterge olup yaratıcıları olan Allah'ın varlık ve birliğine delalet ederler. Gerek tenzilî gerek tekvînî âyetlerde, kâinatta zerreden küreye her şeyde bir birlik görülebilir. Öte yandan tabiat varlıklarında olduğu gibi sosyal olaylarda da âyetler, yaratılışın birliğine dikkat çekmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde usulu'd-din konularının yaratılışın birliğine tezahürleri ve mevcud sosyal gerçekliklerin Allah'ın birliğine işaret eden yönlerini ele alırken yaratılışın birliğinin nübüvvet vahyiyle, ahiretle olan ilgisi incelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, tabiatta ve yaratılan diğer tüm mahlûkattaki birlikten yola çıkılarak bunların yaratıcıları olan Allah'ın birliğine delalet yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tevhid'in tüm peygamberlerin ortak daveti olarak, farklı dönemlerde farklı peygamberlere gönderilmiş olması ve peygamberlik sürecinin yine aynı kelime ile nihâyete erdirilmesi mesajı gönderen gücün, kudretin birliğine delalet etmesi bakımından nübüvvet meselesinin "yaratılışın birliği" ne delil olma yönünü ortaya çıkarmaktadır.

Yine tarih içerisinde peygamberlere gönderilen mesajlar içerisinde, sosyal hayatın nizamına yönelik konan bazı hükümlerin diğer peygamberlere gönderilen vahiylerin içerisinde de yer alması yaratılışın birliğinin sosyal kanunlar ile ilgisini ön plana çıkarmaktadır.

Yaratılışın ardından o yaratılışın amaç ve gayesini ortaya koyan bir vahyin inzal olması, her şeyin yaratılmasının bir hikmete mebni kılınması, dolayısıyla da tenzilî ve tekvînî âyetler arasındaki birliğin, onların yaratıcıları olan Allah'ın birliğine delil olma yönü ile yeryüzünün ölümden sonra yeniden dirilişi, insanın yaratılış safhaları gibi Kur'ân'da zikredilen birçok misalin yaratılıştaki birliğin ahiret düşüncesine delil olan yönleri incelenmiştir.

Tüm bunlar kişiye asıl yaratılış amacını kavratan, mevcudattaki her şeyin yaratılmasında bir amaç ve bir hikmet olduğunun farkındalığını kazandıran, bakışları birer boş bakış olmasının ötesine taşıyarak gözün nazar ettiği yerde doğru bir anlamlandırma süreci başlatmasına vesile olması ve akabinde doğru bir kulluk ile asıl merciye doğru bir yöneliş gerçekleştirmesi açısından elzemdir. Sebeplerden ziyade sebeplerin ardındaki mesaja ulaşmak, sebeplerdeki birliği, düzeni vareden gücü bu sebeplerle tanımak o sebepleri yaratılma amaçlarına uygun kullanmaktır. İşte bu nazara sahip kimseler, isteyerek ya da istemeyerek tüm varlık aleminin kendisine boyun eğdiği bu yüce kudretin karşısındaki acizliklerini bilerek arzdaki irade sahibi olmayan bu mahlukat ile birlikte bu kulluk sürecine iştirak ederek aralarında bir birlik oluştururlar.

Ele aldığımız bu konu hakkında ülkemizde doğrudan bir çalışmanın bulunmamış olması, bizi bu konuda araştırma yapmaya sevketti. Konunun her birinin farklı yönleri üzerinde durulan müstakil çalışmalar olmakla beraber, çalışmamız, konusu, planı ve işleme yöntemi bakımından farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla konuyu yeni perspektiflerle ele alıp, mevcud tefsir geleneğimizde bu konuya dair yer alan yaklaşımları değerlendirerek özgün bir çalışma ortaya koymaya çalıştık. Fakat İmam Gazzâlî'nin Cevahiru'l Kur'ân eserinde dediği gibi "İlim kıyısız bir umman"[1] iken bu konudaki açığı kapatacak bir iddiaya da sahip değiliz.

2. KONUNUN KAPSAMI VE METODU

Bu çalışmada, Kur'ân'da yaratılışın birliğine delalet eden âyetler tesbit edildi. Bunlar usulu'd-din konularının öncelik sonralık ilişkisi baz alınarak belli bir plan çerçevesinde tasnif edildi. Bu âyetlerdeki maksatlar ve onların konumuzla ilgili olan yönleri tefsir ve hadis kaynaklarıyla beraber gerek klasik gerek çağımızdaki

[1] Ebu Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, **Cevâhir'ul-Kur'ân**, trc. Abdülhalik Duram, Hikmet Yay., İstanbul, 2011, s. 16.

kaynaklar taranarak tesbit edildi. Bu kaynaklardan gerekli bilgiler elde edildikten sonra daha önce yapmış olduğumuz tasnif doğrultusunda değerlendirilmeler yapıldı.

Çalışmanın girişinde konunun genel akışının merkezinde olan Rab kavramının, İslamiyet öncesindeki kullanımları ile vahyin nazil olmasından sonra kazandığı anlamlarına yer verildi. Akabinde bu kavramın alem ve yaratılışla arasındaki irtibatın kâinatta oluşturduğu gerek kevnî gerek sosyal birliğe işaret edilmiştir.

Birinci bölümde ise usulu'd-din konularından; tevhid, ahiret ve nübüvvetin yaratılışın birliğiyle ilgili olan yönlerini başta Kur'ân olmak üzere, konuyla alakalı mevcut eserlerden de faydalanma yoluna gidilmiştir. Konunun ikinci yani son bölümünde ise Yüce Allah'ın insanlara peygamberleri vasıtasıyla göndermiş olduğu tenzilî âyetlerinin dışında, varlığını ve birliğini onlara göstermek için yarattığı birtakım tekvînî sebeplerin yaratılışın birliğiyle arasındaki ilgi ortaya konulmuştur. *"İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'ân'ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun."* Nitekim Yüce Allah'ın arzında yaratmış olduğu bu kevnî âyetleriyle insanlara telkin edilen yaratılışın birliği fikri, insanları, onları yaratan kudretin birliğine götürmektedir.

Çalışmada klasik tefsir kaynaklarıyla beraber, çağdaş tefsir kaynaklarından da istifade edildi. Bunların içerisinde; Taberî'nin (v. 310/ 923) Câmiu'l Beyân'ı, meselelerin daha çok felsefi ve kelami yönünü ele alan Mâturîdî'nin (v. 333/944) Te'vilâtu'l-Kur'ân'ı, dil yönünden oldukça zengin bir tefsir türü olan Zemahşerî'nin (v. 538/1144) el-Keşşâf'ı, hakkında herhangi bir veri bulamadığımız konularda muhakkak kendisinde tafsilatlı bilgiler edinilen Fahreddîn er-Râzî'nin (v. 606/1210) Mefatihu'l gayb'ı, içerisinde çeşitli sahabe kavilleriyle beraber ilk dönem müfessirlerinden alıntılamaların çokça yapıldığı İbn Kesîr'in (v. 774/1373) Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm'i, Seyyid Kutub'un (v. 1906/1966) Fî Zilâl'il-Kur'ân tefsiri ile beraber tefsir geleneğine ait birçok tefsirden istifade edildi.

Dilbilimsel (lüğavi) yönden, Cevherî'nin (v. 400/1009) Tâcü'l-Lüğa'sı, Râgıb el-Isfahânî'nin (v. 502/1030 ?) el-Müfredat'ı, İbn Manzûr'un (v. 711/1311) Lisânü'l-

Arab'ı, Fîrûzâbâdî'nin (v. 817/1415) Kâmûsü'l-Muhît'i, Murtazâ ez-Zebîdî'nin (v. 1205/1791) Tâcü'l-Arûs'u gibi Arapça sözlüklere müracaat edilmiştir.

Sonuç bölümünde ise konuya dair elde edinilen tüm veriler zihinsel süreçten geçirilerek varılan genel kanaatler ise özet olarak aktarılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.YARATILIŞIN BİRLİĞİNİN USULU'D-DİN İLE İLGİSİ

1.1. RAB KELİMESİNİN YARATILIŞIN BİRLİĞİNE TECELLİSİ

Rububiyet tevhidini tam ve doğru bir şekilde anlayabilmek, rububiyet kelimesinin kendisinden türediği Rab kavramını ele almaya bağlıdır. Niçin bu kelimenin gerçek manasını öğrenmeliyiz diye bir soru akıllara gelirse de, kişi için Rab kelimesinin anlamını öğrenmesi, Rabbini tanıması için elzemdir. Zira bireyin tanımadığı bir Rabbe, doğru bir kulluk sunması mümkün değildir. Bu konuda oluşan bir bilmeme hali ise, ferdin bilmeden Allah'tan başkalarına birtakım ilahî nitelikler atfederek, onları Allah'a eş koşması ve başka Rabler edinmesini her an mümkün kılabilir. Bu açıdan Rab kelimesini tüm detaylarıyla öğrenmek, kişi için doğru bir kulluk seyri belirleyebilmesi ve Allah'tan başkasını Rabler edinmemesi açısından büyük bir önem taşır. Kur'ân da, bu konuda kulda gelişen bilgi artışının, Allah'a karşı gelmekten sakınma duygusunu inşa etmede etkili olduğuna dikkat çeker.[2]

İnsan için kendisine kulluk edeceği merciyi tanıma aşamasında Kur'ân'a baktığımızda Allah lafzından sonra en çok Rab kelimesinin kullanıldığını görürüz.

Rab kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de 968 yerde geçer. Bu kelimenin çoğulu "erbab" şeklinde 4 yerde ve bu kelimeden türemiş olan "rabbâniyyûn" 3, "ribbiyyûn" ise 1 yerde geçer. Toplam olarak Rab kelimesi ve türevleri Kur'ân'da 976 yerde tekrar edilir. [3]

Kur'ân'ın dilinin Arapça olduğunu ve âyetlerin inzal olmaya başladığı dönemin ilk muhataplarının da Arap olduklarını hesaba katarsak bir Kur'ân

[2] Bkz. Fatır, 35/28.
[3] Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, **el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Kral Fahd Kur'ân Kompleksi Sitesi (www.qurancomplex.com), s. 87, 88.

kavramının anlam çerçevesini en iyi şekilde tesbit edebilmek için kavramı, dilin kendisinin konuşulduğu coğrafya ve dönem içerisindeki kullanım çeşitlilikleriyle beraber ele almanın gerekliliğini izhar etmiş oluruz. Zira âyetlerin, indiği toplumun idrakine bir şeyler anlatabilmesi için dil üzerinden aralarında böyle ortak bir sahanın olması kaçınılmazdı. İlk dönem eserlerinde, Kur'ân kelimelerinin en iyi şekilde anlamlandırılabilmesi için de Arap şiirlerine müracaat edilmesinin altında bu mantık yatmaktadır. Fakat Kur'ân her zaman bir kelimeyi ilk dönem muhataplarının kullandığı anlam sahasında kullanmamıştır, bilakis bazen de o temel anlam üzerine yeni bir sistem inşa etmiştir. Dolayısıyla Rab kelimesinin Kur'ân'da geliş şekillerini ele alırken, âyetlerin içerisine indiği mevcut toplumun da Rab kelimesini hangi şekillerde kullandığını incelemek gerekir.

"Rab sözcüğü, Arapça'da r-b-b harflerinden oluşur. Asıl anlamı terbiye etmek, yetiştirmek[4] olmakla beraber kelime, aynı zamanda "derleyip toplamak, düzeltmek, ıslah etmek bir araya getirmek, hazırlamak, bakım ve koruma işini üzerine almak, koruyup kollamak, sorumluluk yüklenmek, üstünlük, ululuk, efendi olmak, tasarruf sahibi olmak, sahip olmak, malik olmak, bakmak, büyütmek, gözetmek, hükmünü, buyruğunu yürütmek[5], sağlamlaştırmak[6]" gibi manalara gelir. Kur'ân âyetlerinin nazil olmaya başladığı dönemde, Rab kelimesi, Arap şiirlerinde, seyyid, itaat edilen, otorite sahibi efendi, reis[7] anlamlarında kullanılmıştır. Aynı zamanda Araplar bir şeyi kullanışlı hale getirmek anlamını ifade ederken r-b-b kökünü kullanmışlardır.[8] İbn Manzûr da, Arapların "Falan kişinin beni yönetmesi başka bir falanın yönetmesinden daha sevimli gelir." ifadesini kullanırken rabb kelimesini yönetmek manasında kullandıklarını zikreder.[9]

---

[4] İbn Fârîs, Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **Mekâyisü'l-lüğa**, Dâru'l-Fîkr, Beyrut, 1979, c. 2, s. 381-382.

[5] Râgıb el-Isfahânî, **Müfredâtu elfazi'l-Kur'ân**, trc. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yay. İstanbul, 2010, s. 408, Mevdudi, **Kur'ân'ı Kerîm'de Dört Terim**, trc. Cahit Koytak, İstanbul, Seçkin Yay., 1990, s. 54-59

[6] İsmail İbn Hammâd el-Cevherî, **Tâcü'l-lüğa ve sıhhâhu'l-Arabiyye**, thk. Abdulğafur Attar, Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990, c. 1, s. 130.

[7] Taberi, Muhammed b. Cerîr, **Câmi'u'l-beyân ʿan teʾvîli âyi'l-Kurʾân**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Daru'l-Hicr, Kahire, 1422/2001, c. 1, s. 141., Nesefî, Abdullah b. Ahmed, **Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl**, Seyda Yay., 2018, c. 1, s. 15.

[8] Cevherî, **es- Sıhhâh,** c. 1, s. 130.

[9] Cemaleddin Ebu'l Fadl Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1990, c. 1, s. 400.

Araplar, eve sahiplik ettiği, onu düzenli ve tertipli tutan ev hanımı için de 'rabb'ul beyt' ifadesini kullanırlar.[10] Evladını koruyup kolladığı için babaya 'rabbun', anneye 'rabbetün' demişlerdir.[11] Bir kabile veya topluluktan olan kimseler için de r-b-b kökünü kullanmışlardır.[12] Rab kelimesi, Arap toplumunda Kur'ân henüz kendilerine nazil olmaya başlamamışken çeşitli manalarda kullanılmıştır. Şimdi de Rab kelimesinin Kur'ân vahyinde kullanıldığı manaları ele alacağız.

1- Özel isim olarak**,** kefil, gözetici, koruyup kollayan, ıslahla sorumlu olma manalarına gelen Rab kelimesi, Kur'an'ın birçok ayetinde Allah'ın özel ismi olarak geçmektedir: *" İyi bilin ki âlemlerin rabbi dışında taptıklarınız benim düşmanımdır; O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren ve içirendir. Hastalandığım zaman bana şifa verendir."*[13] *"Sahip olduğunuz ne kadar nimet varsa, hepsi Allah'tandır. Sonra, herhangi bir belaya düşerseniz, şaşkın bir halde hemen O'na yönelirsiniz. Ancak O, sizden belayı giderince, (bütün bu nimetler ve sıkıntıları gidermelere rağmen) sizlerden bazıları rablerine başkalarını ortak koşarlar."*[14] *"Doğunun da batının da rabbi O'dur. O'ndan başka ilah yoktur. Öyleyse yalnız O'na güvenip sığın."*[15] *"De ki: "Allah her şeyin rabbi iken ben O'ndan başka bir rab mi arayacağım?" Herkesin yaptığının sonucu kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez. Sonunda dönüşünüz rabbinizedir ve O, hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir."*[16] âyetlerinde Rab kelimesi özel isim olarak kullanılmıştır.[17]

2- Mürebbi, gereksinimleri karşılayan, terbiye veren ve yetiştiren: *"O (Yusuf) (Bundan) beni güzel bir şekilde korumuş olan Rabbime sığınırım dedi."*[18]

3- Çeşitli kimselerin oluşturduğu bir toplulukta merkezi bir sıfata sahip olan: *"O rabbinizdir ve dönüşünüz O'nadır."*[19] "*Sizin gibi bir ümmet olmayan, ne*

[10] Mecdüddîn Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsu'l-muhît**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 87.
[11] Isfahânî, **el-Müfredât**, s. 407.
[12] İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, c. 1, s. 402.
[13] Şuara, 26/77-80.
[14] Nahl, 16/53-54.
[15] Müzzemmil, 73/9.
[16] En'am, 6/164.
[17] Ahmed Kalkan, **Kur'ân Kavramları**, Davud Emre Yay., İstanbul, 2011, c. 8, s. 707.
[18] Yusuf, 12/23.

yeryüzünde bir canlı ne de havada iki kanadıyla uçan bir kuş vardır. Biz kitabımızda bunlardan hiçbirini gözümüzden kaçırmadık. Sonra, onların hepsi rableri(nin huzuruna) toplanacaklardır."[20] *"Sura üfürülünce,onların hepsi mezarlarından rableri(nin huzuru)na koşarak çıkarlar."*[21]

4- Kendisine bağlananların efendisi, sözü geçen, üstünlüğü ve yüceliği kabul edilen ve tasarruf hakkına sahip, itaat ve boyun eğilen efendi, güç ve egemenlik sahibi reis: *"Onlar Allah'ı bırakıp ta rahiplerini ve hahamlarını rabler edindiler."*[22] *"Bizden hiçbir kimse Allah'tan başkasını rab edinmesin."*[23]

Bu iki âyette kullanılan 'rab' kelimesininn çoğulu olan 'erbab'dır. Bu sözcük, Allah'tan başkasının emir, nehiy ve direktiflerini kabul eden milletlerin yönetici olarak seçmiş oldukları kimselere hüküm koyma yetkisini de vermeleri kastedilmektedir.[24]

"Yusuf (a.s) dedi ki: Sizlerden biri rabbine (efendisine) şarap içirecek... ve bu ikisinden kurtulacağını sandığına Yusuf rabbinin (efendinin) yanında beni an dedi. Ancak, şeytan rabbine (efendisine) onu hatırlatmayı unutturdu."[25]

"Haberci Yusuf'a geldiği zaman Yusuf ona; rabbine (efendine) geri dön ve ellerini kesen kadınların durumunu sor dedi. Muhakkak ki Rabbim onların tüm hilelerini bilir."[26]

5- Malik, efendi: *"Göklerin, yerin, bunlar arasında ne varsa ve üzerine güneş doğan her şeyin malikidir O."*[27]

"Rab kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de yukarıda açıkladığımız tüm manalarda kullanılmıştır. Âyetlerde, bazen bu manalardan sadece bir ya da ikisi bazen daha fazlası bazen de tümü birden kullanılmıştır."[28]

---

[19] Hud, 11/34.
[20] En'am, 6/38.
[21] Yasin, 36/51.
[22] Tevbe, 9/31.
[23] Al-i İmran, 3/64.
[24] Bkz. Mevdudi, **Kur'ân'ı Kerîm'de Dört Terim**, s. 61.
[25] Yusuf, 12/41-42.
[26] Yusuf, 12/50.
[27] Saffat, 37/5.

Rab kelimesinin manalarına baktığımızda, yerde ve gökte, insanların yaratılışlarında, suda yüzen gemilerde, havada uçan kuşlarda, tüm alemde bir yaratılış üzerinde tecelli etmekte, varlığını hissettirmektedir.

"Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."[29]

"Âlemin kelimesi, tekili bulunmayan cins isimdir."[30] "Âlem, Yüce Allah'ın dışındaki tüm yaratıklardır."[31] "Tüm ümmetleri ve yaratılmış toplumları ifade eder. Böylece insanlar bir âlem, cinler bir âlem, diğer yaratıklar da kendi başlarına birer âlemdirler."[32] " İnsanlar âlemi, cinler âlemi ve diğer âlemler.....diye söylenir."[33]

Âyette geçen 'Âlemlerin Rabbi' izafet terkibi ile beraber 'Rabb olan Allah' vurgusu son derece dikkat çekicidir. Bu, Allah'ın yaratmış olduğu âlemlerin dolayısıyla her şeyin idaresini, kontrolünü Rab oluşu ile üstlendiğini, yarattığı hiçbir şeyi başıboş bırakmadığını,[34] her an bir değişim ile yaratmaya devam ediyor oluşunun[35] bir ifadesidir. Dolayısıyla Allah'ın aynı zamanda Âlemlerin Rabbi oluşu, "Allah her şeyi yarattı, fakat evrene ve insana müdahalesi yoktur" tezini savunan deistlere de bir reddiye içermektedir. Çünkü her güne uyanan, her gece uyuyan insanın, yerde ve gökteki değişimleri görmemesi, gelen her mevsimin ona yeni ürünlerle beraber yeni hava akışları sunması, aynı topraktan farklı renk ve lezzetlerin neşet etmesi ve tüm bu yenilenmelerin hepsinin bir ahenk ve nizam içerisinde gerçekleşiyor olması herkes tarafından görülen, inkar edilemeyecek gerçeklerdir. Gökte, yerde ve bu ikisi arasında bulunanlarda öylesine bir düzen söz konusudur ki, yeryüzü Allah'ın âyetleriyle dolu, tüm bunlar okunmayı beklemekle beraber adeta O'nun Rab oluşunu hep bir ağızdan ikrar etmektedirler. *"De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza."*[36]

---

[28] Mevdudi, **Kur'ân'ı Kerîm'de Dört Terim**, s. 59.
[29] Fatiha, 1/1.
[30] Taberî, **Câmi'u'l-beyân**, c. 1, s. 144.
[31] Mehmet Kubat, **Kur'ân'da Tevhid**, Beka Yay., İstanbul, 2014, s. 451.
[32] Taberi, **Câmi'u'l-beyân**, c. 1, s. 144.
[33] Suyûtî, İmam Celâleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Mahalli, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfîî, **Celaleyn tefsiri**, Şifa Yayınevi, İstanbul, 2015, bkz. Fatiha sûresi tefsiri
[34] Kıyame, 75/36.
[35] Rahman, 55/29.
[36] Yunus, 10/101.

Bu âyette, insanın her gün zaten bakıp gördüğü fakat gerçek anlamda idrak edemediği düzen ve ahengin hakiki manada görülmesi ve üzerinde düşünülmesi istenmektedir. Zira yer ve gök sisteminin, hakikat mevzusunda insan denen canlıya anlatacakları vardır. Dolayısıyla bu, sıradan bir bakış değildir, bilakis düzenin içerisine yerleştirilen kevnî âyetleri idrak gücüne ve insan duyularının akılla münasebetine erişen bir bakış olması istenmektedir.

Kâinat, insan duyularına hitap etmektedir. Yüce Allah da insan duyularını kâinata bakmaya, onun üzerine düşünmeye davet eder. Göz yaratılmışsa bu, gözün görmesi gereken şeylerin de varlığını gösterir. Allah Teâlâ, bu yüzden kulunun, yaratılan şeyleri temaşa etmesini ister. Duyularımız üzerinde de tasarruf yetkisi O'na aittir. Neye bakılıp neye bakılmaması gerektiğini de yine O belirlemiştir. Nitekim Yüce Allah insanda yarattığı duyuların, kâinat ile bütünleştirmesini istemektedir. Zira insandaki duyuların kâinat ile uyum hali içerisinde olması da yaratılıştaki birliğe delalet eder. Zaten Kur'ân da, insanın uzuvlarını kâinata yönlendiren ve insanı onunla bütünleyen bir dile sahiptir. Hatta beşer azalarıyla Allah'ı tesbih ettiğinde, onun tesbihi kâinattaki diğer mahlûkatın sessiz zikirlerine eşlik kabilinde olup[37] bir olan Allah'a yönelme bakımından hepsi kendi aralarında birlik içerisinde olmaktadırlar. Dolayısıyla *"bir baksanıza"* ifadesi insanın bakışlarına bir istikamet belirlemektedir. Çünkü tüm bunlar insan için ve bir hikmete binaen yaratılmıştır.[38]

"Allah'ı bilmenin yolu, ancak O'nun delilleri hususunda düşünmektir. Semavî deliller, feleklerin hareketleri, miktarları, konumları, o feleklerdeki güneş, ay ve yıldızlar ile, herbirinde bulunan çeşitli fayda ve menfaatlerdir. Yerden çıkarılan delillere gelince bu, ulvî cisimlere, madenlere, bitkilere ve özellikle insanın hallerine bakıp düşünmektir." [39] Dolayısıyla bunlara yönelmemek, tüm bu yaratılanlar üzerine nazar etmemek, düşünmemek insanın bunları yaratılış amacına uygun kullanmamasıdır. Mevcud nimetlerden istifade etmeye kendini kapatmasıdır. Çünkü bunların hepsi, Yüce Allah tarafından, insana verilen duyuları aktifleştirme ve onları hakikatle buluşturma noktasında birer âyet olarak arzdaki yerlerinde konumlandırılmışlardır. "Göklerde ve yerde neler var, bir bakın" ifadesi sanki

[37] İsra, 17/44.
[38] Bkz. Sad 38/27.
[39] Râzi, **Mefatihu'l gayb**, Darû'l-Fîkr, Lübnan-Beyrut, 1401/1981, c. 17, s. 176.

mevcudat ve yaratılanlar, eşsiz güzellikler, insanlar nazarında yok gibi muamele görüyor. Hayır, bir varoluş hakikati gözlerinizin önünde, anlamsız bakışlarınızda onu yokluğa terk etmeyin, bakışlarınızda ona varlık sahası kazandırın der gibi…

"Kur'ân-ı Kerîm'in insanın zihninde islâm düşüncesini oluşturmada kullandığı metod, göklerdeki ve yerdeki gerçeklere dayanmaktadır. Evrenden birtakım mesajlar almaya çalışmaktadır. İnsanın gözünü kulağını ve aklını ona yöneltmektedir. Göklere ve yeryüzü üzerindeki varlıklara bakmak, insanın kalbîni ve aklını birtakım duygular ve düşüncelerle besler. Birtakım kabullenmeler ve etkilenmeler başlar. Varlığı daha geniş bir şekilde algılama ve bu varlıkla karşılıklı bir sevgi ve uyuma girmekle besler… Bunların hepsi insanın bünyesini, Allah'ın varlığını, Allah'ın yüceliğini, Allah'ın idaresini, Allah'ın otoritesini, Allah'ın hikmetini ve Allah'ın ilmini, bilgisini aşılar, kâinatın etkili mesajları ile doldurur."[40]

Yerdeki ve gökteki işaretler, tüm bunları yaratan Yüce Allah'ı bir bütün olarak tevhid etmeye götüren emarelerdir. Hal böyleyken insanoğlu da tüm bu gerçeklikler karşısında yaratıcısından başka şeylere yönelebilmektedir.

"De ki: Allah'ı bırakıp da taptığınız şeyler yeryüzünde ne yaratmışlar, göstersenize bana!"[41]

Bu âyette müşriklerin, yaratıcının Allah olduğunu dillendirmeleri gerçeği karşısında Allah'ı bırakıp da başka şeylere yönelmelerinin gerekçesi isteniyor. Zira müşriklerin yöneldikleri birtakım sahte ilahların yaratıcılık özellikleri yoktu. Ve bu özelliğe sahip olmayan herhangi bir şeyin ilahlaştırılması mantığının ne kadar tutarsız olduğunu fark etmelerini sağlayacak bir akletme tarzı istenmektedir. *"Allah'ı bırakıp taptığınız şeyler yeryüzünde ne yaratmışlar, göstersenize bana!"*

"Neye dayanarak siz bunları ma'bud olarak kabul etmektesiniz" diye sorulmaktadır. Açıktır ki, Allah'ın (c.c) yanında başkalarına da ma'budiyyet nisbet etmenin iki temel sebebi olabilir: Birincisi, ya bir kimse yer ve göğün yaratılmasında Allah'tan başkalarının da bir payı bulunduğu konusunda bir bilgi sahibidir, ya da

[40] Seyyid Kutub, **Fî Zilâl'il- Kur'ân**, trc. İ.Hakkı Şengüler vd., Hikmet Yay., İstanbul, 1968, c. 8, s. 67.
[41] Ahkaf, 46/4.

falanca kimsenin ilahlıkta kendi ortağı bulunduğunu bizzat Allah Teâlâ'nın kendisi söylemiştir. Halbuki hiçbir müşrik ibadet ettiği ma'bud hakkında, bunun Allah'ın ortağı olduğunu iddia edecek bir bilgiye sahip değildir. Ayrıca Allah tarafından indirilen hiçbir kitapta da Allah kendisinin bir ortağı olduğunu bildirmiş olduğu gösterilemez. O zaman onların bu şirk inançlarının kesinlikle bir aslı astarı yoktur."[42] Çünkü yaratıcının Allah, ma'budun bir başkası olması akla ve mantığa aykırıdır.

"Onlara her türlü delil gelse de can yakıcı azabı görmedikçe iman etmezler."[43]

Kalp ve akıl fonksiyonları bozulmuş kimselerin cephesinde bu apaçık âyetler karşılık bulmamaktadır. Onların kendilerinde meydana getirdikleri tahribatlar, kalp ve akıllarını batıl boş işlerde kullanmalarının bir sonucudur. Artık o kalp ve akıl, gerçeği görebilme işlevini yitirmiştir. Dolayısıyla mevcudat dahi iman eden ile inkar edeni aynı kefeye koymaz. Kalp kanalı kendisine açık olanlar ancak ondaki hakikatlere varır.

1.2. YARATILIŞIN BİRLİĞİ VE RUBUBİYET

İnsan, inanma fıtratı üzerine yaratılmıştır. Bu aslında insanın Allah'a kul olmak için yaratılması amacını[44] karşılayan, o amaca uygun yönelim gerçekleştirebilmesi açısından uygun bir yaratılış halidir. Bizi "bir şeye inanma ve sığınma" fıtratı üzerine yaratan Yüce Allah, yine bize bu fıtratı doğru kullanabilmemezin yollarını gösteren resuller göndermiştir.[45] Fakat insan, fıtratına yerleştirilmiş olan "bir şeye inanma" özelliğini hak ilah olan Allah'a kulluk ile kullanmadığında, asıl yaratılma amacı dışına çıkıp başka şekilde bu özelliğini tatmin etme yolları aramıştır. Bu da putçuluğun ve çeşitli sahte ilahların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Böylece birtakım sahte ilahlar vasıtasıyla bu duygularını tatmin etmeye yönelmiş ve başka şeylere kulluk pozisyonuna düşmüştür.[46] İslam nassındaki ilah

[42] Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, trc. Muhammed Han Kayani vd., İnsan Yay., İstanbul, 1991, c. 5, s. 341.
[43] Yunus, 10/97.
[44] Zariyat, 51/56.
[45] Bkz. Nahl, 16/36.
[46] Bkz. Yunus, 10/18.

tasavvuruna baktığımızda her şeyin maliki Allah, aynı zamanda her şeyi yaratan[47], düzenleyen[48], yaratmayı daimi olarak devam ettiren[49], kontrol eden[50], besleyip, büyüten, yediren, içiren[51], yerin, göğün, güç ve hakimiyetin tek sahibi[52] olarak tam ve mükemmel olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak inanma ihtiyacını Allah'tan başka şeylere sığınarak giderme pozisyonunda bulunan cahili düşüncelerin tamamında ise zayıf bir ilah anlayışı vardır. Diğer bir deyişle tüm bu şeylere güç yetirmeye muktedir olmayan bir ilah anlayışı mevcuttur.[53] İlahlarının rububiyet özellikleri yoktur.[54] Ve rububiyet özelliği olmayan bir ilah anlayışı oldukça zayıf bir ilah inancıdır. Böyle bir ilah noksan sıfatlarla çevrilidir. İslam'daki hak ilah anlayışı ise tüm eksikliklerden münezzehtir.[55] O her şeyi yapmaya muktedir olduğu gibi,[56] bir şeyi gerçekleştirmeyi murad ettiğinde de o şeye "ol" demesi kafidir.[57] Dolayısıyla çağlar boyunca sahte ilahlar ve onlara kulluk eden insanlar varolagelmiştir. Çünkü rububiyet tevhidi , fıtraten insana kodlu olduğundan müşrikler dahil olmak üzere insanlık tarafından kabul görmüştür. Çok az insan rububiyette sapıklığa düşmüştür. Mekkeli müşrikler dahi tapmış oldukları putların rububiyet özelliği taşımadığını pekala biliyorlardı. Hatta onlara sorsanız yeri ve göğü kim yarattı diye, onlar şüphesiz Allah derler.[58] Bu, müşriklerin rububiyet konusunda akıllarında bir şüphe ve tereddütün olmadığının apaçık göstergesidir.

Yüce Allah, insanların fıtratlarında mevcud olan Allah'ın rububiyeti gerçeğine birçok âyetinde "Onlara sorsan, De ki" ifadeleriyle dikkat çekmiştir.[59]

"Andolsun, onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, elbette "Allah" diyecekler."[60]

---

[47] Rad, 13/16.
[48] Secde, 32/5.
[49] Rum, 30/27.
[50] Zümer, 39/62.
[51] Şuara, 26/79.
[52] Maide, 5/120, En'âm, 6/18.
[53] Bkz. En'am, 6/76.
[54] Furkan, 25/3, Nahl, 16/20, Nahl, 16/73.
[55] Neml, 27/8.
[56] Âl-i İmran, 3/189.
[57] Bakara, 2/117.
[58] Zümer, 39/38.
[59] Bkz. Yunus, 10/31, Mü'minun, 23/84-89, Rad, 13/16, Ankebut, 29/61, Ankebut, 29/63, Lokman, 31/25, Neml, 27/59-60, Zuhruf, 43/9, Zümer, 39/38.

İnsanların mantık ve fıtratlarında mevcut olan Allah gerçeğine ilişkin realiteyi, bu soru inkarcıların ağzından gün yüzüne çıkarıyor. Aslında bu, sorulara "Allah" cevabını veren fıtratın, yaratan gücün birliğini izharıdır. Nitekim o müşrikler, kadir, âlim, hakim ve rahîm bir ilahın varlığını kabul etmekte idiler. Âyetteki, "Yemin olsun ki onlara, "gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, muhakkak, "Allah" diyecekler" ifadesi ile bu anlatılmaktadır."[61] "Çünkü hiçbir fıtrat bu sözün dışında başka bir şey diyemez. Hiçbir akıl, göklerin ve yerin yaratılışını, yüce, üstün bir iradenin varlığına bağlamadan açıklayamaz. İşte yüce Allah, müşrikleri ve aklı başında herkesi bu apaçık fıtrî gerçekle kıskıvrak yakalamaktadır."[62] "Çünkü göklerin, yerin, özellikle bitkilerin ve hayvanların ve insanın bedenindeki enteresan şeyler ile insandaki harikulade çeşitli hikmetler ve acaib maslahatlar hususu üzerinde düşünüldüğünde, bu düşünen kişi, mutlaka kadir, rahim ve hakîm bir ilahın varlığını kabul edecektir." [63]

"De ki: "Gökten ve yerden size rızık veren kimdir? Kulak ve gözlerin sahibi kimdir? Diriyi ölüden çıkaran, ölüyü de diriden çıkaran kimdir? Her işi düzenleyen kimdir? "Onlar: "Allah'tır!" diyecekler. "O halde O'na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" de.[64]

"Kur'ân selim fıtrata hitab ettiği için, Allah'ın varlığını herkesin bedîhî ve zarurî olarak kabul ettiği bir gerçek olarak ele aldığından, isbatına çalışmaz. Gerçekten de her millet bir kabûl-ü âmme halinde Allah'ı tanıtıyor."[65] "İnsanlık tarihinde görülen bu ictimaî ve kevnî şuur ve idrak insan fıtratının tabii bir tezahürüdür. Yüce Allah enfüs ve âfâkta kendi varlığına delalet eden pek çok deliller diktiği gibi, insan ruhunda da akıl ve basiret denilen bu delilleri anlayacak garîzî kuvvetlerle, insanı techiz etmiştir. Bu mıknatısın demiri çekmesi gibi bir şeydir. Bu gizli şuuru, peygamberler ve vahiy mesajları uyarır ve inkişaf ettirir."[66] İnsanda yaratılan bu fıtrî gerçeklik, yaratılışın birliğinin delillerindendir.

---

[60] Zümer, 39/38. Bkz. Zuhruf, 43/9, Lokman, 31/25.
[61] Râzi, **Mefatihu'l gayb**, c. 26, s. 282.
[62] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 12, s. 463.
[63] Râzi, **Mefatihu'l gayb**, c. 26, s. 282.
[64] Yunus, 10/31.
[65] Bekir Topaloğlu, **Allah'ın Varlığı**, D.İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, ts. s. 110.
[66] Ahmet Hamdi Akseki, **İslam**, nşr. İrfan Yay., 2. baskı, İstanbul, 1966, s. 150.

Aynı zamanda bu âyetler, müşriklerin temel itikadî meselelerinin rububiyete ilişkin olmadığı gerçeğini ortaya koyar. Dolayısıyla bu, insanların Allah'ın varlığına ilişkin bir problemlerinin de olmadığının bir göstergesidir. Zira rububiyeti kabul, Allah'ın varlığını kabulden sonraki bir aşamadır. Burada anlayacağımız o ki, mesele Allah'ın varlığını red meselesi olmadığı gibi, Allah'ın rububiyetinde de bir şüpheye düşmeleri söz konusu olmamıştır. Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu itiraf etmelerine rağmen pratik hayatlarında bu itiraflarına anlam kazandırmamaları, onların inançlarındaki temel problemdir. Yaratma konusunda Allah'a şirk koşmayıp, yönelme konusunda Allah'tan başka şeylere müracaat etmek ve Allah'tan başka şeylere kutsiyet atfetmek gibi şirkleri vardı. Allah'ı reddetmiyorlardı, çarpık uluhiyet anlayışlarıyla O'na ortak koşuyorlardı. Böylelikle Allah'a olan imanlarına şirk bulaştırıyorlardı. Ve bu inanç türünü *"Onların çoğu Allah'a ortak koşmadan iman etmezler."*[67] âyeti tam olarak ifade etmektedir.

Kur'ân'a baktığımızda da peygamberlerin, Allah'ın varlığına değil, Allah'ın birliğine davet etmek için gönderildiklerine dair net vurgular vardır.[68] Tüm peygamberlerin Allah'ın birliğini vazetmek üzere gönderilmiş oldukları gerçeğini ifade eden bir âyet:

"Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, "Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin" diye vahyetmiş olmayalım."[69]

Bu, meselenin, insanlar nezdinde varlıksal bir problem değil, Allah'ı bir ve tek kabul etmeleri noktasında kaynaklandığını gösteriyor. Kur'ân, zaten bu kimselerle beraber tüm insanlığı yaratıcı olarak kabul ettikleri Rabbe imana davet ediyor.

"Kur'ân'ı Kerîm'in metodu bu çizgiyi izlerken doğrudan doğruya insanın oluşumunda yer alan köklü bir gerçeğe dayanır. Bu gerçek şudur: Her şeyi yaratan Allah'tır."[70] İnsanın fıtratında zaten mevcud olan her şeyi yaratanın, rızık verenin, işleri idare edenin Allah olduğu gerçeği ile insanın ibadet konusunda Allah'tan

[67] Yusuf, 12/106.
[68] Bkz. A'râf, 7/59, A'râf, 7/65, A'râf, 7/73, A'râf, 7/85.
[69] Enbiya, 21/25.
[70] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 8, s. 67.

başkalarına olan yönelimlerinin tutarsızlığı hakkında düşünmesi istenmiştir. Dolayısıyla Rezzak, Malik, Muhyi, Mumit ve Müdebbir Allah ise, kulluğunuz nasıl bir başkasına olabilir.! Bu, rububiyetin peşi sıra uluhiyeti gerektirmesi gerçeğidir. Yani rububiyet kime aitse uluhiyet hakkı da ona ait olmalıdır.

"İçinde dinlenesiniz diye geceyi, aydınlatsın diye gündüzü yaratan Allah'tır. Şüphesiz Allah insanlara karşı lutufkârdır, ama insanların çoğu şükretmez. İşte rabbiniz olan Allah; her şeyin yaratıcısı olan O'dur. O'ndan başka ilah yok. Öyleyse nasıl olup da saptırılıyorsunuz? Allah'ın âyetlerini inatla inkâr edenler işte böyle saptırılmaktadır. Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) bina eden, size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır. İşte rabbiniz olan Allah; âlemlerin rabbi olan Allah yüceler yücesidir."[71]

Bu âyetlerde, insanlardan yaratıcı olarak kabul ettikleri Allah'ın, yaratıcılığının tahakkuk etmiş olduğu bu nizam üzerine düşünmeleri istenmektedir. Her yaratılışta ayrı bir detay ihtiva eden ve bu detayların bir arada olmalarının oluşturduğu sistemdeki aheng ve kusursuzluk bir de lisanı kavl ile insana sunuluyor. Yüce Allah, insanın sadece aklî ve manevi yönü doğrultusunda ona birtakım ilkeler vazedip onun biyolojik yönünü ihmal etmemiştir. Bilakis insanın biyolojik yapısına uygun bir yer ve gök sistemi yaratmıştır. Yaratılan her şey insanla her açıdan uyum içerisinde ve onun ihtiyaçlarına binaen yaratılmıştır. Geceyi dinlenmesi, gündüz rızkını temin için çalışması, gece aldığı enerjiyi gündüz açığa çıkarıp harcaması, kâinat sisteminin insanın biyolojik yönüyle uyum içerisinde yaratıldığına ve yaratılışın birliğine delalet eder. Dolayısıyla gecenin daimiliği ya da gündüz vaktinin daimiliği insanın biyolojik yönüyle çatışır ve insan bu şekildeki bir hayat tarzı içerisinde yaşamını idame ettiremez. Yüce Allah'ın, insan dışındaki diğer mahlûkatı, insanın menfaatini ön planda tutarak insan için yaratması[72] yine insan denen canlıya yaşamda verdiği değerli bir konum münasebetiyledir.[73]

"De ki: "Ne dersiniz? Allah, üzerinize geceyi kıyamete kadar sürekli kılsaydı, Allah'tan başka hangi ilâh size bir aydınlık getirir? Hâlâ duymayacak mısınız? De

[71] Mü'min, 40/61-64.
[72] Bkz. Bakara, 2/29, Casiye, 45/13.
[73] Bkz. İnsan, 76/1, İsra, 17/70.

ki: "Ne dersiniz? Allah, üzerinize gündüzü kıyamete kadar sürekli kılsaydı, Allah'tan başka hangi ilâh size içinde dinleneceğiniz bir gece getirebilir? Hâlâ görmeyecek misiniz?"[74]

Gece ve gündüzün varlığı, onları yaratanın, aynı zamanda ilah olduğu hakikatini haykıran yeryüzü âyetlerindendir. Geceyi, gündüzü ve onların birbirlerine görevlerini sürekli ve düzenli devretmelerini görmenize rağmen sizi onları yaratana kulluk etmekten gafil kılan nedir?

"Rabbiniz olan Allah budur" yani yeri, göğü, geceyi, gündüzü yaratan, düzenleyen, terbiye eden, ilah olma vasfına layıktır. Rab olması O'nun ilah olmasının bir gereğidir. İlahlık ise Rab olmasının bir sonucudur. O'ndan başka yaratıcı olmaması O'ndan başka ilah olmayacağı sonucuna ulaştırır. "Ey İnsanlar! Bu fiilleri yapan, sizleri bu nimetlerle nimetlendiren, sizin sahibiniz ve işlerinizi düzelten O'dur ve O sizin ve her şeyin yaratıcısıdır."[75] Ve sadece gece ile gündüzü de yaratmış değildir. "Yeri sizin için yerleşim yeri yapan, göğü bina eden, size şekil verip şeklinizi güzel yapan, sizi temiz şeylerle rızıklandıran" da O'dur. "Size diyorum, kendisinde hiç kimsenin ortak olmadığı bu hususî işlerle temayüz etmiş ve malum olan bu zat, Allah'dır, Rabbinizdir. Her şeyin yaratıcısı, O'dur ve O'ndan başka ilah yoktur, O, ulûhiyyet, rubûbiyyet, yaratma ve eşi olmama gibi sıfatların hepsine birden sahip olandır. Binâenaleyh o halde nasıl olup da döndürülüyorsunuz" demektir. "Nasıl saptırılıyorsunuz; bu delillerden nasıl dönüp, bunları yalanlıyorsunuz?" demektir."[76] İnsan yaşamı için elverişli bir zemin hazırlanmış olması halidir. Yeryüzünü en ince detaylarına kadar yaratmıştır. Bu, insanın, biyolojik yönden yaşayabilmesine bir teminattır. "İnsanların yüce Allah'ın elini her şeyde görüp, eşyanın varlığına bakarak aklın kesin ölçüleriyle O'nun her şeyin yaratıcısı olduğunu öğrenip, hiç kimsenin bunları yarattığını iddia edemeyeceğini, hiçbir yaratıcı olmadan onların var olduklarını söylemenin de tutarlı olamayacağını kavradıktan sonra... Evet bunların hepsini anladıktan sonra Allah'ı tanımamaları ve

[74] Kasas, 28/ 71-72.
[75] Taberi, **Câmi'u'l-beyân**, c. 20, s. 355.
[76] Ebu'l Kasım Mahmûd bin Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez- Zemâhşerî, **el-Keşşaf 'an hakâîki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûh'it-te'vîl**, trc. Muhammed Coşkun vd, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2018, c. 5, s. 1068.

O'na iman etmemeleri gerçekten ilginçtir. Gerçekten hayret edilecek bir olaydır. *"Nasıl da aldatılıp döndürülüyorsunuz?"*[77]

"Eğer onlara: "Gökleri ve yeri yaratan, güneş ve ayı insanların hizmetine veren kimdir?" diye sorsan mutlaka "Allah'tır" derler. O halde nasıl oluyor haktan yüz çeviriyorlar."[78]

"Çünkü aklın icabı olduğu üzere mümkün varlıkların Vâcibü'l-vücût bir zata dayanması lâzımdır."[79]

Ku'an'a baktığımızda Allah'ın yaratıcı olduğuna iman eden müşriklerin sıkıntı ve zor duruma düşmeleri halinde ise geçici bir sürede olsa, bazen muvahhid oldukları görülmektedir. Nitekim bela ve musibet hallerinde "dini yalnız Allah'a has kılarak" O'na yönelmişlerdir.[80]

"Müşrikler, Allah'ın yaratıcı olduğunu ve ayı, güneşi, yıldızları insanın emrine boyun eğdirdiğini ikrar ediyorlardı. "Yaratma ve boyun eğdirme konusunda O'nun tekliğini ikrar ederlerken, uluhiyetteki tekliğini tanımaktan nasıl yüz çevirebiliyorlar?"[81]

Allah'ın varlığına inandıkları halde O'na ortak koşuyorlardı. Kâinata müdahale ettiğini itiraf ettikleri ilahın, yaşamlarına müdahale etmesini istemiyorlardı. Bu, onların inançları ile yaşayışları arasında büyük bir uyumsuzluk ihtiva etmektedir. Dolayısıyla şirk, insanlardaki söylem ve eylem birliğini bozmuştur. Tevhid ise her yönden birliğin sağlanmasıdır.

"O halde nasıl oluyor haktan yüz çeviriyorlar."

"Bütün bu gerçekleri ikrar etmelerine ve kabul etmelerine rağmen nasıl da Allah'ı birlemekten ve tevhid inancına bağlı kalmaktan döndürülüp yan

---

[77] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 12, s. 556.
[78] Ankebût, 29/61.
[79] Nâsıruddîn Ebû Saîd el-Beyzâvî, **Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl**, Darü'r-Reşid, Beyrut, 1421, c. 3, s. 42.
[80] Bkz. Lokman, 31/32, Ankebût, 29/65.
[81] Şihâbü'd-dîn Mahmûd el-Âlûsî, **Rûhu'l-meʿânî fî tefsîri'l-Kurʾâni'l-ʿazîm**, Daru İhya'i't-Turâsi'l-'Arabî, İdâretü't-Tabâ'etü'l-Müniriye, Beyrut, 2008, c. 21, s. 11.

çiziyorlar."[82] "Zikredilen yaratma ve teshir fiillerinin sadece Allah'a ait oluğunu ikrar ettikleri halde, Allah'ın tek İlah olduğunu ikrar etmiyorlar?"[83] Yani nasıl oluyor da gerçek inançtan saptırılıp böylesine karmaşık, tuhaf bir inanca bağlanıyorlar? "Aslında onların çoğu düşünme yeteneğinden yoksun kimselerdir." Çünkü böylesine karmaşık, böylesine çelişkili bir inancı kabul eden birinin aklı çalışmıyor, o, düşünme yeteneğinden yoksun demektir."[84]

"And olsun ki onlara: "Gökten su indirip onunla, ölümünden sonra yeri dirilten kimdir?" diye sorarsan, şüphesiz, "Allah'tır" derler. De ki: "Hamd Allah içindir", fakat çoğu bunu akletmezler."[85]

Müşrikler, gökten su indirip onunla ölümünden sonra yeri diriltenin de Allah olduğunu itiraf ediyorlardı. Bu âyette de yerde ve gökte meydana gelen yaratılış hakkında düşünmeleri adına kendilerine yöneltilen sualde bir farklılık söz konusudur. Yani yaratılış noktasındaki kapsam arttırılarak ne kadar soru çeşitliliği sağlanmış olsa da "Onlar, bütün bunların, Allah'tan olduğunu söylüyor, ama bunun yanısıra da Allah'tan başkasının ulûhiyyetini iddia ediyorlar. Böylece onların sözlerinin çelişkisi ve tuttukları yolun tutarsızlığı, ortaya çıkmış oluyor. O halde sen, onların çelişkilerinin ortaya çıkmasından dolayı, "Hamd, Allah'a mahsustur" de. Çünkü onların ekserisi, bu çelişkiyi ya da bu çelişkinin yanlışlığını akledemezler."[86]

Müşriklerin, kendi ağızlarından hak bir sözün çıkması itibariyle artık bu noktada müşriklere sunulacak bir delil yoktur, delilleri fıtratlarındaki gerçektir ve onlar bu gerçekliği dilleriyle zaten desteklemektedirler. Fakat tüm bu şahitliklerine rağmen dilleriyle söyledikleri hakikatlere eylemlerinde boyun eğmeyip, Allah'tan başka varlıklara yönelmeleri, onları akılları varken onu değerlendiremeyen bir varlık kategorisinde görmemize sebep olmaktadır. Bu gerçek anlamda büyük bir çelişkidir. Binaenaleyh onların bu çelişkiyi farketmeleri için birçok âyet, evrende üzerine düşünmeleri istenen türlü türlü yaratılışlara dikkat çekmiştir.

---

[82] en-Nesefî, **Medâriku't-tenzîl**, c. 2, s. 602.
[83] Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî, **İrşâdu'l-'aklî's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbî'l-Kerîm**, thk. Abdulkadir Ahmed Ata, Mektebetü'r-Riyâzi'l-Hadîse, Riyad, c. 4, s. 345.
[84] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 11, s. 383.
[85] Ankebût, 29/63.
[86] Râzi, **Mefatihu'l gayb**, c. 25, s. 91.

Ankebut sûresindeki bu âyette "Elhamdülillah" (Hamd Allah'adır) sözü iki anlama gelir. Bütün bunları yapan Allah olduğuna göre, başka hiçbir şey değil, sadece O hamde layıktır. Ya da bunu bizzat siz de kabul ettiğiniz için Allah'a hamd olsun."[87]

Bir çiçeğin gelişimi için gerekli olan güneş, su, toprak gibi unsurların ya da bir insanın gelişimi için gerekli olan gıdasal ihtiyaçların yahut onların ruhsal gelişimini destekleyecek alanın mevcud olması, tüm unsurların kainatta bir arada varolması, yaratılıştaki birliğin rububiyetle ilgisine delalet eder.

"Allah Teâlâ zâtından başka ilâh olmadığını kalblere ve gönüllere yerleştiriyor. Zîrâ Allah ile beraber bir başkasına tapınmakta olan müşrikler O'nun gökleri, yeri, güneşi ve ayı yaratmada yegâne olduğunu, geceyi ve gündüzü buyruğu altına aldığını, yaratıcı ve kullarına rızık verici olduğunu, onların rızıklarını ve ecellerini değişik değişik olarak takdîr buyurduğunu ve onları birbirlerinden farklı derecelerde yarattığını itiraf etmektedirler… İşte Allah Teâlâ burada, eşyayı yaratmada ve idarede tek ve yegâne olduğunu haber veriyor. Mademki durum böyledir, o halde niçin bir başkasına ibâdet olunuyor, bir başkasına tevekkül ediliyor? Mademki mülkünde tektir; o halde tapınılmasında da tek olmalıdır."[88]

Yüce Allah'ın mülkün sahibi olması, kainattaki her şeyin O'nun idaresinde olması, insanın da yeryüzündeki tasarruflarını O'nun irade ve idaresine altında idame ettirmesini gerektirmelidir. Çünkü irade, insana, istediği şekilde kullanması için değil, Allah'ın ondan istedikleri sınırlar içerisinde kullanması için verilmiştir.

"De ki: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De ki: "Allah'tır." O halde de ki: "O'nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?" De ki: "Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?" Yoksa O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma

[87] Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, c. 4, s. 271.
[88] Ebü'l-Fîdâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm**, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Müessesetü Kurtuba - Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, Kahire, 1421/2000, c. 10, s. 528.

onlarca birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir."[89]

İslam'ın dışında her türlü düşünce tarzı kendi içerisinde bitakım tutarsızlıklar barındırmaktadır. Kur'ân müşriklerin inanç biçimlerindeki bu tutarsızlıkları ortaya koymaktadır. Yaratıcının Allah olduğu inancına rağmen yaratıcıya değil de kendileri gibi yaratılmış olanlara yönelmek, yüce bir yaratıcının farkında olmalarına rağmen aşağı ve bayağı şeylerden yardım dileyip medet ummaları tutarsızdır. Zira farklı sûrelerin farklı âyetlerinde sorulan bu tür sorulara verdikleri cevap ile Kur'ân, onların inançlarındaki tutarsızlığı defalarca kez gözler önüne sermektedir. Bunca tekrar, durumun, üzerinde durup da düşünülmesi gerektiğini göstermektedir. Âyet daha önce bu minvalde ele aldığımız âyetlerden şöyle bir farklılık ve nükte arz etmektedir. "De ki" sorusuyla sorulan bu sorunun yine "De ki" emriyle Hz. Peygamber tarafından cevaplandırılması istenmiştir. Diğer ele aldığımız âyetlerde soruya cevap verenin Mekke müşrikleri olmasına rağmen, bu âyette, soru soran ile soruyu cevaplayan Yüce Allah'tır, fakat bu muradını Hz. Peygamber'e hitabı ile gerçekleştirmiştir. "Bu soru cevap vermeleri için sorulmuyor. Çünkü âyetlerin akışında bu soruya daha önce cevap verilmişti. Bu soru, gözleriyle gördükleri gerçeği sözlü olarak işitmeleri için yöneltiliyor. *"De ki; Allah'tır."*[90]

Bunun bazı hikmetleri olabilir. Zira müşrikler daha önceki âyetlerde zaten yeri, göğü yaratanın, gökten inen suyla yeri ölümünden sonra tekrar diriltenin, ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaranın, güneşi ayı buyruğunda tutanın Allah olduğunu ikrar etmişlerdi.[91] Fakat bunun bir yandan da kendi elleriyle kendi inanç tarzlarının aleyhine delil vermek olduğunun farkında olmaları, onları bu sorulara cevap vermekten geri bırakırsa da, sen onların yerine "Allah" de. "Çünkü onların verecekleri cevap bundan başkası olmayacaktır"[92] Çünkü onlar, verecekleri bu cevabın onları Tevhidi kabule sevk edeceğini biliyorlardı. O halde de ki: "O'nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?"

---

[89] Râd, 13/16.
[90] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 8, s. 529.
[91] Bkz. Yunus, 10/31, Ankebût, 29/61-63, Lokman, 31/25, Zuhruf, 43/9, Zümer, 39/38.
[92] Nesefî, **Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl**, c. 2, s. 129.

Her şeyin yaratıcısı, her şeyin sahibi, her şeyi idare eden ve tek bir rızık verici olan Allah iken ve siz de bunu kabul ediyorken, bu kabul sizi, hiçbir şey yaratamayan hatta kendileri yaratılmış olan,[93] hiçbir fayda ve zarar verme gücüne sahip olmayan kimselere mi sevk ettirdi. Ne kadar basit düşünüyorsunuz? Bu soru da onların akıl yürütme biçimlerinin onları vardırdığı tutarsız sonuca bir kınama içermektedir.

"De ki: "Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?"[94]

Âyet içerisindeki siyak ve sibakı göz önüne aldığımızda, bu benzetme ve tasvirler ile sanki 'yaratan ile yaratmayan' bir olur mu, minvalinde bir sorgu evresi oluşturulmak istenmiştir. Körle gören, karanlıkla aydınlık aynı olmadığı gibi, Yaratan Allah ise yöneten nasıl bir başkası olabilir!! Yaratan yaratmayan gibi midir? Bunlar asla eşit değillerdir.[95]

Yoksa O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlar tarafından birbirine benzer mi göründü? Ayrıca Kur'ân'a bir bütün olarak baktığımızda görme bir göze sahip olmakla ya da körlük bir gözden mahrum olmakla ilişkilendirilmemiştir. Bilakis gözleri var olmasına rağmen Kur'ân'ın kendisine kör dediği kimseler, yaratılan gözü yaratılış amacı dışında kullanıp hakikati görebilme seviyesine erişememiş kimselerdir. Diğer her şeyi gören fakat hakikati göremeyen bir kimse varolan gözlerine rağmen kör olmakla tavsif edilmiştir. Tabi bu sadece göz duyusuna has bir durum olmayıp vücuttaki kalp, kulak gibi diğer azaları da kapsamaktadır. Dolayısıyla gören, müminler, kör ise hakikat bilgisinden yoksunlukları sebebiyle kâfirlerdir.[96]

" 'Kör' kâinatta gözünün önüne saçılmış, yayılmış olmasına rağmen, Allah'ın birliğine delalet eden sayısız âyetleri ve onların aralarındaki birliğin hiçbirini görmeyen kişidir. Öte yandan 'gören' kişi, kâinatın her zerresinde, bir çimen, bir ağaç yaprağında kendisini yaratanı gösteren âyetleri görendir. Böylece ortaya atılan

[93] Bkz. Furkan, 25/3.
[94] Râd, 13/16.
[95] Bkz. Nahl, 16/17.
[96] Bkz. A'râf, 7/179.

soru şu anlama gelmiş olur: "Ey inkârcılar, eğer siz âyetler karşısında körseniz, onları görebilen kişi ne diye bir kör gibi davransın?"[97]

Müşriklerin yöneticiliği ve yönelişi Allah'tan başkasına has kılmaları onların, Allah'tan başka yaratıcılar bulmaları halinde ancak mümkün bir tez olabilirdi, ama Allah'tan başka yaratıcının olması imkânsızdır, bu düşünceleri, söylemleri ile eylemleri arasındaki tutarsızlığı açıklayamamaktadır. Nitekim âyette, Yüce Allah müşrikleri, kendi inançlarındaki tutarsızlıktan yakalamıştır ve şâyet bu tutarsızlığı açıklamak için verecek bir cevapları varsa da hadi söylesinler modunda sualler yöneltmiştir. Ve neticede tüm bu suallere, tutarlı cevap verebilme düzeyine erişmeyen, bu tutarsız inanç sistemleri karşısında tutarlı olan bu sistem bir kez daha hatırlatılmıştır.

"De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir."

"De ki: "Biliyorsanız söyleyin, bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir?" "Allah'a" diyecekler. "O halde düşünmez misiniz?" de.[98]

Şirk inancına baktığımızda Allah'ı inkâr ya da O'na ibadetten tamamıyla kaçınmak yoktur. Allah ile beraber başka mabudları da bu inanç sahasına dahil etme düşüncesi vardır. Allah'a ibadetle beraber diğer birçok şeye ibadet ediyordular. Dolayısıyla müşriklerin Allah inancı saflık arz etmiyordu. Bu çoğulcu bir din anlayışıdır. Tevhid ise tek bir ilah olan Allah'a ibadetin has kılınmasını istiyordu. "Dinin Allah'a has kılarak yalnız O'na kulluk etmeyi emrediyordu"[99] Tevhidi kabul bu çoğulcu inanç tarzını reddi gerektirir. Nitekim Allah'a ibadet, O'nunla beraber başka şeye ibadet etmemektir.

Dünya ve onda bulunanların sahibinin Allah olduğunu bilen ve bunu söyleyen müşriklerin daha sonra Allah'tan başka birtakım sahte ilahlara yönelmelerini bu âyet akla aykırı bir eylem olarak kabul ediyor ve müşrikleri mevcud hallerini sorgulamaya davet ediyor "düşünmez misiniz?" Yani bu düşünme sonucu sadır olabilecek bir akıl

[97] Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, c. 2, s. 516.
[98] Mü'minûn, 23/84-89.
[99] Bkz. Beyyine, 98/5.

yürütme değildir. Yani bu, tutarlılık ihtiva etmiyor, denmek istenmiştir. Çünkü tüm bunların sahibi Allah ise, yönelinecek merci O'ndan başkası olmamalıdır. "Allah Teâlâ kendisinden başka ilâh olmadığına, ibâdetin tek ve ortağı olmaksızın sâdece O'na gerektiğine irşâd buyurmak üzere vahdâniyyetini, yaratmada, tasarruf ve hükümranlıkta yegâne olduğunu kalblere yerleştiriyor."[100]

"Peki yedi göğün rabbi, yüce arşın rabbi kimdir?" diye sor. "Bunların rabbi Allah'tır" diyecekler. "O halde Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" de.[101]

Âyetin siyak ve sibakını göz önünde bulundurduğumuzda burada sorulan müşriklerin ahiret yaşamını inkâr etmelerine binaen sorulduğunu görüyoruz. Yüce Allah kâinattaki ve nefislerdeki tevhid delillerini zikrettikten sonra bunun ardından müşriklerin, bütün delillerin açıklığına rağmen öldükten sonra dirilmeyi, ahiret yaşamını inkâr etmeleri arasındaki tutarsızlığı bir de tenzilî âyetleriyle zikrediyor. Yedi göğün ve yüce arşın rabbinin Allah olduğunu kabul eden akıl, tüm bu yaratılışın yegâne sahibi olan Allah'ın bundan sonra bir yaşam daha varedebileceğini de inkar etmemesi gerekmektedir. "Madem ki O'nun, göklerin ve yüce Arş'ın Rabbi olduğunu itiraf ediyorsunuz; o halde O'nunla birlikte başkasına ibâdet etmeniz ve O'na şirk koşmanız sebebiyle O'nun azabından korkup sakınmaz mısınız?"[102] Siz Allah'a ifa etmeniz gereken hakkı başka varlıklara yönelerek gasp ediyorsunuz. Ve bu insanlığın işlemiş olduğu en büyük zulüm çeşididir.[103] Dolayısıyla Allah'ı bırakıp da kendilerine yönelmiş oldukları sahte ilahların, Allah'a itaatten alıkoyan liderlerin acizliğini Yüce Allah Kur'ân'da bir temsîlle şöyle arz etmektedir:

"Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de! Onlar Allah'ı gereği gibi tanımadılar."[104]

---

[100] İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. 10, s. 140.
[101] Mü'minûn, 23/86.
[102] İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. 10, s. 142.
[103] Bkz. Lokman, 31/13.
[104] Hac, 22/72-74.

Bu ayet, müşriklerin, Allah'ın zatında kabul ettikleri yaratma, rızık verme, mülkün sahibi gibi özelliklerin yanı sıra Allah'a ait olan diğer birtakım yetkileri Allah'tan başka varlıklara izafe ederek saf olan tevhid inancını kendi zihin ve yaşamlarında karmaşık hale getirdiklerine dair bir örneklem oluşturuyor. Yüce Allah, şirk zihniyetinin ne kadar zayıf olduğunu, bir misalle düşünmeye, düşmüş oldukları bu gaflet ve önyargılardan onları arınmaya davet ediyor. Zira yöneldikleri mercilerin yaratma, rızıklandırma, mülke sahip olma gibi vasıfları yoktur. Öyle ki *"hepsi bir araya gelseler bir sinek dahi yaratamazlar"* ve öylesine acizler ki bırakın yaratmayı *"sinek onlardan bir şey kapsa onu dahi ondan kurtaramazlar"* Böyleyken mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'ın hakkı olduğu alanlarda nasıl olur da Allah'a değil de hiçbir şey yaratamayan bilakis kendileri yaratılmış olan kimselere yönelebiliyorlar. Bu tutum, hak sahibine hakkını ifa etmemek, tevhid anlayışını akıllarında doğru konumlandıramamak ve Allah'ı gereği gibi takdir edememektir. Zira Yüce Allah, kudret sahibi, dilediği her şeyi yapmaya güç yetiren, yerde ve gökte ne varsa her şeyin sahibiyken, O'na değil de, Allah'ın yarattığı birtakım ister cisim, ister şahıs, ister gök cisminden olan düzmece tanrılara yönelmeleri, Allah'a vermeleri gereken hakkı gasp etmelerine sebep olmuştur. Gönderilen tüm uyarı ve âyetlere rağmen kendilerinden doğru bir yöneliş gelmeyen müşriklere, Yüce Allah soru sorarak alıcılarına istikamet vermeye devam etmektedir:

"Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?" de."Hepsi Allah'a aittir" diyecekler. "O zaman nasıl olup da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?" de.

Rububiyetini kabul ettikleri Allah'ın, uluhiyet ve ibadete en layık olduğunu düşünememelerinin ne aklî ne de burhani bir açıklaması olabilir. Dolayısıyla bu durumu açıklayabilecek bir gerekçe yoktur. Her şeyin sahibi ve yaratanının Allah olduğunu itiraf edip, bu gibi güç ve kudrete sahip olmayan O'ndan başka sufli varlıklara yönelmeniz, ikrar ettiğiniz gerçeğe erişemediğiniz manasına gelir ki bunun gerçeklikte hiçbir açıklaması olamadığı için ancak büyü kelimesiyle izah edebiliriz. Zira büyülenme hali, varolan gerçeği bulunduğu pozisyondan farklı görmeye sebep olan bir haldir.

Âyetleri bir bütün olarak ele aldığımızda âyet sonlarında yer alan çarpıcı sorular, insanı aşamalı olarak mevcud yanılgılarından hakikate götürmeyi amaçlıyor. İlk olarak bu vehmin içerisinde olan insan *"Düşünmez misiniz?"* sorusuna muhatap kılınıyor. Çünkü insan bu vehimden ancak düşünürse kurtulabilecektir. Zira akıl, kendi özündeki işlev ile bu çelişkiyi farkedebilecek potansiyeldedir. İnsan, düşünceyle yaratılış sahasında varlık kazanmış ve diğer varlıklardan ayrılmıştır. Onu diğer varlıklardan ayıran bu yön kullanılmadığında insan yaratılışındaki bu varlık kategorisinde düşüş yaşar ki, Kur'ân bu kimseleri *"hayvan hatta ondan daha aşağı olmakla"*[105] tavsif eder. Hayvandan daha aşağı olmakla daha sonra tahsis edilmesi, hayvanın yaratılış amacına hizmet ediyor, insanın ise aklını kullanmayarak yaratılış amacına hizmet etmiyor oluşundandır. Dolayısıyla insan, yaratılış amacına hizmet eden bir hayvandan, yaratılış amacına hizmet etmemesiyle daha aşağı olmayı hak etmiştir. Düşünme eylemi yoksa insan, yaratılış özelliklerine ve insan olabilme yönüne yüz çevirmiş, hayvanî varlık kategorisinden de daha aşağıya düşmeye yüz tutmuştur. Düşünmeyi, Kur'ân'ın belirlediği sınırlar dahilinde gerçekleştiremeyen ve dolayısıyla bu vehimden kurtulamayan insana ikinci bir soru yöneltiliyor *"O'na karşı gelmekten korkmaz mısınız?"* Bu soru, müşriklerin tercih etmiş oldukları yolun sonucundan onları korkmaya davet ediyor. Akibetleri üzerine düşünmeleri belki bir an da olsa onları durup bu gerçek üzerine düşünmeye sevk edebilir. Fakat bu merhaleyi de geçemeyen insana son olarak *"Nasıl olur da büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?"* sorusu yöneltilerek onu, söylemleri ile eylemleri arasındaki zıtlık üzerine düşünmeye davet ediliyor. Bunun gerçekte hiçbir izahının bulunmadığı vurgulanıyor. Nihâyetinde şirk, mevcud yaşam ve anlayışlarında rububiyeti kabul, uluhiyette ise Allah ile birlikte başka varlıklara tapınma zıtlığını bir arada yaşatmaktır. *"Yaratanla yaratamayan bir olur mu? Siz düşünmez misiniz?"*[106] "Yaratmayandan maksat da Allah'tan başka tapılan bütün şeylerdir."[107] Yaratan Allah ile yaratmaktan âciz olan sözde tanrıların bir olmadığı gerçeğinin farkına varmaları, bir kıyas ve soru eşliğinde istenmiştir. "Allah Teâlâ azametine dikkati

[105] Furkan, 25/44.
[106] Nahl, 16/17.
[107] Beyzâvî, **Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl**, c. 2, s. 256.

çekerek hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış olan Allah dışındaki putlara değil de sâdece zâtına ibâdetin gerekli olduğuna işaret buyurur."[108]

"Düşünmez misiniz?"

Yüce Allah'ın putlardan yaratıcılık vasfı ile ayrıldığını, dolayısıyla ulûhiyyetin ancak O'nun hakkı olduğunu akledemiyor musunuz?

Mahlukatın diriltip, öldürme sıfatlarından aciz yaratılmaları, bu tür sıfatları yönüyle birlik içerisinde yaratıldıklarını gösterir.

Rububiyet konusuyla ilgili ele aldığımız tüm âyetlere baktığımızda, müşrikler; gökleri ve yeri yaratanın,[109] göklerin ve yerin rabbinin,[110] gökten ve yerden rızık verenin, ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaranın, dünya ve onda bulunanların yegane idarecisi, tüm kâinatın hükümranlığını elinde tutan ve her şeyi koruyup gözeten, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan, yedi göğün ve arşın sahibinin,[111] Kâbe'nin Rabbinin,[112] güneşi ve ayı buyruğu altında tutanın,[113] gökten su indirip onunla ölümünün ardından yeryüzünü canlandıranın[114] Allah olduğunu kabul ettikleri anlaşılmaktadır. İnsanların fıtratına yerleştirilmiş olan tüm bunları yapan ve yaratanın Allah olduğu gerçeği rububiyetin yaratılışın birliğine tezahürüdür. Bu, insanların Allah'ın rububiyetini kabul ettiklerini göstermektedir. Söz konusu kabul onların yaratılışlarındaki fıtrî tevhid düşüncesine delil niteliği taşımaktadır. Fakat buna rağmen Allah'a kulluk etmekle emrolunmuşlarken hiçbir şey yaratamayan, hiçbir şeye sahip olamayan, Allah'tan başka varlıklara yönelip, ibadet ediyordular. Peki neden? Mekke'nin yönetim ve otoritesinin ellerinden gitmesini istememek gibi birtakım ictimaî sebepleri olsa da, temel nokta heva ve heveslerine uymuş olmalarıdır. Ayrıca tüm sosyal sebeplerin gerisinde de yine heva ve arzulara uymak vardır.

---

[108] İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. 8, s. 302.
[109] Lokman, 31/25, Zuhruf, 43/9, Ankebût, 29/61.
[110] Râd, 13/16.
[111] Mü'minûn, 23/84-89.
[112] Kureyş, 106/3.
[113] Ankebût, 29/61.
[114] Ankebût, 29/63.

"Hevasını ilah edinen kimseyi görüyor musun? Onu doğru yola iletme sorumluluğunu sen mi üstleneceksin?"[115]

Rububiyeti kendisine has kıldıkları Yüce Allah'a, yaşamlarında uluhiyeti vermeyince, bu sahada bir boşluk oluşmaktadır. Bir şeye inanma, yönelme, kulluk yapma gibi fıtrî yapılarında var olan, yaratılış olarak birlik hali içerisinde oldukları bu yönlerini herhangi bir şey üzerinde açığa çıkarma ihtiyacı oluşmaktadır. Burayı doldurmak için kendilerine yeni kutsallar üretmeye başlamak kaçınılmaz olmuştur. Geçmişten bu yana tarih içerisinde bu durum ne kadar çok farklı sahte ilah çeşitliliğinin oluşmasına sebep olsa da, bu bir nevi insanlığın bir uluhiyyet düşüncesi olmadan yaşayamayacağı gerçeğini ortaya koymuştur. Allah'tan başka bir varlığa ilahlık atfetme de, heva hevesin ilahlaştırılması temeline dayanır. Zira insan yönelimlerini vahyin buyruğu altında gerçekleştirmekten ictinab edince onun bu yönelimlerini başka bir şeyin çatısı altında idame ettirmesi icap eder. Onun yönelimlerini belirleyen bir şeye ihtiyaç vardır. Ve vahyin dışında cerayan eden yönelimlerin tümü heva ve hevesin otoritesi altındadır. Bu ise arzuların ilahlaştırılmasıdır. "Dininde arzularına itaat edip yaptığı yapmadığı her şeyde onun peşinden giden ve delil aramayan, burhan dinlemeyen biri arzusuna tapmakta ve onu tanrı edinmektedir."[116] Çünkü nerde nasıl yaşayıp ve davranmamız gerektiğini Yüce Allah belirlemişken, onun hükümleri dışında arzularının yönlendirmesini kabul, arzuların tanrılaştırılmasıdır. Sonuç itibariyle insanların fıtratlarında varolan bir şeye inanma ve sığınma ihtiyacı, yeri, göğü yaratan, tüm sufli şeyleri aşan üstün bir güç / ilah anlayışının varolması, insanlık için ilahsızlık düşüncesinin söz konusu olmaması yaratılışın birliğinin rububiyetle ilgisine delalet etmektedir.

1.3. YARATILIŞIN BİRLİĞİ VE ULÛHİYETLE İLGİSİ

"Uluhiyyet" kelimesi, "ilah" kelimesinden türemiştir. "İlah" ise, "elehe-ilâheten, uluheten-uluhiyyeten" yani "abede-ibâdeten" gibi kulluk, ibâdet etmek, tapmak manasından "fi'âl" vezninde meful manasındadır. Yani kendisine tapılan,

[115] Furkan, 25/43.
[116] Zemahşerî, **el-Keşşaf**, c. 4, s. 862.

kulluk, ibâdet edilen demektir. Önder tutulan manasındaki "imam" veznindedir.[117] "Kulluk eylemek, ibadet etmek, mâbudluk demektir."[118] İlah kelimesinde asıl olan çoğul yapılmamasıdır. Çünkü Allah'tan başka hak ilah yoktur. Fakat özelde Araplar, genelde müşrikler inanç esaslarında birden çok sahte ilaha yer verdikleri için kelime Kur'an'da çoğul formunda "âlihe" şeklinde kullanılmıştır. Bu ise ilahlık izafe ettiklerinin hak ilah olduğunun bir göstergesi olmayıp, ilahlık izafe eden zihniyetlerine nisbetledir. Yani ilah olarak benimsenen varlıklara nisbetledir. Gerçekte tek bir hak ilah olsa da, müşriklerin birden çok batıl ilahları vardır. Oysa bunların uluhiyyet makamına layık olmadıklarını Yüce Allah, Kur'ân'da her fırsatta ifade etmektedir. *"Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur."*[119] "İlah sözcüğü Kur'ân'da iki ayrı seviyede kullanılmıştır. Birincisi, ister sahici olsun, ister düzmece, insanların fiilen kulluk gösterdikleri objeler ya da varlıklara atıf olarak; ikincisi de, gerçekten kulluk edilmeye lâyık olan Mâbûd-i Hakiki'ye atıf olarak. Yukarıdaki âyette sözcük önce birinci, sonra da ikinci seviyede kullanılmaktadır."[120] Âyet, kendilerine ilahlık izafe edilen tanrıların batıllığını ifade ile onlara yönelmemeleri gerektiğine, ilahlığa layık ve müstehak tek bir ilahın varolduğuna, O'nun da Allah olduğuna dikkat çekmiştir. Yine başka bir âyette *"Allah buyurdu ki: "İki tanrı edinmeyin, O ancak tek ilahtır."*[121] Burada asgari olarak iki ilah edinmekten bahsetmesi, şirk olayının vuku bulması için üçüncü, dördüncü ilah edinmek şöyle dursun ikinci bir ilah edinmenin yeterli olduğu kastediliyor olabilir. Şirk vuku bulunca bunun kapsamının beşinci ya da onuncu ilah ile arttırılmasının bir anlamı yoktur. İki ilah edinen ile on ilah edinen konum itibariyle aynıdır, ikisi de Allah'a şirk koşuyordur. Dolayısıyla âyette şirkin meydana gelmesine sebep olan en asgari rakam ifade edilmiştir.

Araplar, hiçbir güç ve uluhiyyet makamından bir paya sahip olmayan[122] birtakım gerek sembolik gerek ruhani şahsiyetleri, kendilerini tehlike ve sıkıntılardan

---

[117] Cevherî, **es-Sıhhâh**, c. 4, s. 2223-2224.; Fîrûzabâdî, **el-Kâmûsu'l-muhît**, s. 1243., Isfahânî, **Müfredât**, s. 89.
[118] Zemahşerî, **Esâsû'l-belâga**, thk. Muhammed Bâsil. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, c. 1, s. 33.
[119] Kasas, 28/88.
[120] Mevdudi, **Kur'ân'ı Kerîm'de Dört Terim**, s. 28.
[121] Nahl, 16/51.
[122] Bkz. Ahkaf, 46/ 27-28, Hud, 11/101.

koruyup,[123] kendilerine güç kaynağı ve yardımcı olacaklarını düşünmeleri gerekçesiyle[124] ilah edinmiş olsalar bile "Allah" özel ismini kendisi için kullandıkları üstün bir varlığa da inanıyorlardı. Yine Allah isminin tüm insanlarca bilinmesi, her lisanda karşılık bulan bir kelime olması, yaratılışın birliğinin uluhiyetle ilgisine işaret eder. Çünkü bu fıtrî bir gerçeklik olduğundan insanlık için ilahsızlık düşüncesi söz konusu olmamıştır. "İşte bu yüzden olmalıdır ki, umumiyetle din tarihçileri, Allah'ın var oluşunu, bütün insanların kabul etmiş olması delili ile ispat etmişlerdir. İngiliz tekâmülcülerinden Andrew Lary, antropoloji bilginlerinden P. Schimidt, A. Eymieu gerek ibtidâî, gerek yüksek kavimlerden tanrısız bir kavmin var olmadığını söylemişlerdir."[125]

Müşriklerin kendilerine ilahlık atfetmiş oldukları şeyleri aşan tüm bunların üstünde bir varlığa inandıklarını *"Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"*[126], *"Bizi Allah'a daha çok yakınlaştırsınlar"*[127] gibi Kur'ân'da zikredilen ifadelerinden anlıyoruz. Oysa Kur'ân *"Allah'a ortak koştukları arasında hiç şefaatçileri olmayacak, zaten kendileri de ortak koştuklarının tanrılığını reddedecekler."*[128], *"Rabbinin azap emri gelince, Allah'ı bırakıp da taptıkları ilâhları kendilerine hiçbir fayda sağlamadı. İlâhları onların sadece ziyanlarını artırdı."*[129] vb. âyetlerle bu inanç şekillerinin akibetinden haber vermektedir. Müşrikler üstün bir güç olarak Allah'a inanıyor, fakat kült tanrılar ediniyor, onları Allah'ın yanında ikincil ilah olarak kabul ediyorlardı. "Beşer tarihi boyunca insanın karşı karşıya bulunduğu ana problem hak bir ilahı hakiki sıfatları ile tanıyamama problemi olmuştur. Yoksa bir ilahın varlığına inanmama problemi değil."[130] Dolayısıyla tarih içerisinde peygamberler, Allah inancına karşı ilahsızlık düşüncesiyle değil, sahte ilahların varlığı düşüncesiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu sebeple müşriklerin iman ettikleri rububiyet gerçekliğinden yola çıkarak onları uluhiyyetine davet etmişlerdir. Bu bir nevi, içlerindeki rububiyet gerçeğinden onları yakalayışıdır. Nitekim müşriklerin

[123] Bkz. Meryem, 19/81.
[124] Bkz. Yasin, 36/74.
[125] Cemil Sena, **Tanrı Anlayışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978, s. 509.
[126] Yunus, 10/18.
[127] Zümer, 39/3.
[128] Rum, 30/13.
[129] Hud, 11/101.
[130] Kutub, **Fî Zilâl'îl-Kur'ân**, c. 5, s. 69.

rububiyet tevhidini inkar etme gibi inançsal bir problemleri olmadığını âyetler çerçevesinde ele almıştık. Onların İslam dairesinde değerlendirmemelerine sebep olan şey, Allah'ın isim ve vasıflarını bir bütün olarak Allah'a vermeyip, bir kısmını Allah'a bir kısmını da Allah'tan başka şeylere nisbet etmeleri, ilah anlayışlarında taksime gitmeleriydi. "Müşriklerin pek çok putları olmakla beraber Kur'ân'da daha çok zikredilen Lat, Menat, Uzza putlarının isimlerini Allah'ın isimlerinden çıkarmışlardı. Allah'tan Lât'ı, el-Aziz'den Uzzâ'yı, el-Mennân'dan Menât'ı."[131] "Yüce Allah'ın ulûhiyetini taksim ettikleri gibi, isimlerini de taksim ederek müşahhaslaştırmışlardı."[132] Bununla kendilerinde oluşan somut açlığı gidermek için göremedikleri, idraklerinde konumlandıramadıkları Yüce Allah ile aralarına birtakım somut vasıtalar koymuşlardı.

Allah'a ait yetkilerin, bazen bir objeye bazen bir insana nisbet edilmesi bu kimselerde, tevhidin zıddı, çoğulcu bir ilah anlayışı inşa etmiştir. Dolayısıyla Allah'ın yetkisi dahilinde olan bir şeyin Allah'tan başkalarına nisbetiyle şirk ortaya çıkmıştır. Burada teklik değil, çokluk esastır ve bu vasıfların nisbet edildikleri tezahürler her ne ise de bu, onların asıl merciyle Allah ile denk tutulmalarına, Allah'ı gereği gibi takdir edememelerine sebep olmuştur. *"Gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı kılan Allah'a hamdolsun. Sonra inkar edenler, Rablerine denk tutuyorlar."*[133] Allah Teâlâ bu âyette "Gök ve yeri özel olarak zikretti. Çünkü bu ikisi, bakan kimseler için mahlûkatın en büyüğüdür."[134] Ve bunlar Allah'ın dilemesiyle varlık sahası kazandı, bir başkasının bunların yaratılışında katkısı yoktur.

"اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ"

Hatta bu, öyle bir varoluş hali ki, bunu âyetin metninde kullanılan 'جَعَل' fiili üzerinden ele aldığımızda, "وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّور" kısmında varoluşu ifade de 'خَلَق'(yaratma) fiilinin kullanılmaması, 'جَعَل' fiilinin kullanılması, varlık halinin oluşumu hakkında "tıpkı bir şeyden bir şeyi meydana getirmek veya halden hale sokmak yahut bir yerden bir yere nakletmek"[135] manasını taşıyor oluşundandır.

[131] İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. 13, s. 266.
[132] Veli Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?**, Çağlayan, İzmir, 1985, s. 4.
[133] En'âm, 5/1.
[134] Suyûtî vd., **Celaleyn tefsiri**, s. 127.
[135] Zemahşerî, **el-Keşşaf**, c. 2, s. 596.

"Çünkü karanlıklar, iç içe geçmiş, yoğun varlıklardır."[136] Dolayısıyla Allah (c.c) onların varoluş halinin iç içelik arz ederek tahakkuk ettiğine dikkat çekiyor. En ince ayrıntılarıyla yaratılmış olan yer ve gök sisteminin inen âyetlerdeki konumlarında mevcud olan bu üslup birliği ve incelik, yaratılış hallerine uygun kelimeler kullanılması, Kur'ân'ın i'câzının, bu arzı yaratanın bu kitabı indirdiğinin, O'nun uluhiyyet makamına müstahak olduğunun ve yaratılıştaki birliğin uluhiyetle ilgisini göstermektedir. Kimdir tüm bunları yapan?

"İşte bu O'nun bir olduğunun delillerindendir. Bu delilin varolmasına rağmen kafirler, bundan sonra Rablerine denk tutuyorlar. Allah'ın gayrısını ibadet hususunda eşit görüyorlar."[137] "Allah yarattığı şeylerden dolayı hamdedilmeyi hak etmektedir. Çünkü yarattığını sadece nimet olsun diye yaratmıştır. Dolayısıyla O'na denk tutanlar, nimetini de inkar etmektedirler."[138]

Kâinatın işleyişine, göklere ve yere egemen olan, onların yaratılışındaki ahengi ve birliği sağlayan kim ise, uluhiyyete sahiptir, uluhiyyet kime aitse ancak hamde layıktır. Fakat bu apaçık delillere rağmen Allah'a birtakım şeyleri eş tutarak O'nun uluhiyyetinde şirke düşenleri âyet, hedef alarak başta hamdin Allah'a aidiyetini zikredişi, "Yüce Allah'ın bundan müstağni olmasına, ihtiyacı olmamasına rağmen 'siz O'na hamdetmeseniz de hamd ve övgü yine de ve her şeye rağmen Allah'ın hakkıdır."[139] demek istenmiştir.

"Sizi çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur."[140] Âyet kâinatın yaratılışı meselesinden sonra insanın yaratılışına geçiş yapıyor. Çünkü kâinat ve insanın biyolojik yönü yalnızca Allah'ın hakimiyeti altında işliyor. İnsanın cinsiyeti, ailesi, doğumu, tüm bunlar insanın iradesi dışında işleyen oluşumlardır. Yalnız O'nun ulûhiyyetine teslim olup bir başkasının idare etmesi söz konusu değildir. Zira uyku halinde insan kalbînin ve vücuttaki fonksiyonlarının durmayıp, yaşamaya devam edişini idare eden O'dur. Bu düzen sadece bir insanla sınırlı olmayıp, kâinattaki tüm varlıklar üzerinde uyum ve bütünlüğünü koruyacak bir

[136] Zemahşerî, **el-Keşşaf**, c. 2, s. 596.
[137] Suyûtî vd., **Celaleyn tefsiri**, s. 127.
[138] Zemahşerî, **el-Keşşaf**, c. 2, s. 596.
[139] Nesefî, **Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl**, c. 1, s. 407.
[140] En'âm, 5/2.

birlik ve bütünlük ihtiva ederek gerçekleşiyor. Aynı anda milyarlarca insanın, bedeni fonksiyonları idame ettiriliyor. Tüm bunlar Allah'ın yasaları gereği işlemektedir. Ama Yüce Allah'ın sadece bu tür kâinat ve insanın biyolojik yönlerinin işleyişini sağladığı kanunları yoktur. Aynı zamanda Yüce Allah, insanın sosyal yaşamını tanzim etmek üzere peygamberleri vasıtasıyla insanlara vahyini göndererek yeryüzündeki hayat tarzını da buyruğu altına almak istemiştir. Gök sistemi gibi yeryüzünde de Allah'ın kanun koyucu olması O'nun uluhiyyetinin bir gereğidir. İnsanın, günlük yaşamında O'nun kanunlarını kabul edip, yalnız O'na teslim olması halinde, tüm mahlukat ulûhiyyette Allah'ı tevhid etmiş olacaktır. Yaratılıştaki bu birlik, O'nun uluhiyet makamındaki birliğine dayanmaktadır. Şâyet uluhiyyet makamında Allah'tan başkaları olsaydı tüm yer ve gök sisteminde bir kaos meydana gelirdi. Ancak Allah'ın iradesinin söz konusu olduğu sahalar muazzam bir nizam ihtiva ediyor. İmtihanı gereği kendisine irade tanınan sahalarda insan, bu iradeyi, Allah'ın yeryüzündeki kanunları doğrultusunda kullanmayıp, heva ve hevesine uymasının, zihin ve yaşamlarında oluşturduğu yanlış ulûhiyyet anlayışı zaman zaman karada ve denizde bazı tabiata, ekonomiye ve sağlığa ilişkin bazı bozulmalar meydana getirmiştir.[141] Bu yerde yaşamın gökteki sistem gibi bir ahenk ihtiva etmiyor oluşunun altında insanların Allah'a uluhiyyette şirk koşmuş olmaları yatmaktadır. Uluhiyyet anlayışları bozulunca sosyal hayatlarda da bozulmalar meydana gelmektedir. Nitekim Yüce Allah, yeryüzünde unutulan uluhiyyetini insanlara hatırlatmak üzere peygamberler göndermekle beraber onları yeryüzünde birtakım sıkıntı ve musibetlere maruz bırakmıştır. *"Andolsun ki, senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından boyun eğsinler diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık."*[142] Fakat onların Allah'a yönelmeleri, O'nu uluhiyyette birlemeleri için kendilerine sunulan şeklen imtihan gibi gözüken aslen kurtuluşları için iyi bir fırsat olan bu tür hatırlatmalara olumlu dönüt vermemeleri mevcut gidişatlarını değiştirmemelerine sebep olmuştur. Bu, onların kendilerini hakka kapatmaları sebebiyledir. *"Hiç değilse, onlara azabımız geldiği zaman yalvarıp yakarmalı değil miydiler? Lakin kalbleri katılaştı, şeytan da yaptıklarını onlara güzel gösterdi."*[143] Tüm bunlar yapılan uyarıları unutmaları, Allah'ın uluhiyyetine delil

[141] Bkz. Rum, 30/40.
[142] En'âm, 6/42.
[143] En'âm, 6/43.

niteliği taşıyan farklı dönemlerde gönderilen Peygamberleri ve getirdikleri âyetleri kulak ardı etmeleri sebebiyledir.[144]

Şirkin oluşumuna zemin hazırlayan zihniyetlerin temelinde ilahın, sosyal gündelik hayatlardan uzak, her şeyi yaratan fakat yaşamlardan ötekileştirildiğini, uzaklaştırıldığını görmekteyiz. Bu sebeple onlar oluşturdukları boşluğu, kendilerine yakın gelen somut şeylere ilahlık vasıflarını isnad ederek doldurmaktadırlar. Bu yüzden dualarını sunmak için yalnızca Allah'a yönelmeleri gerektiği yerde O'nun kendilerinden uzak olduğu düşüncesiyle birtakım vesilelere sığınıyor, onları ilahlaştırıyorlardı. "Onlar Allah'ın kendilerinden çok uzaklarda ve bu yüzden de onu dünya kralları gibi yaklaşılmaz olduğunu sanıyorlardı. Krallara yaklaşmanın tek yolu, onların huzuruna çıkabilen ve arzuhal sahiplerinin dileklerini sunabilen ve aldığı cevabı geri iletebilen aracılardı. Dolayısıyla zanlarınca Allah'a ettikleri duayı iletecek ve kabul olup olmadığını bildirecek aracılar gerekiyordu."[145] Allah'ı kendilerinden, gündelik yaşamlarından öylesine uzak görüyorlardı ki, dini katışıksız olarak yalnız Allah'a has kılmaları ve yalnız Allah'a yönelmeleri gerektiği telkin edildiğinde onlar *"bizi Allah'a yakınlaştırsınlar diye onlara kulluk ediyoruz"* diyerek anlayışlarındaki uzak ilah tasavvurunu alenen ifade ediyorlardı.[146]

Onların Allah'tan başka şeylere yönelmelerine sebep olan bu uzak Allah anlayışını Kur'ân *"Allah yakındır ve dualara icabet edendir."*[147], *"Kullarım sana beni sorarlarsa, bilsinler ki, şüphesiz ben onlara yakınım."*[148] âyetleriyle tashih ediyordu. Fakat yerlerin göklerin sahibi, yaratıcı, rızık verici olarak varlığını kabul ettikleri Yüce Allah'ı tamamıyla gündelik yaşamlarının dışına itmiyorlar, zor durumlarda kaldıklarında ise kısa süreli de olsa dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yöneliyorlardı. *"Gemiye bindikleri zaman dini Allah'a has kılarak O'na dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın ki, Allah'a ortak koşuyorlar."*[149] "Zira sıkıştıklarında Allah'a yalvaran müşrik Arapların karaya çıktıklarında derhal dönüp O'na ortak koşmuş olmaları bu insanların yaptıkları

[144] Bkz. En'âm, 6/44.
[145] Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, c. 2, s. 405.
[146] Zümer, 39/3.
[147] Hud, 11/61.
[148] Bakara, 2/186.
[149] Ankebût, 29/65.

dualarda samimi olmadıklarını ve gerçek mâbûda yönelmelerinin başlarına gelen herhangi bir sıkıntıdan sonra nihâyete ermiş olması da, söz konusu dönüşün kalıcı olmadığını göstermektedir."[150] İnsanların zor zamanlarında kendi taptıkları diğer her şeyden rücu' edip yalnızca Allah'a sığınıp, yalvarma yakarmaları da yaratılıştaki birliğin uluhiyetle ilgisine işaret eder.

Kur'ân'a baktığımızda esasında duada şirkin, müşriklerin tamamıyla Allah'tan başkalarına dua etmeleri neticesinde sadır olan bir durum olmadığını görüyoruz. Nitekim "Allah ile beraber başka bir ilaha dua etme."[151] " وَلَا تَدْعُ مَعَ اللهِ اِلٰهًا اٰخَرَ" âyetinde maiyyet (beraberlik) ifade eden مَعَ, dua merciinde Allah'a yönelmekle beraber bu yönelişi Allah'tan başkalarıyla da idame ettirme düşüncesinin terki isteniyor. Şirk zihniyeti, Allah'a yönelmeme hali değildir, Allah'a, başka sahte ilahlarla birlikte yönelme halidir. Bu ise uluhiyyet makamının haksız taksimidir. Çünkü *"O'nun zatından başka her şey yok olacaktır."*[152]

"De ki: "Ne dersiniz, size Allah'ın azabı gelse yahut kıyamet vakti gelip çatsa size, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız?"[153]

Darda kaldığınızda uluhiyyeti yalnızca O'na veriyorken, yeryüzünde refah bir içerisinde iken ve henüz size sıkıntı isabet etmemişken de uluhiyyeti yalnız O'na vermeniz gerekmez mi? Zira biliyorsunuz ki şâyet, sizin için bir zarar dilerse O'ndan başka bunu sizden giderecek olan yoktur. Allah'tan başka yöneldikleriniz sizden o zorluğu defetme kudretine sahip değillerdir. *"Eğer Allah sana herhangi bir zarar verecek olursa, bil ki onu, O'ndan başka giderebilecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, O'nun lütfunu engelleyebilecek de yoktur."*[154]

Üzerinize azabı hak kıldığında onu sizden savacak yahut tayin ettiği ölüm size geldiğinde onu engelleyebilecek olan[155] sizin yönelip de kendisine ulûhiyyet isnad ettikleriniz bunlara güç yetiremezler. Hatta istediğiniz azabı size Peygamber dahi

[150] Muhsin Demirci, **Kur'ân'ın Ana Konuları**, İFAV Yay., İstanbul, 2020, s. 31.
[151] Kasas, 28/88.
[152] Kasas, 28/88.
[153] En'âm, 5/40.
[154] Yunus, 10/107.
[155] Bkz.Vakıa, 56/60.

getiremez.[156] ulûhiyyet makamında onun da bir payı yoktur. *"De ki: "Şüphesiz ben, rabbimden gelen apaçık bir delile dayanıyorum. Siz ise onu yalanladınız. Çabucak gelmesini istediğiniz (azap) benim elimde değildir. Hüküm ancak Allah'ındır."*[157]

Hz. Peygamber, Yüce Allah'ın kendisine vahyettiğini duyurması, bunun dışında kendi arzusuna göre bir şey yapamayacağını ve onların taleplerini karşılayabilecek bir kudrete sahip olmadığını *"Sizin acele istediğiniz azap benim elimde değil."* ifadesiyle belirtmektedir.

İslam, insanların istek ve arzularınıza göre gelişigüzel şekillenen bir din değildir. Yaratılıştaki birlik, onun gelişigüzel, kendiliğinden oluşmadığının ispatıdır. *"Eğer hak onların arzularına uysaydı, gökler ile yer ve onlarda bulunanlar elbette bozulur giderdi."*[158]

İslam'ın, insanların taleplerine mutabık olmayacak kadar özgün ve esasları belli olup, dilediğiniz zaman değil, dilediği zaman hüküm indiren tek bir hakimi vardır, O'da Yüce Allah'tır. Ne insanlar ne de Hz. Peygamber bu uluhiyyet makamından bir paya sahiptirler. "Bu şekilde peygamber, yüce Allah'ın kullarının üzerine indirdiği herhangi bir musibet olayında, bir müdahalesinin ve gücünün bulunmadığını belirterek, kendini soyutlamış oluyor. Çünkü bu olay, ilâhlığın alanına giren bir olaydır ve O'nun özelliklerindendir. O ise tebliğ etmek ve uyarmak için kendisine vahyedilen bir insandır, yoksa musibetler indirmek ve hüküm vermek peygamberin yetkisinde değildir. Gerçeği anlatıp haber veren yüce Allah olduğu gibi, bir konuyu karara bağlayıp hükmeden de O'dur."[159] İş bitirildiğinde hükmün tamamen Allah'a ait olacağı o gün gelmeden de tüm bunlara güç yetiren o Rabbe, o ilaha, Allah'a hükmü has kılın. Zira hüküm O'na aittir.[160]

"Aksine! Yalnız O'na dua edersiniz, O da dilerse dua ettiğiniz sıkıntıyı giderir ve siz o an Allah'a ortak koştuklarınızı unutursunuz."[161]

---

[156] Bkz.En'âm, 5/57-58.
[157] En'âm, 5/57.
[158] Mü'minûn, 23/71.
[159] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 5, s. 245.
[160] Bkz. En'âm, 5/57.
[161] En'âm, 5/41.

Nitekim Yüce Allah'a has olan din anlayışlarını, zorlu zamanlarla sınırlandırmadıklarında, onların da yaşamlarının tümünde halis din Allah'a ait olacaktır. Fakat onlarınki geçici, belli vakitlerle sınırlandırılmış bir tevhid anlayışıydı. Yüce Allah, onlardan bu sıkıntıyı giderince de eski şirk dolu inançlarına rücu ediyorlardı. Dolayısıyla kalplerine işlemiş olan bu çoğulcu din anlayışı karşısında Peygamber'in getirmiş olduğu tevhid inancını garipsiyorlardı. *"İlâhları bir tek ilâh mı yaptı? Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!"*[162] diyorlardı.

Hangi dönemde olursa olsun küfrün mantalitesiyle, şirk zihniyetine mensup olan bireylerin savundukları hayat tarzı ile kullandıkları lafızların kendi içerisinde birlik ve benzerlik ifade etmesi, kalplerinin birbirlerine benzeştiğini gösterir. *"Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti. Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor."*[163]

Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm, Mekke dönemindeki şirk zihniyetini ve küfür mantalitesini baz alarak sonraki her dönemde yaşayan kafir ve müşriklerin itirazlarına cevap vermiştir. Çünkü şahıslar değişse de küfrün söylemi ve itirazları değişmemiştir.

1.3.1. Yaratılışın Birliğinde Tek Varlığa İnanma İhtiyacı

İnsan, fıtrî olarak bir şeye inanma ihtiyacı üzerine yaratılmış olmasıyla beraber birden fazla varlıktansa tek bir varlığa inanıp ve sığınma kolaylığının da farkında bir varlık olarak yaratılmıştır.

"Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı rabler mi daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi tek olan Allah mı?"[164]

Hz. Yusuf bundan önceki âyette peygamberliğini ilan edince, peygamberliğini isbat, Allah'ın uluhiyyetini isbata dayandığından bu âyette Allah'ın uluhiyyetini anlatmaya başlıyor.[165]

---

[162] Sâd, 38/5.
[163] Bakara, 2/118.
[164] Yusuf, 12/39.
[165] Râzi, **Mefatihu'l gayb**, c. 18, s. 143.

Hz. Yusuf'un zindan arkadaşları kölelerdi. Bu yüzden onun, tevhidi ilkeyi ve tek bir ilaha, Allah'a uluhiyyete davet edişi, onların içerisindeki mevcud hallerine uygun, onların anlayabilecekleri bir tarz, bir üslup ihtiva ediyordu. Zira köleler, birden fazla efendiye kölelik yapmanın, yalnız bir efendiye kölelik yapmaktan daha zor ve karmaşık olduğunu bilirlerdi. "Ayrı ayrı rabler mi yoksa tek olan bir rab mi" sorusunu dolayısıyla bu bağlamda düşündüklerinde vahdette kolaylık, kesrette zorluk vardır ilkesi gereğince cevaplarının tekten yana olduğunu idrak etmeleri kaçınılmazdır. Bu oldukça etkili bir davet üslubudur. "İnsan tabiatı zaten tek varlığa ve bir noktaya dayanmak ihtiyacı duymaktadır. Birçok varlıklar, müteferrik ilahlar, insanın bu tabii meyil ve insiyakına istinatgah olamazlar."[166] Her insan tabiatında olan bir yere dayanma ihtiyacı yaratılıştaki birliğe delalet eder.

Hz. Yusuf da sözleriyle aslında sosyal hayatın tamamında yegane bir ilahın varolması gerektiğini buna ikincil ve üçüncül unsurların dahil edilemeyeceğini kastetmektedir. "Siz Allah'ı bırakıp; sadece sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlere (düzmece ilâhlara) kulluk sunuyorsunuz."[167] "Sizin servet tanrısı, sağlık tanrısı, bolluk tanrısı, yağmur tanrısı vs. diye isimlendirdiğiniz tanrılar hiçbir gerçekliğe tekabül etmeyen isimlerden ibarettir sadece."[168] "Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir."[169] "Allah hiçbir şeye, hiç kimseye uluhiyet adına ne bir yetki vermiş ne de böyle bir şeyi tasdik etmiştir. Aksine, tüm kudretleri, tüm hak ve yetkileri kendine hasretmiş ve emretmiştir: "Yalnız bana kulluk ve itaat edin."[170] Bu emir, insan tabiatındaki gerçekliğe uygun bir birlik ve bütünlük ihtiva eder. "Yalnız Allah'a kulluk edin" ifadesi… Çünkü insan da tek bir yere bağlanma duygusuna mensup bir canlı olarak yaratılmıştır. İnsanın yaratılışı ile ondan talep edilen kulluk biçimi yaratılıştaki birliğin uluhiyetle ilgisine delalet etmektedir.

Allah'ın isim, sıfatlarında taksime gitmek, bir kısmını Allah'a, diğer bir kısmını Allah'tan başkasına vermek ise, Allah'a uluhiyyette ortak koşmaktır. "Ayrı ayrı Rabler mi?" sualinde Hz. Yusuf'un dikkat çekmek istediği budur.

---

[166] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?**, s. 209.
[167] Yusuf, 12/40.
[168] Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, c. 2, s. 463.
[169] Yusuf, 12/40.
[170] Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, c. 2, s. 463.

“Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!”[171] Bu âyette Yüce Allah uluhiyyetini yaratıcılığının bir gereği olarak ifade etmiştir. O, nasıl ki yaratmada ortak kabul etmiyorsa, hükmünde de ortak kabul etmez. “O, hükmüne hiçbir kimseyi ortak etmez.”[172] O’nun ilahlığı tek bir yaratıcılık vasfıyla sınırlı değil, O, yaratıcı olmakla beraber her şeyin idarecisi ve yöneticisidir. Ve bu yöneticiliği gökyüzü sistemiyle sınırlı olmayıp sosyal hayatlar üzerinde de göndermiş olduğu vahyiyle yeryüzündeki hükmünü belirlemiştir. Gök sistemine dair belirli bir yasa koyarak ondaki düzeni sağlayan Yüce Allah’ın yeryüzündeki düzen için de sosyal hayatları tanzim eden birtakım ilke ve prensipler göndermesi, zaman zaman gönderdiği resullerle tarihe müdahale etmesi yaratılıştaki birliğin uluhiyetle ilgisine işaret etmektedir.

İbadetlerin, namazın, orucun, zekâtın ve ferdi davranışların kendisine has kılınması gereken tek merci Allah olmakla beraber iktisadî, ictimaî ve idarî meselelerde de Allah merkezli, O’nun koymuş olduğu hükümler merkezli yaşamak tevhid düşüncesinin gereğidir. Bu tür sosyal meselelerde O’nun hükmü dışında başka mercilere müracaat etmek, başka mercilerin helalini helal, haramını haram kabul etmek, o mercileri Rab olarak kabul etmek manasına gelir. “Onlar, rahiplerini, hahamlarını, Meryem oğlu Mesih’i Rabler edindiler.”[173] “Adiy b. Hatim diyor ki: … Ben peygamberin Tevbe sûresinin “Onlar, hahamlarını, papazlarını ve Meryemoğlu İsa Mesihi, Allah'tan başka rabler edindiler.” âyetini okuduğunu işittim. Dedim ki: “Ey Allah'ın Resulü biz onlara ibadet etmiyorduk ki, Resûlüllah da buyurdu ki: “Dikkat edin, Yahudi ve Hristiyanlar, din adamlarına tapmıyorlardı. Fakat onlar, hahamlar ve papazlar kendilerine bir şeyi helal kılınca onu helal sayıyorlardı, bir şeyi haram kılınca da onu haram kabul ediyolardı.”[174] Helal ve haram belirlemek, uluhiyyet makamına ait bir vasıftır. Dolayısıyla helal ve haram belirleme yetkisi Allah’a ait olup, bu yetkinin Allah’tan başkasına verilmesi durumunda ise bu, o

[171] A’raf, 7/54.
[172] Kehf, 18/26.
[173] Tevbe, 9/31.
[174] Taberi, **Cami‘u’l-beyan**, c. 11, s. 418

kimselerin rab olarak kabul edilmesi manasını taşımaktadır. “Bu âyette hem “ulûhiyyet birliği” hem de “rubûbiyyet birliği”, yani Tanrı ve rab olarak tek bir varlığa inanıp bağlanmanın kaçınılmazlığı üzerinde durulmaktadır. Yahudilerin ve Hıristiyanların din âlimlerini ve din adamlarını Tanrı edindikleri yani onlara taptıkları değil, Tanrı benzeri bir otorite tanıdıkları ifade edilmiş olmaktadır.”[175] “Yoksa, Allah'ın dinde izin vermediği bir şeyi onlara kanun kılacak ortakları mı vardır?”[176]

“Yoksa Allah’a ortak koşan bu müşriklerin, Allah’ın izin vermediği, putlara tapmayı kendilerine meşru bir din kılacak ortakları mı var”[177]

Bu âyetle kendilerine dua ettikleri, fayda zarar umdukları, Allah katında yardımcı ve şefaatçi olduklarına inandıkları birtakım düzmece ilahlarla ilah anlayışlarını sınırlandırmadıklarını, bunlara ilaveten zaman zaman bir de Allah’tan başka emir ve direktiflerine uyulmasını istedikleri yasa koyucuları da bu alana dahil etmiş olmalarına dikkat çekilmiştir. Bu da şirkin bir nevi olarak âyette zikredilmiştir. Kişisel ve sosyal hayatın tanziminde Allah’ın dinini bırakıp, icat etmiş oldukları dine uymak şirk olarak telakki edilmiştir. “Onlar Allah'ın kanun olarak koymuş olduğu dosdoğru dine uymamakta; aksine insanlardan ve cinlerden şeytânların onlara meşru' kıldıklarına uymaktadırlar”[178]

Dünya ve ahirete ilişkin tüm hususlarda en ulvi kanunu Yüce Allah koymuşken, edinmiş oldukları hayat tarzı ve yaşam anlayışlarının bu yüce kanundan uzaklığı ve bu uzaklığın neticesinde yaşamlarında varid olan aykırılığı ne tür bahanelerle meşrulaştıracaklarına dair takrir ve azarlama içerir.

"اَمْ لَهُمْ شُرَكٰٓؤُا شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّيْنِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰه"

“اَم’deki hemzenin anlamı hem konuyu ortaya koymak hem de muhatabı azarlamaktır.”[179] Tevhid ilkesine aykırı bu yaşam tarzına cevaz veren biz değiliz,

[175] Hayreddin Karaman vd., **Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2017, c. 2, s. 760.
[176] Şûra, 42/21.
[177] Taberi, **Câmi‘u’l-beyân**, c. 20, s. 492.
[178] İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. 12, s. 266.
[179] Râzî, **Mefatihu’l gayb**, c. 27, s. 164.

buna cevaz veren ortak edindiğiniz başka birileri mi var demek istenmiştir. Onların ortaklarından kasıt şirki, inkârı, sadece dünya için çalışmayı süslü gösteren cinni ve insi şeytanlardır ya da putlardır. Şirk düzeni şeytanların tesis ettiği bir dindir, Allah böyle bir şeye izin vermekten onu emretmekten münezzehtir.[180]

Tüm bunlar Allah'ın haklarında hiçbir delil indirmediği, onlara öyle bir güç ve yetki vermediği sadece onların kuruntu ve kişisel arzularına uymuş olmalarından ibarettir.[181] Nitekim Yüce Allah her ümmete kendi dönemlerinde uygulayacakları bir ibadet sistemi belirlemiştir.[182] Peygamberlerin getirmiş olduğu dini bir kenara bırakıp yeni birtakım hükümler oluşturmak, yeni din oluşturmak, Allah'ın izin vermediği şeyleri kanun kılan ortaklar edinmektir. Zira tüm peygamberler insanları, tek bir ilaha, Allah'a boyun eğip O'nun dininde kanun olarak belirlediği emir ve nehiylere uymaya davet etmiştir.[183] Arzdaki bu birlik, bir'e davet etmenin dışında bir sistemle açıklanamazdı. Tüm peygamberlerin getirmiş olduğu bu ortak çağrı, son peygamber Hz. Muhammed (a.s) ile artık tamamıyla kemale ermiş[184] ve Allah katında kabul gören tek din İslam olarak belirlenmiştir.[185] "Ve kim de onun dışında bir din arama çabasına girerse kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o ahirette ziyana uğrayacaklardan olacaktır."[186]

Rızık veren, hayat veren, öldüren nasıl Yüce Allah ise sosyal hayata ilişkin meselelerde de hüküm koyan O'dur ki en güzel hüküm de O'na aittir. Öyleyse "Yaşama ilişkin herhangi bir meselede görüş ayrılıkları olduğunda da, müracaat edilmesi gereken kitap, Kur'ân'dır."[187] Nitekim bir işte anlaşmazlığa düştüğümüzde müslüman olarak o işi Allah ve Resulüne götürmemiz emredilmiştir.[188]

Dolayısıyla tevhid, sadece namazda değil, tüm bir yaşamda kulun Allah'ın huzurunda olduğunu bilerek O'nun emirlerine riâyet etmesi gerektiğini

---

[180] Bkz. Zemâhşerî, **el-Keşşaf**, c. 5, s. 1178, Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 27, s. 164-165, İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. 12, s. 266, Beyzâvî, **Envâru't-tenzil**, c. 3, s. 237.
[181] Bkz. Necm, 53/23, Yusuf, 12/40, A'râf, 7/71.
[182] Bkz. Hac, 22/67.
[183] Bkz. Âl-i İmran, 3/51, Enâm, 6/153, Meryem, 19/36, Zuhruf, 43/64.
[184] Bkz. Maide, 5/3.
[185] Bkz. Âl-i İmran, 3/19.
[186] Âl-i İmran, 3/85.
[187] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 4, s. 265.
[188] Bkz. Nisa, 4/59.

vurgulayan bir yaşam biçimine, bir uluhiyyet algısına davet eder. Ve bu uluhiyyet anlayışına mensubiyet yeryüzü hayatında büyük bir düzen ve birliğin zihinlerdeki tesisi demektir.

1.3.2. Yer Ve Gök Düzeninin Yaratılışın Birliğine Yansımaları

Kur'ân-ı Kerîm'de birden çok ilah varsayımının reddi hususunda ön plana çıkan âyetler oldukça dikkat çekicidir.

"Allâh, (ortak koşanla tek Allah'a inananın durumunu anlatmak için) şöyle bir misâl verdi: Birbiriyle çekişen ortaklara bağlı olan bir adam (yani köle) ile yalnız bir kişiye bağlı olan bir adam. Şimdi bu ikisinin durumu bir olur mu? Hamd yalnız Allah'a mahsustur, fakat onların çoğu bilmiyorlar."[189]

Allah, çeşitli putlara tapıp şeytanlara itaat eden bir kâfirle sadece Allah'a kulluk eden bir mü'mini misal vererek buyurmuştur ki "Allah, birbirleriyle geçinemeyen ortak mâliklerin sahip oldukları bir köle ile sadece bir kişiye ait olan bir köleyi misal vermiştir." "Hiç bunlar bir olur mu? Birbirleriyle geçinemeyenler, ortak kölelerine çelişkili emirler verir ve onu şaşkına çevirirler. Tek bir kişiye ait olan köle ise bir yerden emir alır ve gereğini yapar. İşte Allah ile birlikte bir kısım putlara tapanlar birinci kölenin durumundadırlar. Mü'minin durumu ise sadece bir efendiye tabi olan kişinin durumuna benzer. O, bir tek olan Allah'a ibadet eder. Sadece onun emir ve yasaklarına uyar. İşte bunların durumu nasıl bir değilse putlara tapanlarla yalnızca Allah'a kulluk edenlerin durumu da bir değildir."[190]

Mercilerin çok olması halinde kaos, mercinin tek olması halinde ise büyük bir düzen vardır. *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu."*[191] Âyete baktığımızda Yüce Allah uluhiyyet makamındaki tekliğini yer ve gök sistemindeki nizamla isbat ediyor. Yüce Allah yerde ve gökte bulunan düzeni, yaratılıştaki birlik ve ahengi delil getirerek bu muhteşem düzenin ancak bir yaratıcıya delalet ettiğini gözler önüne sermiştir. Şâyet yerde ve gökte birden fazla irade hüküm sürüyor olsaydı, her biri farklı tercihlerde bulunacak ve

[189] Zümer, 39/29.
[190] Taberi, **Cami'u'l-beyan**, c. 20, s. 196.
[191] Enbiya, 21/22.

tercihlerindeki çeşitlilik ise büyük bir kaosa sebep olacaktı. İradelerindeki bu farklılık birinin diğerine acziyetini ortaya çıkarırdı. Öyleyse mevcud olan nizam ve yaratılıştaki birlik bu yerde hüküm süren iradenin tekliğine delalet eder.

"Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur. Allah bütün bunları hikmet ve fayda esasına göre yarattı."[192]

Yıl, ay, gece, gündüz bunların hepsi birbirine bağlı kılınmış olup birinde yaşanacak hafif bir gecikme ve sapmanın yıl ve ay gibi hesapların dengesini tamamen bozacak olması yaratılıştaki birliğe delalet eder. Birlik esasına dayalı yaratılan sistemde bir eksiklik tüm sistemin bozulması anlamına gelir. Birden fazla ilah düşüncesi de kainattaki düzen ve birliğin iptali demek olurdu.

Birden fazla ilah düşüncesi, ilahlardan bir kısmının sıfatlarındaki eksikliğe işaret eder. Zira uluhiyyet hakkına sahip olan ilahın bazı sıfatları taşıması zaruridir ki Kur'ân'da Yüce Allah, uluhiyyetini ispatta bu vasıfların tümünün yalnız kendisinde bulunduğuna dolasıyla ilahlığın yalnız kendisine has kılınması gerektiğine dikkat çekmektedir. Allah'tan başkalarını ilah edinen kimselere de, yönelmiş oldukları sahte ilahlarının bu vasıflardan hangilerini taşıdığını sorgulamaları için birtakım örnekler verir. *"Yoksa yerden, ölüleri diriltebilecek birtakım ilâhlar mı edindiler?"*[193] Burada hak olan ilahın öldürme ve diriltme özelliğinin olduğunu vurgulamak, öldürüp diriltemeyen kimselere ilahlık izafe etmenin batıllığına da dikkat çeker. İlah edindikleriniz ölüleri diriltebilecek güce mi sahip!? Değilse, nasıl olur da ona uluhiyyet hakkı tanıyabilirsiniz. Yaratıcılık vasfında noksanlık, ölüleri diriltememe, acziyet, muhtaç olma durumu uluhiyyet yetkisine sahip bir ilahta olması mümkün olmayan özellikler olduğu için uluhiyyet yetkisi bu tür özelliklere sahip olan birine atfedilemez. Bu birlik sisteminde Yüce Allah tek bir yaratıcı olarak, O'nun dışında diğer tüm canlılar ise tek bir mahlukat kategorisinde olmakla birlik içerisinde kılınmışlardır.

[192] Yunus, 10/5.
[193] Enbiya, 21/21.

"Bizatihi malum olan hususlardandır ki, herbiri diğerinin işini yapan ve yetkisine sahip olan iki padişah bulunsa, bir şehrin bunlar tarafından idare edilmesi mümkün olmaz. Zira bir neviden olan iki failden tek bir fiil vücuda gelmeyeceğinden, ikisinin birlikte yapacağı iş ve idare sonunda şehrin bozulması zaruri olmak lazım gelir. Ancak biri iş görür ve idare eder de öbürü âtıl ve boş kalırsa, o zaman bu durum meydana gelmez ama böyle bir şey de ilâhların sıfatına aykırı olan ve bulunmaması şart olan bir şeydir. Boş duran, ilahlık vasfını haiz olamayacağından, yine ilahın bir olması icap eder."[194]

"De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah'tan başka ilâhlar olsaydı onlar da arşın sahibine yakınlaşmak için yollar ararlardı."[195]

Âyet, birden fazla ilah düşüncesinin batıllığını ifade edecek bir sav sunmaktadır.

"Eğer putlar, iddia ettikleri gibi onları Allah'a yaklaştıracak olsalardı, kendileri için de Allah'a yaklaşmayı ve O'na yol bulmayı isterler, kendileri için de bu yüksek derece ve makamları elde etmeyi isterlerdi. Binâenaleyh o putlar, kendilerinin Allah'a gidecekleri yolu bulamadıklarına göre, sizi Allah'a yaklaştırabilecekleri nasıl düşünülebilir? manasını murad etmiştir."[196]

"Allah, hiçbir çocuk edinmemiştir. O'nunla birlikte başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı."[197] Hiçbir sanatkâr kendi tablosunun altında başkasının imzasını görmek istemez. Her ürün, sahibinin tasarrufu altında, sahibine nisbetle anılır. Dolayısıyla birden fazla ilah olma durumunu varsaydığımızda her ilahın kendi yarattığı mahlukata hakim olma isteği, ilahlar arasında bir üstün gelme rekabetini oluşturacağı için onlar arasında oluşacak kaos, mahlukat içerisinde de kendisini gösterecektir. Her biri kendi mülkünün maliki olunca yönetimde çok başlılık doğacak

[194] İbn Rüşd, **Faslu'l-makâl el-keşf an minhâci'l-edille**, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., 9. baskı, İstanbul, 2017, s. 165.
[195] İsra, 17/42.
[196] Razî, **Mefatihu'l gayb**, c. 20, s. 218
[197] Mü'minûn, 23/91.

bu ise yerin ve göğün ifsad olmasına neden olacaktır. "Şâyet iki ilâhtan birinin istediği yerine gelmiş, ötekinin istediği yerine gelmemişse, istediği yerine gelmiş olan ilâh olur, istediği yerine gelmeyen ilâh olamaz."[198] "Çünkü güçlü, zayıfın üstün gelmesine rıza göstermez, zayıflık ise ilah olmaya uygun değildir."[199] "Her biri kendi oluşturacağı yasa ve prensiplere göre onları yönetmek isteyecek, bu ise yerde, gökte, insanların sosyal yaşamlarında tutarsızlıklara, çelişkilere sebebiyet verecekti. Birinin yaptığını öbürünün yapmasına elvermeyecek şekilde fiilleri muhtelif ilâhlardan "bir" mevcudun meydana gelmemesi icap eder. Bu takdirde âlem "bir" olduğu için, fiilleri mükemmel olan ilâhlardan âlemin vücuda gelmemesi zaruri olur. Zira herbirinin fiili tam ve mükemmel olursa ilâhlardan herbiri âlemi tek başına yaratmaya muktedir olur. Bu durumda âlemi yaratmak için bir ilâh kafi geleceğinden öbür ilahlara ihtiyaç kalmaz. Şâyet fiilleri tam ve mükemmel olmazsa o zaman da noksan ve kusurlu varlıklar olacaklarından, hiçbiri ilah olamaz." [200]

Her biri kendi yarattıkları üzerinde hâkimiyet kurmak isteyecekti. "Her parçayı ve her grubu yönlendiren genel bir yasa etrafında birleşmezlerdi."[201] İnsanların onlardan hangisine kudret, hâkimiyet gibi vasıfları isnad etmesi gerektiği noktasında bir bilinmezlik ve kargaşa da meydana gelecekti. Her birinin hesap, yargı, imtihan anlayışları değişiklikle beraber büyük bir kargaşa hali baş gösterecekti. Oysa yeryüzündeki düzen, mahlûkatta işleyen tek bir yasa olduğunu çıkarsamamız noktasında bir delil niteliğindedir. *"Sen, Rahman'ın yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın."*[202] "Mademki âlem tek bir varlık olarak vardır, o halde onun fiilleri tam ve mükemmel sadece yaratıcı ve idare edici bir tek ilâhı vardır."[203]

Yaratılış üzerindeki yasaların tekliği, onlar üzerindeki birliği izhar etmektedir.

1.3.3. Yaratılışın Birliği Karşısında Acziyete Düşmek

[198] Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, **eş-Şâmil fî usûli'd-din**, Beyrut, 1999, s. 352.
[199] Taberi, **Câmi'u'l-beyan**, c. 17, s. 102.
[200] İbn Rüşd, **Faslu'l-makâl,** s. 165.
[201] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 10, s. 354.
[202] Mülk, 67/3.
[203] İbn Rüşd, **Faslu'l-makâl**, s. 165.

İnsanlar, tüm bu düzeni sağlayan, idare eden tek bir hakime, tek bir yasaya boyun eğmeye ve yalnız O'nun uluhiyyetini birlemeye davet edilmişlerdir. Ancak her toplumda zaman zaman bu davete icabet etmeyenler de olmuştur. Bu davete icabet etmeyerek yeryüzünde Allah'ın uluhiyyetini kendine nisbet eden, müşahhas bir örnek üzerinden konunun yaratılıştaki birlikle ilgisini resmetmek istiyoruz.

Allah'ın kendisine verdiği mülkü Allah'ın hükümleri doğrultusunda kullanmayarak kendi hevasına tabi kılan ve bu pozisyonu gasp ederek uluhiyet makamını kendine nisbet eden Kur'ân'da bir örnek Hz. İbrahim döneminde ön plana çıkıyor. *"Allah kendisine mülk verdi diye İbrahim ile Rabbi hakkında tartışanı görmedin mi? İbrahim: "Rabbim, dirilten ve öldürendir" demişti."*[204]

Burada Hz. İbrahim ile tartışmaya giren şahsın kim olduğundan ziyade konumuzla ilgili olan mesajı ele almak istiyoruz. Fakat kaynaklarda bu şahsın, Nemrud olduğu zikredilmiştir.[205] "Rivâyet olunur ki, İbrâhim onların putlarını kırınca hükümdar onu zindana atmış, sonra da çıkarmış ve kendisine "Senin insanları davet ettiğin Rabbin kimdir?" diye sormuş."[206] Nemrud tıpkı Firavun gibi Hz. İbrahim'den insanları kulluğa davet etmiş olduğu Rabbin kim olduğunu sorunca[207], Hz. İbrahim Yüce Allah'ı, ilk olarak diriltme ve öldürme sıfatlarıyla tanıtıyor. Çünkü arzdaki tüm varoluş Yüce Allah'ın bu sıfatlarıyla gerçekleşiyor. "Onun varlığına delil bu eşyanın sonradan var olması, yokluktan açığa çıkması ve varolduktan sonra yok olmasıdır, demiştir. Bu, muhtar bir yaratıcının zarurî delilidir. Çünkü eşya kendi kendine meydana gelemez. Onları var edecek bir yaratıcıya mutlaka ihtiyâç vardır. Bu da benim tek ve ortaksız olarak ibâdetine çağırdığım Rabdir demişti."[208]

Burada Hz. İbrahim, her şeyi yönetmeyi ve her şey üzerinde tasarruf yetkisine sahip olabilmeyi, mahlukattaki diriliş ve öldürmeyi gerçekleştirene mahsus olabileceği, her şeyi varedenin, her şeye sahip ve malik olabileceği mesajını vermiştir. Çünkü bir şey üzerinde yetki sahibi olabilmek için o şeye sahip olmak gerekir. Dolayısıyla Nemrud kendisine verilen hükümranlıkla mülke sahip kılınmış

[204] Bakara, 2/258.
[205] İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim**, c. 2, s. 450, Taberi, **Câmi'u'l-beyan**, c. 4, s. 568-569.
[206] Taberi, **Câmi'u'l-beyan**, c. 4, s. 572.
[207] Bkz. Taha, 20/49.
[208] İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim**, c. 2, s. 451.

değil, mülk üzerinde geçici süreliğine istifade hakkıyla nimetlendirilmiş olup, bu nimeti kendisine verenin hükümleri doğrultusunda kullanıp kullanmamakla imtihan edilmiştir.

Nemrud öyle görülüyor ki, öldürme ve diriltme vasıflarının kendindeki yokluğunun ne gibi bir sonuç doğuracağının ve nasıl bir dönüt alacağının farkındadır. Nitekim sözü, bağlamı dışında değerlendirmeye alarak kendisine bu vasıfları nisbet etme cüretinde bulunmuştur. Zira onun uluhiyet iddiasında bulunabilmesi için bu vasıfları taşıması gerekirdi. *"Demişti ki: "Ben de diriltip öldürürüm."* "Rivâyete göre hapishaneden iki şahıs getirterek birini salıvermiş, birini de öldürmüş, bu cahilce hareketiyle güya iddiasını isbat etmek istemişti. Hz. İbrahim, bu herifin diriltme ve öldürmenin mahiyetini idrakten aciz olduğunu veya onun aczini göstermek için böyle şarlatanlığa saptığını görünce daha açık delile geçerek;"[209] *"Şüphesiz Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene" dedi. İnkar eden şaşırıp kaldı. Allah zulmeden kimseleri doğru yola eriştirmez."*[210]

Yüce Allah'ın verdiği nimetleri doğru kullanmak, imanı arttırırken, aksi söz konusu olduğunda da dalalete düşmek kaçınılmazdır. Nitekim Nemrud, Allah'ın kendisine verdiği mülkü Allah'ın rızasına uygun bir biçimde kullanmayarak bu imtihanı kaybetmişti. "Yüce Allah, Nemrud'a hükmetme müsaadesi verdiği için hakim durumundadır. Ancak bu salahiyyeti veren Hak Teâla hiçbir zaman kendi yanlarında hükümler vazetmelerine müsaade vermemiştir."[211] "Yüce Allah, bu hükümranlığı, kendisinin indirdiği hükümler doğrultusunda kullanılmasını ister, bu halifelik makamıdır. Dolayısıyla bir beşer için hüküm koyma söz konusu olmayıp, o konulan hükmü uygulamakla mesuldür. Allah'ın verdiği iktidar nimetiyle Allah'a karşı haddi aşan bu kulun yaptığı öyle akıl almaz bir durumdur ki Yüce Allah hayret bildiriyor. "Görmedin mi" ifadesi hayret veren bir hususun anlatılması için kullanılır."[212] Zira mülkü kendisine verene karşı haddi aşmak cidden çok hayret vericidir.

---

[209] Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'ân'ı Kerîm Meâli Alisi ve Tefsiri**, İpek Yay., İstanbul, c. 1, s. 259.
[210] Bakara, 2/258.
[211] Kutub, **Fî Zilâl'îl-Kur'ân**, c. 2, s. 59.
[212] Ebu Mansur el-Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, trc. Bekir Topaloğlu, Kemal Sandıkçı, Ensar Yay., İstanbul, 2015, c. 2, s. 190.

Hz. İbrahim, Yüce Allah'ı, rububiyet vasıflarından birer vasıf olan diriltme ve öldürme vasfıyla tanıtmıştır. "Allah ancak, kadir olan kimselerden hiçbirinin ortak olamayacağı fiilleri vasıtasıyla bildirilebilir, tanıtılabilir. Diriltip öldürme de, işte böyle bir fiildir. Çünkü mahlûkât, bu iki işi yapmaktan acizdir."[213] Bu işi yapmaktan aciz olan mahlukat bu tür sıfatlar açısından birlik içerisinde yaratılmıştır.

Uluhiyet yetkisine sahip olmak bu iki fiili yapmayı gerekli kılar ki, Hz. İbrahim haddi aşan bu azgına karşı bu iki özelliği öne sürüyor. Zira Nemrud adındaki bu şahsın diriltme ve öldürme vasfı yoktu. Fakat Nemrud burada laf cambazlığı yapıp, diriltme ve öldürme vasfına sahip olduğunu iddia edince Hz. İbrahim bu iddiasının keyfiyyetiyle dahi ilgilenmemiş, onu, öne sürdüğü "Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene" istidlaliyle öyle bir köşeye sıkıştırmıştı ki Nemrud'un bu delile karşı koyabilecek herhangi bir sözü kalmamıştı. "Çünkü kendisi de, güneşin Hz. İbrahim'in Rab olarak kabul ettiği Allah'ın emrinde olduğunu biliyordu."[214] Burada Hz. İbrahim Yüce Allah'ın sıfatlarına karşı böyle cüretkar davranan bu adamdan Allah'ın kâinatta koyduğu yalnız bir kanunu değiştirmesini istiyor. "Eğer bu kimse öldürme ve diriltme hususundaki iddiasında doğru ise güneş hakkında da iddiasının doğru olacağı bir tasarrufta bulunması gerekirdi."[215] Hz. İbrahim, bununla Allah kendisine hükümranlık verdi diye haddi aşan Nemrud'un uluhiyyet iddiasının önüne tam manada sed çekmiştir. Madem yeryüzünde hüküm sürme iddiasında bulunup kanun yapmaya kalkıyor ve insanları bununla yönetmek istiyor, bu hakka sahip olanın gökteki kanunlar üzerinde de tasarruf yetkisini kendisinde barındırması gerekirdi. Öyleyse Güneş'i batıdan getirmesi de gerekirdi. Ama o, bunun karşısında afalladı. Çünkü Allah'ın kendisine vermiş olduğu mülk onu uluhiyet makamında bir paya sahip kılmıyordu. Kâinat üzerinde bir gün dahi şaşmayan bu muazzam düzeni sağlayan kanunların Rabbi kim ise, yeryüzündeki insanlar üzerinde tasarrufta bulunacak yegane ilah da O'dur. Burada da kainattaki yasalar bir birlik fikrini telkin etmektedir.

---

[213] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 7, s. 25.
[214] Mevdudî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, c. 1, s. 204.
[215] İbn Kayyim El-Cevziyye, **Bedâi'u't-tefsir**, trc. Harun Öğmüş, Ahmet Ağırakça, Polen Yay., İstanbul, 2011, c. 1, s. 353.

Bu akidenin kişide oluşmamış olması halinde ise deizm fikri ön plana çıkar. Çünkü Nemrud'un düşüncesine göre Allah'ın yeryüzündeki insanlara müdahalesi olmamalıydı. Dolayısıyla "bu âyeti kerîme, tâğut güruhundan olan Nemrud'un uluhiyet iddiasını ve onun nasıl apışıp kaldığını bir ibret nümunesi olmak üzere göstermektedir."[216]

İslam'daki uluhiyyet anlayışı insanı değerli ve şerefli bir varlık kabul eder. Çünkü onu kendi cinsinden, kendisinden daha düşük bir varlığa muhtaç olmaktan kurtarmış, hiçbir şeye muhtaç olmayan onları da diğer varlıkları da yaratan tek bir ilaha, Allah'a kulluğa davet etmiştir. "Hiçbir dengi ve ortağı bulunmayan ilâhı birlemeye ve ibadete yöneltmekle onların şerefini kurtarmıştır."[217]

"قُلْ اَغَيْرَ اللهِ اَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ"

"De ki: "Allah her şeyin Rabbi iken ben kendime O'ndan başka bir Rab mi arayacağım."[218]

Buradaki hemze inkar bildirir.[219] Rububiyet vasfına sahip olan Rabbi bırakıp da rububiyet vasfına sahip olmayan birtakım şeyleri Rab edinen zihniyeti bir yadırgama ifadesidir.

Müşrikler Allah'ın her şeyin Rabbi olduğu gerçeğini savunuyorlardı. "Bu böyledir, zira putperestler, göklerin, yerin ve alemde mevcut olan her şeyin yaratıcısının Allah (c.c.) olduğunu itiraf ederler."[220] Bu itiraf ise uluhiyet gerçeğinin en büyük dayanağı iken ve Allah her şeyin Rabbi iken O'ndan başka Rab arama düşüncesinin özündeki tezat açıktır. "Birinin bir şey üzerinde değiştirici etkisinin bulunabilmesi için onun yaratılış ve oluşuna katkıda bulunmuş olma ön şartı vardır; Rab olarak yöneldikleri neyi yarattılar ki, onun üzerinde etkileri bulunsun!"[221] "Hiç, "merbub" (yaratılıp, bakılıp büyütüleni) rabbe şerik kılmak, kulunu efendisine ortak kılmak, mahluk olanı Hâlık olana şerîk tutmak akla sığar mı? Durum böyle olunca,

[216] Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'ân'ı Kerîm Meâli Alisi ve Tefsiri**, c. 1, s. 258.
[217] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?**, s. 20.
[218] En'âm, 6/164.
[219] Zemâhşerî, **el-Keşşaf**, c. 2, s. 796.
[220] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 14, s. 13.
[221] Hayreddin Karaman vd., **Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, c. 5, s. 27.

bu delil ile Allah'tan başkasını rab edinmenin fasit bir söz ve batıl bir itikad olduğu sabit olmuş olur."[222] Tüm bunları göz önüne aldığımızda artık insan için yalnız kendisini yaratana kulluk etmesi gerekir.

"وَمَا لِيَ لَا اَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَاِلَيْهِ تُرْجَعُون "

"Bana ne oluyor ki, beni yaratana kulluk etmeyeyim! Halbuki, hepiniz O'na döndürüleceksiniz."[223]

"فَطَرَنِي" (beni yaratan) ifadesi, ibadeti gerektiren bir sebebin bulunduğunu bildiren bir tabirdir."[224] Kulluk etmek için öylesine büyük ve yeterli bir gerekçedir ki Yüce Allah, insanları kendisine kulluğa davet ederken, yaratıcılığı ve yarattığı şeyler üzerine dikkat çekmiştir. *"Sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra hayatınızı sona erdirecek ve nihâyet size tekrar can verecek olan, Allah'tır. Peki sizin o ortak koştuklarınız arasında bunlardan herhangi birini yapabilecek olan var mı?"*[225] Müşrikler, Allah'a ortak tuttukları birtakım şeylerin, yaratma, rızık verme, hayatı sona erdirme ve tekrar can vermekten aciz olduklarını, Allah'a ortak olabilecek bir özellik taşımadıklarının farkındaydılar. Bu sual karşısında içlerindeki fıtrî gerçeklik onlara doğru olanı fısıldıyor, Allah'ın dışındaki varlıkların uluhiyetini batıl kılıyordu. Yüce Allah âyetlerini, gittikleri yanlış yoldan *"belki dönerler"*[226] diye onlara gösteriyor olsa da, doğru yol ancak o sese kulak verenlere nasip olmuştur. Çünkü yaptıklarından ve tercihlerinden ötürü sorumlu tutulabilmeleri için imtihan gereği burada beşer için ciddi bir irade boyutu devreye giriyor.

Netice itibariyle umumi uluhiyet şuuru yani bir ilah fikri olmaksızın insanların yaşayamayacağı gerçeği, şirk koşanların dahi zor durumlarda Allah'ı birlemeleri, her dilde bir ilah kavramının varolması, insanların tek bir varlığa dayanma ihtiyacı, kevnî ve tenzilî yasalar arasındaki uyum ve söylem birliği, yaratılışın birliğinin uluhiyetle ilgisini apaçık ortaya koymaktadır. Kur'ân'daki uluhiyet anlayışında ilah, yaratan, dirilten, öldüren gibi vasıflara sahiptir. Mahlukatın

[222] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 14, s. 13.
[223] Yasin, 36/22.
[224] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 26, s. 56.
[225] Rum, 30/40.
[226] Bkz. Rum, 30/41.

yaratma, diriltip öldürme gibi sıfatlardan aciz olarak yaratılmış olmaları, bu tür sıfatları yönüyle onların yaratılışlarındaki birliğe delalet ederken, tasvir edilen ilah tasavvurunun ise sahip olduğu vasıflar bu ikisinin arasını belirgin çizgilerle ayırmıştır.

1.4. YARATILIŞIN BİRLİĞİ VE AHİRET

İnsanın ilk olarak topraktan, sonra cansız bir sudan hayat bulması dahası bir hiçken varlık kazanması, yeryüzünün ölümünden sonra bir döngü halinde baharda yeniden ihyası, yeşil ağaçtan ateş çıkması, insanın gün içerisinde uyuyup uyanarak ölümü prova etmesi, yeniden dirilişin varolduğunun yeryüzündeki misalleridir. Tüm bunlar ölümden sonra yeni bir hayatın, ahiretin varolduğunun delillerindendir. Mahlukatın her biri tarafından ayrı tecrübe edilen bu ölüm ve dirilme hali yaratılışın birliğinin ahiretle ilgisine delalet eder.

1.4.1. Ölümden Sonra Dirilişe Bir Misal: İnsanın Yaratılışı

Kur'ân'da ahiret konusuna çok fazla yer verilmiştir. Ahiret inancının en kilit noktası da yeniden dirilmeye imandır. Ölüm zaten insanın başına bizzat gelen müşahedeye açık bir gerçeklik olduğu için onu inkar mümkün olmamıştır. İnsanlar arasında asıl problem, insanın çürüyüp kemiklerinin toz haline geldikten sonra yeniden dirilip canlı hale gelmesi olmuştur.

"Onlar dediler ki: Sahi biz, bir kemik yığını ve kokuşmuş bir toprak olmuş iken, yepyeni bir hilkatte diriltileceğiz, öyle mi!"[227]

Bir dünya hayatı varsa bunun ötesinde buna karşılık gelecek öte bir hayat fikrinin olması da kaçınılmazdır. Çünkü her şey çift yaratılmıştır. Izutsu bu durumu kitabında bir adam ancak karısı varsa koca olabiliyorsa, dünya kavramı da tamamen aynı şekilde, gelecek dünyayı yani ölümden sonrasını (ahiret) gerektirir ve onun

[227] İsra, 17/69.

zıddını teşkil eder, diyerek insanların yaşamlarında inandıkları gerçeklikten yola çıkarak ahiretin varlığından söz etmiştir.[228]

"İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur. Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve "Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" diyor. De ki: "Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüsünü bilir."[229]

Bu, nereden geldiği üzerine düşünmeyen, nasıl aşamalarla yaratıldığını fehmedemeyenlerin, yaratıcısına karşı cüretkarca tavır sergilediği bir sahnedir. Bir insanın yaratıcısına karşı cephe alarak içerisine düşmüş olduğu bu durum son derece vahimdir.

Size vaad edilen ölümden sonra dirilmede ilk yaratılışın bir benzeridir. Bunlar mümkün olmaları ve meydana gelmeleri hususunda birbirine benzer. Öldükten sonra yeniden yaratılmanız, hakkında hiç şüphe etmediğiniz ilk yaratılışınız gibidir. Ayan beyan müşahade edip durduğunuz ilk yaratılışın benzeri olan öldükten sonra dirilmeyi nasıl inkar edersiniz?

Cenab-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: *"Allah'ın varlığının delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü boynu bükük (kupkuru) görürsün. Onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman indirdiğimiz kıpırdar kabarır. Şüphesiz ki, onu dirilten elbette ölüleleri de diriltir."*[230]

"Allah Teâlâ, ölüleri diriltmeyi kuruyan toprağı yeşerterek canlandırmaya, insanları kabirlerinden çıkarmayı yeryüzünden bitkileri çıkarmaya benzetmekte, böylece bir şeyi benzerine delil getirmektedir."[231] Misaller, benzerleri ve kendisiyle birlik içerisinde olduğu oluşumlar üzerinden verilir. Ahirete iman konusuna verilen farklı misaller, bu yönüyle onlar arasındaki birliğe delalet etmektedir. Bu yüzden ölümden sonra dirilişin imkanına, insanın yaratılışı ile bitkilerin kuruduktan sonra

[228] Toshıhıko Izutsu, **Kur'ân'da Tanrı ve İnsan**, trc. M. Kürşad Atalar, Pınar Yay., İstanbul, 2016, s. 136.
[229] Yasin, 36/77,78,79.
[230] Fussilet, 41/39.
[231] İbn Kayyim, **Bedâi'u't-tefsir**, c. 3, s. 80.

yeniden topraktan çıkması örnek verilmiştir. Bunlar ahiretin varlığına delil olması bakımından benzer safhalar içerirler.

1.4.2. Ağaçtan Ateş Çıkması

İnsan zihninde, tabiatı itibariyle zıt konumlandığı için muhal görünen bazı şeyler, Yüce Allah için mümkündür. Hatta bu zıtlık, özü itibariyle imkansızlığı değil, eşyanın bilinebilmesi adına imkan dahilinde olan şeylerin izahı için elzemdir. İnsan bu zıtlık ilişkisini anlayabilmeye muhtaçken, Allah Teâlâ, vahiy göndererek ona aklındaki soru işaretlerini giderecek bir anlatım kullanmaktadır. Çünkü kelamdan maksat ondaki mananın anlaşılmasıdır.[232] İnsan, yapı itibariyle bir konuyu örneklendirmeler üzerinden daha iyi kavrayabilen bir varlık olduğu için, Yüce Allah da ağaçtan ateşin çıkarılmasını, öldükten sonra dirilmeye misal vermektedir.

"Ölülerin diriltilerek kabirlerinden çıkarılması yeşil ağaçtan ateşin çıkarılması gibidir. Onlar şöyle demektedirler: Ölüm kuru ve soğuktur. Hayatın tabiatı ise yaş ve sıcaktır. Bu sebeple bedenin ölümünden sonra yeniden canlanması mümkün değildir. Çünkü tabiatları birbirine terstir. Halbuki delil diye ortaya atılan şüphe sadece gerçeklere kulak vermeyen ve aklını kullanmayan yalanlayıcılara uygun bir şüphedir. Hayat aynı yerde ölümle bir araya gelmiyor ki, söyledikleri iddia gerekli olsun. Aksine Allah Teâlâ, bedende hayatı ve onun tabiatını yaratınca ölüm ve onun tabiatı ortadan kalkıyor. İşte yeşil ağacın tabiatı yaş ve soğuktur. Buna rağmen ondan kuru ve sıcak ateş çıkmaktadır."[233]

"O, sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkarandır. Hemen ondan ateş yakıyorsunuz."[234]

Yüce Allah, insanların, tabiat olarak zıt gördükleri hayat ve ölüm olgusunun bir arada olamayacağını düşünmelerinden kaynaklı öldükten sonra dirilişi reddetmelerine binaen yeşil ağaçtan ateş çıkmasını misal vermektedir.

---

[232] Haşr, 59/21.
[233] İbn Kayyim, **Bedâi'u't-tefsir**, c. 3, s. 439.
[234] Yasin, 36/80.

"Ölüleri dirilten O'dur." Doğru kafa yapısıyla azıcık bir düşünce bile akıllı ve sağduyulu bir insanı, ölülerin her an gözümüzün önünde dirilip durduğu sonucuna götürecektir. "Her insan "ölü" bir spermden yaratılmıştır. Daha sonra o, insanı yaşayan bir canlı yapan demir, kireç, tuzlar ve gazları ihtiva eden yiyecekler gibi "ölü şeyler"den hayat alır. Bir de çevremizdekilere bakalım. Rüzgâr ve kuşlar tarafından oraya buraya saçılan çeşitli tohumlar ve toprakta ölü ve çürümüş bir halde duran çeşitli bitkilerin kökleri yağmur suyunu görür görmez canlılık kazanırlar. Ölülerin bu şekilde dirilmesi süreci her yıl yağmur mevsiminde gözlenebilir."[235] Bu yönden de insanın yaratılışı, yeryüzünün canlanması, insanın ölümü ve yeniden dirilişi ile arzdaki diğer tüm mahlûkatın böyle bir ölüm ve diriliş sahnesi yaşaması yaratılıştaki birliğe ve tüm bunları yaratan iradenin birliğine delil olma özelliği taşımaktadır.

Kur'ân'da insan ve yaratılışıyla ilgili âyetlere baktığımızda, Yüce Allah, yaratma ve ölümden sonra tekrar diriltme kudretine birer delil olarak insanın yaratılışını misal göstermiştir. Bununla vahyin ilk dönem muhataplarına kabul etmiş oldukları ilk yaratılışları üzerine düşünerek, ikinci yaratılışlarının daha kolay ve mümkün olduğu sonucunu çıkarmaları istenmiştir.

"O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır. Bu, O'na göre (ilk yaratmadan) daha kolaydır."[236]

"İnsanın ilk ve ikinci yaratılışını karşılaştırmalı anlatan âyetler, asıl itibariyle Allah'ın kudretine vurgu yapmakta ve ilk yaratmaya gücü yetenin ikincisine de gücünün yeteceğini söylemektedir."[237]

1.4.3. Yeryüzünün Baharda Dirilişi

Her bir aşamanın ayrı bir hayat ihtiva ettiği, ayrı bir diriliş örneği arzettiği süreçler üzerine iyice düşünen biri bilir ki, varlık, Allah'ın her an diriltmesinin bir sonucudur. Bir eylem varsa bir hareketlilik vardır. Arzdaki bu hareketlilik, Yüce

[235] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 3, s. 346.
[236] Rum, 30/27.
[237] Ebû Muzaffer es-Se'mâni, **Tefsiru'l-Kur'ân**, thk. Yasir b. İbrahim, Riyad, Darûl-vatan, 1997, c. 3, s. 248.

Allah'ın her an yaratmaya devam ediyor olmasının bir sonucudur. İnsan bir hiçken onu cansız bir topraktan yaratan, daha sonra birer nutfe ve alaka süreciyle bu yaratılışı apaçık bir şekilde, insanoğlunun şahitliğine sunarak devam ettiren Yüce Allah, bunu kudretinin somut bir göstergesi kılmıştır. Bir su damlası bebek, ardından çocuk, genç ve yaşlı olur. Hayat, tüm mahlukatın tedrici bir süreç içerisinde varlığını idame ettirdiği bir yaşam alanıdır. Yeryüzü de, yeşerir, canlanır, meyve verir, kurur ve ölür. Bu döngü gerçekten diriliş ve ölüm olgusunun insan ve yeryüzü üzerindeki iki farklı resmedilişidir. Bu yaratılışın birliğinin ölümden sonraki hayatın varlığına delilidir.

"Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim; ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır."[238]

"Bir tekamül zinciri içerisinde her biri kendisine mahsus bir hayat şeklini ifade eden, her mertebesinde bir çeşit diriltme olayını içeren şu tedric kanunu içerisinde meydana gelen yaradılışın merhalelerini göz önünde bulunduran ve üzerinde ciddi düşünen bir kimse, o yaratıcı kudretin ölüleri tekrar diriltebileceği hususunda nasıl şüphe edebilir? Yaradılışın bu merhalelerinde sonsuz kudretin varlığını gösteren delillerden başka, ayrıca Allah'ın irade ve arzusunu gösteren delillerden de gaflet edilmemelidir."[239]

Yeniden dirilmeyi inkar eden kimsenin karşısında ölümünün ardından yeniden dirilen bu yeryüzü ile insanın kendi yaratılış süreçlerindeki bu döngü somut ve müşahade edilebilir bir kanıt niteliği taşımaktadır. İnsan yaratılışını baz

[238] Hac, 22/5.
[239] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, 3.baskı, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979 c. 5, s. 3383.

aldığımızda bu gerçekten bir su damlası olarak başladığı gizemli bir yolculuktur. *"Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim"*

"Basit ve cansız toprak elementleri ile canlı sperma hücrelerinden oluşan meni arasındaki mesafe korkunçtur. Bu dönüşümün evrelerinde büyük bir sır yatmaktadır; hayat sırrı... Milyarlarca senedir süren bu sır hakkında insanlar halâ kayda değer bir şey bilmemektedirler. Milyarlarca senedir her an basit elementlerden canlı hücrelere doğru gerçekleşen bu sayısız dönüşümler hakkında doyurucu bir şey bilmemektedirler. Bütün bu olup bitenleri gözlemlemek ve onaylamaktan başka bir şey gelmiyor ellerinden. İnsan bu konuda oldukça istekli de olsa hayatın yaratılış ve ortaya çıkış sırrını keşfedemez. Her defasında bir imkânsızlıkla karşı karşıya kalır. Bunun yanında bir de insan menisinin pıhtılaşmış kana, pıhtılaşmış kanın bir çiğnem ete, bir çiğnem etin de insana dönüşmesi sırrı var!"[240]

Böyle bir oluşumda insanların paylarının olması bir yana, her inceleme ve araştırma süreci, onu idrak etmede dahi yetersiz olduklarıyla sonuçlanır.

Ahireti inkar edenler dahil olmak üzere tarih içerisinden biri çıkıp da bu muazzam yaratılışı üstlenmemiştir, bunu gerçekleştirenin insanı aşan bir güç olduğu konusunda herhangi bir itiraz dahi olmamıştır. Zaten işin ilginç yanı da bu olmalı, tüm yaratılışla beraber ilk yaratılışı gerçekleştiren kudreti kabul eden insanın, ikinci yaratılışı gerçekleştirebilecek kudrete de sahip olduğunu kabul etmemesi cidden büyük bir çelişkidir.

1.4.4. Yeniden Dirilişin Provası: Uyku Ve Uyanma

Uyku, insan vücudu için fıtrî bir zarurettir. İnsanoğlu istisnasız her gün uyuyup uyanarak, ölüm ve yeniden dirilişin provasını gerçekleştirmektedir. Uyku hali, insanın bedensel ve duyusal bazı fonksiyonlarının durduğu diğer bazısının da yavaşladığı bir hal olması hasebiyle ölümün kardeşi olarak nitelendirilmiştir. Çünkü uyuyan bir insan daha çok hareketsizdir, işitmez, görmez, koku almaz. Dünyada olup bitenlerden bir süre habersiz kalması yönüyle de bu hal, ölümü çağrıştırmaktadır.

[240] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c.10, s.204.

Uyku, ölümü kısmi olarak tecrübe etme hali olmakla beraber uyanmak da insanın yeniden bedensel ve duyusal fonksiyonlarının aktiflenmesi halidir. Uyanmak, yaşama yeniden bir hareketlilik içerisinde devam etmektir. Bu da kısmi olarak dirilişi tecrübe etme halidir. Ve bu her gün istisnasız olarak devam etmektedir. İnsan bu gerçekliği her gün müşahade ederken Yüce Allah gönderdiği vahiyle bu gerçekliğin üzerine tefekkür etmesini, bu süreci ölüm ve diriliş süreciyle ilişkilendirmesini istemiştir. Çünkü gerçekten idrak edebilenler için, bu hal öldükten sonra dirilişin inkarına asla sebebiyet vermeyecek bir delil niteliğindedir.

"Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır."[241]

İnsanı öteki varlıklardan ayıran en temel özelliği ruh sahibi bir varlık oluşudur. Allah Teâlâ'nın insanı öldürmesi, ruhun bedenle ilişkisini kesmedir. Âyettede işaret buyurulduğu gibi ruhun başta gelen niteliği can ve şuur kaynağı olmasıdır. Ölüm olayında Allah ruhu bedenden tamamen ayırdığından beden hem candan hem de şuurdan yoksun hale gelmekte, uyku denilen psiko-fizyolojik olayda ise can bedende kalmakla birlikte geçici bir duyum ve bilinç kaybı yaşanmaktadır."[242]

"Ölmeyenleri de uyuklarken almakta…" ancak uyuyanlar ölülere benzetilerek böyle denilmiştir. Nitekim *"geceleyin vefat ettiren de O'dur."*[243] âyeti de, aynen ölüler gibi ayırt etme yetisinden yoksun olmaları ve herhangi bir tasarrufta bulunamamaları hasebiyle bu kabildendir.[244]

Bu konuda İbnül Cevzi, İbn Abbas'tan şunları nakleder: "Ademoğlunda hem nefis hem de ruh vardır; nefisle düşünür ve iyiyi kötüyü ayırır; ruh ile de nefes alır ve hareket eder. İnsan uyuduğu zaman Allah onun nefsini kabzeder, ruhunu kabzetmez." İbn Cüreyc'ten de şunları aktarır: "İnsanda ruh ve nefis vardır;

[241] Zümer, 39/42.
[242] Hayreddin Karaman vd., **Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, c. 4, s. 622.
[243] En'âm, 6/60.
[244] Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 5, s. 948.

aralarında bir perde vardır. Allah Teâlâ uyku sırasında nefsi tutar, sonra uyanırken cesede iade eder. Kulu uykusunda öldürmek istediği zaman da nefsi döndürmez, ruhu kabzeder."[245]

İnsan henüz ölmeden, ölüm ve dirilişi uyku-uyanmak olgusu üzerinden tecrübe ederken, öldükten sonraki dirilişi inkar etmesi akıl almazdır. O halde onun uyku-uyanmayı da inkar etmesi gerekir.

"Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi dirilten O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir."[246]

"Geceleyin öldürme"den maksat, insanın uykuya daldırılması, "diriltme"den maksat da uykudan uyandırılmasıdır. Uyku ve uyanma için vefat ve ba'ş kökünden fiillerin kullanılması, uyku ile ölüm, uyanma ile de yeniden dirilme arasında, bir ölçüde ruhî ve fizyolojik bir benzerlik olmasından kaynaklanmaktadır. Âyette dikkati çeken önemli bir husus da öldürme (uyutma) ve diriltme (uyandırma) fiillerinin Allah'a nisbet edilmesi, böylece insanın uyuması ve uyanmasının kendi iradesine bağlı olmadığının gösterilmesidir. Uyuma, bedenin ve ruhun dinlenmesi için bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Allah'ın değişmez kanunları uyarınca beden ve ruh, uyku yoluyla dinlenme ihtiyacı hissettiği zaman normal şartlarda ve zorunlu olarak uyku olayı meydana gelir. Hiçbir insan bu zorunluluğu ortadan kaldırma gücüne sahip değildir."[247] Bir insan yaşamının idamesi için zaruri bir ihtiyaç olan uyuyup uyanma halinin istisnasız herkes için devam etmesi Allah'ın kanunudur. "İşte onlar hayattan uzak, kopuk durumdadırlar. Her zaman oldukları gibi, şimdi de Allah'ın kontrolü altındadırlar. Onları yüce Allah'dan başka hiç kimse eksiksiz hayata ve uyanıklığa geri getiremez. Şu insan Allah'ın avucunda ne kadar da zayıftır."[248] Bu insanın fıtrî ihtiyaç ve potansiyellerine uygun olarak, Allah'ın iradesiyle gerçekleşen bir lütuftur. Bedenin her gün maruz kaldığı fiziksel ve ruhsal yorgunluklarını giderme aracıdır. Hiçbir insan Allah'ın iradesiyle gerçekleşen bu halden soyutlanarak

[245] İmam Ebu'l-Ferec Cemalûddin Abdurrahman Ali b. Muhammed İbnu'l Cevzi, **Zadü'l-mesir fî ilmi't-tefsir**, trc. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yay., İstanbul, 2009, c. 5, s. 303.
[246] En'âm, 6/60.
[247] Hayreddin Karaman vd., **Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, c. 2, s. 416, 417.
[248] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 5, s. 267.

yaşamaya muktedir değildir. İnsanlar, yüce Allah'ın takdir ettiği alan içerisinde hareket etmek zorundadır. Bunun dışında kaçabilecekleri bir yer, varabilecekleri bir son söz konusu değildir. Bu her insanın kendi bünyesiyle alakalı olarak belli vakitlerde gerçekleşen ve bununla insana birtakım lütuf ve mesajların sunulduğu doğal bir haldir. Dolayısıyla insanın bu hayatını düzenleyen, tertip eden, lütfuyla idare eden kendisine yönelinmeye layıktır.

Sonuç itibariyle, insanın yaratılış safhaları, yerin ve bitkilerin kuruduktan sonra yeniden dirilmesi, yeşil ağaçtan ateş çıkması, uyku ve uyanma hali, ahiretin varlığına delil olmakla birlikte kendi aralarında yaratılışın birliği fikrini telkin etmektedirler. Arz mahlukatın farklı cinsleri arasında böyle bir birlik ilkesi üzerine kurulmuştur.

1.5. İSİMLERDE YARATILIŞIN BİRLİĞİ

İnsanlar, eşyalar üzerinden iletişim kuran varlıklardır. Konuştuğu, kavradığı, kavramadığı her ne varsa bu, bir simge üzerinden gerçekleşmektedir. Hatta insana imge olarak gelen soyut düşünceler dahi genel olarak insanın daha iyi anlaması adına bir temsil ile resmedilmektedir. Bu yüzden insan algısı her zaman somut bir düzlem ister. Yeryüzünde insanların birbirini anlaması da, üzerinden meramlarını anlattıkları eşyaların, belli isimlere sahip olmasıyla mümkün hale gelmiştir. Yüce Allah her şeye bir isim vermekle beraber insanlara bunları görecek, hissedecek, duyacak, akledebilecek bilgileri de beraberinde vermiştir. Yoksa insan bir anlamdan yoksun kalırdı.

"Yaratılışın aslı itibariyle insan cevheri, basit bir yaratıktır. Bu yaratığın Yüce Allah'ın âlemleri hakkında hiçbir bilgisi yoktur. Âlemler ise çoktur. Bunların sayısını sadece Yüce Allah bilebilir. *"Rabbinin askerlerini sadece O bilir"*[249] Yüce Allah idrak vasıtasıyla bu âlemler hakkında insanlara bilgi vermiştir. Her bir idrak da insanın varlıklardaki bir âlemi tanıyabilmesi için yaratılmıştır. Burada "âlem" ile varlıkların cinslerini kastediyoruz. Allah, insanda dokunma duyusunu yaratmıştır. İnsan bu duyu ile varlıkların sıcaklık, soğukluk, rutubet, kuruluk… idrak eder. Allah

[249] Müddessir, 74/31.

insanda daha sonra görme duyusunu yaratmıştır. İnsan görme duyusu ile renkleri ve şekilleri idrak eder. Daha sonra insan için işitme duyusu açılır. Böylece insan sesleri ve nağmeleri duyabilir."[250] Yüce Allah'ın zihinde, duyularda var kıldığı her şey dış alemde bir şeye karşılık geliyor. Fazlalık yoktur. İnsan zihninde, ne dış dünyadan kopuk, karşılığı olmayan bir kelime vardır ne de insan literatüründen bağımsız dış dünyada bir gerçeklik vardır. Her şey bu yönüyle yaratılışta birbirine karşılık gelen bir yapboz misali bir bütünlük, birlik arz ediyor.

"Allah Âdem'e isimleri öğretti."[251]

Yüce Allah eşyaları yaratmakla beraber tüm insanlara eşyaların isimlerini, belirlediği bir literatür üzerinden öğretti. "Istılahlar insanoğlunun eşyayı algılamasına yarayan araçlardır. Gerçekte insanoğlunun eşya ile ilgili tüm bilgisi, onlara isimler vermesine dayanır. Bu nedenle Hz. Adem'e (s.a.) her şeyin isimlerinin öğretilmesi, onlarla ilgili bilginin de öğretilmesi anlamına gelir."[252]

Muhammed Hamdi Yazır, İbn Abbas'tan şunları kaydetmiştir: "Bu isimler, insanların tanışmalarına, anlaşmasına sebep olan bütün isimlerdir. İnsan, hayvan, yer, deniz, dağ, eşek ve diğerleri hepsi."[253]

Allah Adem'e isimleri öğretmeseydi insanlar yeryüzünde kullanım sağladıkları eşyaların isimlerini nerden bilebilirdiler? Ya da her insan arzdaki bu eşyaların isimlerini kendi belirlemeye kalksaydı yeryüzünde aynı eşyanın her insanda farklı bir karşılığı olur ve arzda insanlar arasında büyük bir iletişim problemi söz konusu olurdu.

Dolayısıyla tüm dünya dillerinde dil çeşitliliğine rağmen eşyaların her insanda aynı isim bünyesinde karşılık bulması yeryüzündeki büyük bir iletişim kaosunun önüne geçmiştir. Mesela, masa kavramı her dilde farklı bir kelimeyle ifadeye alınıyor olsa bile her insanın zihninde masa kelimesinin aynı nesneyi çağrıştırması insanların birbirini anlama problemini ortadan kaldırmıştır.

[250] el-Gazzâlî, **el-Munkiz mine'd-dalâl**, trc. Eyyüp Tanrıverdi vd., İlk Harf Yay., İstanbul, 2015, s. 67.
[251] Bakara, 2/31.
[252] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 1, s. 62.
[253] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. 1, s. 309.

Literatürdeki bu düzen ve birlik insanların bilgi kaynağının birliğine işaret eder. Zira bunu insanüstü, zamandan, mekândan münezzeh olan bir güç ancak sağlayabilir. "Bu gücün olağanüstü önemini kavrayabilmek için, insanın nesnelere isim takma yeteneğinden yoksun bırakıldığını varsayalım: İnsanlar, herhangi bir nesne hakkında aralarında anlaşma sağlayabilmek için, mutlaka o nesnenin karşılarında bulunması gerekecek. Bunun sonucunda karşılaşılacak büyük güçlüklerin, anlaşma ve ortak yaşamı ne kadar zorlaştıracağını düşünmek bile insana ürküntü veriyor."[254]

İslam'da bilginin kaynağı Yüce Allah'tır. "Ariflerden bazısı "İlim bir deniz mesabesindedir. Ondan bir vadi, vadiden bir nehir, nehirden bir kanal, kanaldan da bir su borusu akıtılmıştır. Eğer kanallara bu vadinin suyu akıtılacak olsa, kanalları sel basar da, onu bozar. Eğer deniz bu vadîye akacak olsa, bu da onu altüst eder. Bu da Cenâb-ı Hakk´ın; *"Gökten bir yağmur indirdi de, vadiler kendi miktarınca aktılar"*[255] sözünden murad edilendir. Buna göre, ilmin denizleri Allah´ın katındadır. Bu denizlerden peygamberlere vadiler verilmiş; peygamberler bu vadilerden, âlimlere nehirler; âlimler insanlara güçleri yetecek kadar küçük kanallar akıtmışlar halk da, kendi aile fertlerine güçleri yetecek kadar borular akıtmışlardır."[256] Nitekim O, insana bilmediklerini bu kanallarla öğretendir.[257] Yüce Allah'ın ilmini gizli tuttuğu gerek gaybi gerek müteşabih konularda ise insan aklı ve becerileri durur. İnsan için artık o konu üzerine akıl yürütmek mümkün değildir.[258] Sonra meleklere "şunların isimlerini bana bildirin" dedi.[259] Melekler "Seni tenzih ederiz ki, senin bize öğrettiklerinden başka bir şey bilmeyiz, her şeyi bilen ve yaptığı her işi hikmetli yapan sensin" dediler.[260] Yüce Allah'ın onlara öyleyse hadi şunların isimlerinden haber verin dediği yerde meleklerin verdiği cevap bizlere, Allah'ın bildirmediği bir şeyi bilmenin imkanı olmadığını, bilgi kaynağının Allah olduğunu ve Yüce Allah'ın bir konuda bilgi esirgediğinde o şeyin bilgisine ulaşabilmenin imkansızlığını öğretiyor. Allah'ın, melekleri bu şekilde sınaması konusunda âyetin siyak ve sibakını göz önünde bulundurduğumuzda şu çıkarımda bulunmak mümkündür. Bu sahne

[254] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 1, s. 116.
[255] Rad, 13/17.
[256] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 2, s. 3.
[257] Alak, 96/5.
[258] Al-i İmran, 3/7.
[259] Bakara, 2/31.
[260] Bakara, 2/32.

yaşanmadan evvel Yüce Allah meleklere "yeryüzünde bir halife insan yaratacağım"[261] demesi üzerine meleklerden bu konuyla ilgili gelen "yeryüzünde kan döken kimseler mi yaratacaksın"[262] değerlendirmesi, dolayısıyla meleklerin işin ilmine vakıf olmadıkları bir konuda, görüş beyan etmelerinin hikmetli bir davranış olmadığını Yüce Allah "ben bilirim siz bilmezsiniz"[263] şeklinde ifade etmesi, akabinde Adem'e isimlerin öğretilmesi, meleklere bu isimleri bildirmemesi ardından meleklere hadi bildirin şunların isimlerini demesi üzerine meleklerin bilememesi… Tüm bunlar, Allah'ın hakkında bilgi sunmadığı bir konuda insanın o şeyin ilmine vakıf olamayacağı gerçeğiyle ilişkilidir. Zira mahlukatın bilgisi Allah'ın bildirdiklerinden ibaret, onunla sınırlıdır.

Gelişen ilimler, keşfedilen gerçeklerin hepsi Yüce Allah'ın insanlığa taliminin sonucudur. Şüphesiz O, insana bilmediklerini öğretendir. Ve Yüce Allah bunu insanı ilk yaratışından itibaren, ilk insan ilk peygamberle başlatmış olup, her dönemde bir vahiy müessesesi bünyesinde devam ettirmiştir. "Beşerî üremenin başlangıcı, din, ilim ve dilin başlangıcı, vazife ve kardeşliğin başlangıcı, sosyolojinin başlangıcı, hukukun başlangıcı vardır. Beşerî üremenin; ilk din, ilim ve dil devrinden itibar edilmesi ve son beşeriyetin bu başlangıca dayanmasının gereği ve insanlığın mahiyetinin tarifinde bunların zatî bir kıymeti bulunduğuna işaret eder."[264]

Ardından Yüce Allah, Adem'i meleklere ilmiyle sundu "Ey Adem bunların isimlerini haber ver"[265] meleklerin bilmediği Hz. Adem'in ilim olarak ortaya koyduğu bu durum o günkü sahnede gösterdi ki Hz. Adem ilim yapabilen, ilim öğrenebilen, ilim tahsil edebilen, Allah'ın kendisine talimde bulunduğu öğrenme süreci ve potansiyeline sahip bir varlık olarak diğer varlıklara üstünlük arzetti. Meleklerin bilmiyoruz dedikleri Hz. Adem'in de eşyaların isimlerini söyleyerek öne çıktığı bu sahnede, Yüce Allah'ın insanın varlığını şereflendirdiği ona ikram ettiği lutüfta bulunduğu[266] bir boyutta insan varlık kategorisindeki yerini aldı. Bizler de başından itibaren Allahu Teâlânın ilminden sürekli öğrenen, ilim yapan, ilme yatkın,

[261] Bakara, 2/30.
[262] Bakara, 2/30.
[263] Bakara, 2/30.
[264] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini**, c. 1, s. 298.
[265] Bakara, 2/33.
[266] Alak, 96/4.

öğrenmeye, keşfetmeye yönelen kimseleriz. Bu, yaratılışımızda olan bir gerçekliği ihtiva ediyor. Fakat bu tek başına da yeterli değildir. Ortamda keşif yapacağı, üzerinde akıl yürüteceği bir saha yaratılmamış olsaydı insan bu yetkin yönünü kullanamazdı. Yüce Allah hem bizde bu potansiyeli yarattı hem de bizim içinde bulunduğumuz ortamda bu potansiyelle eşleşecek bir zemin yarattı. "İsimlerin asıl medlûlleri, eşyanın ilmî sûretleridir. Kelimelerin mevzuu lehi (konusu) asıl bunlardır. Demek Âdem'e önce eşyaya ve bilhassa nesilleriyle ilgili ilim verilmiş ve bundan başka bu bilgilere ait isim ve dile ait sûretler de öğretilmiştir. Meleklerde olmayan da budur. Bunlar takdir edilmiş ve yere inişten sonra da Hz. Âdem bunların yapılışlarını yerde görmüştür."[267]

"Yaratan Rabbinin adıyla oku"[268]

Âyette Yüce Allah'ın yaratıcılık vasfına değinilmesi, okuyacağınız şeyi de yarattı manasına geliyor. Yaratan Allah, yaratılan varlık var, hem de bu yaratılan eşyayı okuma misyonu kendisine yüklenen insanın kendisi var. Vahiy bizdeki bu okuma kapasitesini "oku" emriyle harekete geçiriyor. Alemi, varlığı, eşyayı okuyarak oradaki ilmi ortaya çıkarabilen insan, bu emirle harekete geçiyor. Dağları, taşları, nehirleri okumaya koyularak kendindeki mevcud cevheri ortaya çıkarıyor. Fakat diğer canlılarda bunu görmüyoruz, çünkü Yüce Allah sadece Adem'i ve çocuklarını bu potansiyelle yaratmıştır. Onları bu yükümlülük ile kendi ilmini ve kudretini müşahade edip azameti karşısında saygı duymaya, tanımaya, onunla iyi ilişki kurmaya yönelsinler diye kevnî âyetleri üzerinden kendini tanıtır. *"Görmüyor musunuz? Bunları siz mi yaratıyorsunuz biz mi?"*[269]

İnsanın içinde yaratılan ve içine yaratıldığı alem, canlılar, kendilerine kurulduğu arz ve bu arzı inceleyebilen, dengeyi, istikrarı çözebilen bir yanımız varken, mahlukattan diğerleri gibi bu yönün üzerine düşünmeyen, kendisine sağlanan şartları ve imkanları algılamada çaba sarfetmeyen bir pozisyonda olan insanları, Allah kitabında hayvanlara teşbih eder: *"Tıpkı hayvanlar gibi yiyip, içerler."*[270]

[267] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini**, c. 1, s. 312.
[268] Alak, 96/1, 2.
[269] Vakıa, 56/96.
[270] Muhammed, 47/12.

Çünkü bu türden insan okuma yapmamasından ötürü potansiyeli olmasına rağmen sebeplerin yaratılışı üzerine düşünmeyen bir profil arzediyor. Özünde nereye el atsa orayı bir ilim haline getirebileceği bir potansiyeli varken yaratılan kâinat ve düzen üzerine düşünme yapmadan yaşıyor. Oysa yaşam; alemi, kendimizi okuyup oradaki ilmi ortaya çıkardığımız, hayatın sahibine yolculuk ettiğimiz bir süreçtir. Âyetler yaratıcıyı tanıdığımız bir zemindir. *"Âyetleri göstereceğiz, tanıyacaksınız."*[271]

Allah hangi vasıflara sahip olduğunu alemdeki yaratılışı üzerinden gösterir. Bu Allah'ın yarattığıdır. *"Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler "Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. (derler)"*[272]

Bu müminin ilk durağıdır. Yarattıklarına bakarak O'nu (Yüce Allah'ı) tanıyoruz. Varlığı ve varlığımızdaki yaratılışı bir kudretin ilim ve iradesinin eseri olarak değerlendirdikten sonra Yüce Allah ile tanışmaya başlıyoruz. Peşi sıra bu tanışma için gelen âyetler "O Allah'tır ki yeri, göğü yarattı"

Bizim kendisine fizik aleminde dokunduğumuz, bize fayda sağlayan her ne yaratılmışsa onu yapan, suyu indiren, çeşitli renklerde bitkiler bitiren kudret diye zatını bize tanıtır. İlim, âyetleri üzerinden Cenabı Allah'ı tanıdığımız bir yoldur. *"Bil ki Allah'tan başka ilah yoktur"*[273] gerçeğini dahi "bil ki" ile başlatmıştır, insan bunu ilim olarak bilmelidir. Olaya bu perspektiften baktığımızda kulağı Allah'ın kelamında, gözü Allah'ın yarattığı âyetlerinde olan insan, Allah'ın kelamından duyduklarıyla hayatın içerisinde gördüğü âyetleri arasındaki uyumu görür. Bu kelamın, hayatı yaratan kudrete ait olduğunun en bariz örneklerindendir. İslam'da bilgi ve yaratılışın kaynağı tek olduğu için bunlar asla çatışmazlar, birlik içerisindedirler.

[271] Bkz. Fussilet, 41/53.
[272] Al-i İmran, 3/191.
[273] Muhammed, 47/19.

1.6. YARATILIŞIN BİRLİĞİ VE NÜBÜVVET

"Işıksız güneş nasıl düşünülemezse, ulûhiyetin de tezahürsüz olması düşünülemez. Peygamber göndermek de ulûhiyetin mühim bir tezahürüdür."[274] Allah'ın birliği, din birliğini, peygamber birliğini, davet metodlarının birliğini, mükezziplerin karşılaşacakları âkibet birliğini, mühtedilerin varacakları sonun birliğini beraberinde getirmiştir. "Birlik" üzerinden devam eden bu sistemin temeli, yaratıcısının birliğine dayanır. Bu yüzden bu sistem, yaratıcısının ve tüm peygamberlerin kavimlerine getirmiş olduğu mesajın bir olması gibi bir olana davet etmek üzerine kurulmuştur.

"Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, "Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin" diye vahyetmiş olmayalım."[275]

Bazı fer'i değişiklikler olsa da, temelde tüm peygamberler kavimlere aynı mesajı götürmek için gönderilmişlerdir. Hepsine aynı mesaj vahyedilmiştir. İnsanlarda tek bir dine inanmaya davet edilmişlerdir. İlahi dinler özünde tek bir gerçeklik barındırır, birden fazla gerçeklikten söz konusu değildir. İbrahim (a.s)'ın sahifeleri de Musa (a.s)' ın sahifeleri de aynı gerçekliklerden bahseder. *"Bunlar önceki kitaplarda, İbrâhim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır."*[276]

"Tek dine inanmaya davet eden nebiler ve resuller şeridi ve bu tek dini yalanlayan insanlık, dini gayenin taaddüdiyle müteaddid defalar arzolunmuş ve bu husus bazı yerlerde tekrar meselesini ortaya çıkarmıştır. Fakat diğer taraftan bu, edebi bir güzellik de doğurmuştur. Zira bu şerid arzolundukça üzerinde düşünen kimse bunların zaman ve devirlere göre uzanan bir tek peygamber ve bir tek insanlık olduğu kanısına varır. Her geçen peygamber, hidâyete götüren sözünü söylüyor, bu sapkın insanlık onu yalanlıyor; sonra gidiyor, öteki peygamber geliyor, aynı kelimeyi söylüyor, gidiyor; böyle devam ediyor."[277]

---

[274] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?**, s. 204.
[275] Enbiya, 21/25.
[276] A'lâ, 87/18,19.
[277] Seyyid Kutub, **Kur'ân'da Edebi Tasvir**, trc. Süleyman Ateş, Hilal Yay., 2. bsk., Ankara, 1967, s. 253.

"Hidâyet yolunun rehberleri olan bütün peygamberler, silsile halinde –aynı inanç esasları üzerinde aynı kalarak- insanlığın kaydettiği gelişmeye denk düşecek bir tekamül seyri oluşturmuşlardır. Bu tekamül Kur'ân'da "hatemü'n-Nebiyyin" olarak bildirilen Hz. Muhammed'de (s.a.v) kemalini bulmuştur. Nitekim Peygamber Efendimiz, "Peygamberler anneleri ayrı, babaları bir kardeşlerdir, dinleri de birdir."[278] buyurarak bunu ifade etmiştir.[279]

Her dönemde seçilen peygamberlerin davet konusunun ve misyonlarının bir olması aynı mesaj etrafında kümelenmeleri, onları toplumlar içerisinden seçen yaratıcının birliğine delalet eder. Bu Yüce Allah'ın uluhiyyetine delil olma özelliği taşır. Dönemler, peygamberler farklılaşsa da peygamber gönderilme gerçeği ile davet edilen kelime farklılaşmamıştır. Bu da asırları kapsayan böylesine geniş bir süreci aynı kelime üzerinden idame ettiren yüce tek bir varlığa delalet eder.

"Andolsun biz Nuh'u kendi kavmine (toplumuna) gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. Doğrusu ben, sizin için büyük bir günün azabından korkmaktayım."[280]

"Ad (toplumuna da) kardeşleri Hud'u (gönderdik.) (Hud, kavmine:) "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. Hala korkup sakınmayacak mısınız?" dedi."[281]

"Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir."[282]

"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka ilahınız yoktur."[283]

[278] B3443 Buhârî, Enbiyâ, 48.
[279] DİB, **Hadislerle İslam**, 4. bsk., İstanbul, 2017, c. 6, s. 120.
[280] A'râf, 7/59.
[281] A'râf, 7/65.
[282] A'râf, 7/73.
[283] A'râf, 7/85.

"Her anlatım tekerrür ettikçe orada bu şeridi kavrama imkanı hasıl oluyor. O şerid ki her peygamberin önünde bir defa duruyor, sonra düzenli olarak seyrine devam ediyor… Ta ki Hz. Muhammed (s.a.v) Kureyş kafirlerinin önünde duruncaya kadar. O da o tek sözünü söylüyor ve onlarda aynı şekilde reddediyorlar."[284] "Yeryüzünün çeşitli mıntıkalarında, farklı kavimler arasından, insanlık tarihi boyunca vahye mazhar olarak çıkan ve aynı dili konuşan, aynı inanca çağıran bu şahsiyetler, perde arkasında kendilerini konuşturan ulûhiyete şahitlik etmezler mi? Bu silsilenin son halkası Hz. Muhammed (s.a.v) gelmiş, getirmiş, göstermiş, başarmış, tanıtmış ve yaşatmıştır."[285]

Dolayısıyla dönemler ve muhataplar değişse de Yüce Allah'ın insanlara gönderdiği temel mesajda bir değişme olmamıştır. Yüce Allah tüm peygamberlerine ve insanlığa "Allah'tan başka ilah yoktur, yalnızca O'na kulluk edin." gerçeğini vahyetmiştir. Buna rağmen tevhid mesajından sırt çevirenlere, tercih ettikleri yolu gerekçelendirebilecekleri ne evrensel ne de naklî bir delillerinin olmadığını varsa ortaya koymaları gerektikleri noktasında Yüce Allah onlara meydan okumuştur:

"Yoksa O'ndan başka birtakım tanrılar mı edindiler? De ki: "Haydi delilinizi getirin! İşte benimle beraber olanların söylediği, işte benden öncekilerin söylediği!"[286]

"İşte benimle beraber olanların söylediği, işte benden öncekilerin söylediği!" ifadesi aslında peygamberlerin arasındaki davetin birliğine dikkat çeken bir ifadedir. Bu esasında ne ben ne de benden önceki peygamberler bu konuda bir ihtilaf yaşamış ve aynı şeye davet etmişken siz de bu denli inançsal bir merci karışıklığının sadır olması da neyin nesi, demektir.

"Önceki âyet kümesinde evrende Allah'tan başka ilâh olmadığının aklî delilleri verilmişti; burada ise Allah Teâlâ kendisine ortak koşanlardan, gerek Hz. Muhammed'e indirilen kitaptan gerekse önceki peygamberlere indirilmiş olan Tevrat, İncil vb. ilâhî kitaplardan, iddialarını ispatlayacak naklî delil getirmelerini istemektedir. Bu kitaplar yerde ve gökte Allah'tan başka tanrı olmadığını haber

[284] Kutub, **Kur'ân'da Edebi Tasvir**, s. 256.
[285] Bediüzzaman Said Nursi, **Muhâkemât**, Sinan Matbaası, İstanbul, 1964, s. 152.
[286] Enbiya, 21/24.

vermiştir."[287] Evrendeki nizamla beraber tüm peygamberler aynı mesaja, Allah'ın birliğine çağırıyorken, müşrikler inandıkları bu çoğulcu din anlayışını nereden ithal ettiler. *"Allah'tan başkasına tapanlar (gerçekte) Allah'a koştukları ortaklara tâbi olmuyorlar. Şüphesiz onlar ancak zanna uyuyorlar ve sadece yalan söylüyorlar."*[288]

Peygamberlere vahyedilen mesajın temelde bir olmasını Muhammed Draz, dinin hak olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirerek şunları kaydetmiştir: "O halde ulvi gerçeği bize çeşitli yönleriyle tavsif eden bu peygamberlerin, ana esaslarda ittifak halinde bulunmaları, tebliğ ettikleri dinin hak olduğu hususunda, dine yabancı kimselerin dikkatle düşünmelerini gerektirir."[289]

1.7. YARATILIŞIN BİRLİĞİNİN EĞİTİM İLE İLGİSİ

1.7.1. İlmin Kaynağındaki Tekliğin Yaratılışın Birliğine Yansımaları

Rab kelimesinin detaylarına daha önce değindiğimiz için girmeyeceğiz, yalnız konuyla ilgili olan anlamlarına temas edip geçeceğiz. Rab; terbiye eden, yetiştiren, eğiten, sahip manalarına gelir, demiştik. Yerdeki ve gökteki tüm mahlukatı ve o mahlukattan akıl sahibi olma yönüyle ayrılan insanı yaratan Yüce Allah, onlar üzerindeki Rububiyetini, yetiştiriciliğini ve yönlendiriciliğini her an devam ettirmiştir. Yüce Allah yarattığı her şeyin malikidir, sahibidir, Rabbidir.[290] Malik olmak, sahip olduklarını idare etmeyi gerektirir. Dolayısıyla onları ilmiyle ihata ve terbiye etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda Yüce Allah, mahlukat üzerindeki mürebbiliğini, tüm mahlukatla iletişime geçtiğini bildiren vahiyle ifade etmektedir. Nitekim Kur'ân'da vahiy kelimesi hem insan dışındaki varlıklar için, hem beşerden peygamber olmayan birtakım kimseler için özelde de peygamber olarak seçmiş olduğu kimselere verdiği nübüvvet müessesesi için kullanılmıştır. Vahiy, Yüce Allah'ın yaratmış olduğu varlıklar ile arasında oluşturmuş olduğu iletişimin bir türüdür. Bu iletişimin genel amacı onlara hayatı nasıl ikame edeceklerinin

[287] Hayreddin Karaman vd., **Kur'ân Yolu**, c. 3, s. 673.
[288] Yunus, 10/66.
[289] Muhammed Draz, **Kur'ân'a Giriş**, trc. Salih Akdemir, Otto Yay., Ankara, 8. baskı, 2020, s. 150.
[290] Bkz. Alî İmrân, 3/26.

öğretilmesidir. Bu öğretinin gerçekleşmesinde ise vahiy kanalını kullanmıştır. Bu yüzden anlatım sürecine vahiy kelimesini ele alarak başlayacağız. Daha sonra mahlukattaki her şeyin hareket kaynağının Allah'ın ilmiyle olan ilişkisinden bahsedip, tüm bu hareketlerin tek bir ilme mutabık kalması neticesinde arzda kendini gösteren yaratılışın birliğine temas edeceğiz.

1.7.2. Yaratılışın Birliğinde Vahiy Gerçeği

Vahiy kelimesi, v-h-y fiilinin mastarı olup, lügatte "hızlı gösterilen bir işarettir. Bu anlamda "emrun vahyun" hızlı iş denmektedir. Bu işaret ima, kinaye, üstü kapalı söylemek şeklinde olabilir.[291] Vahy, gizli ve ani bir işarettir. Bu işareti ancak işaret eden ile işaret edilen kişi anlayabilir.[292] İşaret eden ile işaret edilen arasında gerçekleşmesi yönüyle diğerleri bu tecrübi sahanın keyfiyetinden yoksundurlar. Gizli konuşmak, ilham etmek[293], ima ve işaret etmek[294], telkin etmek[295], emretmek[296], fısıldamak,[297] vesvese vermek[298], yazmak[299] gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Kendinin dışındaki birine ulaştırdığı gizli kelâma vahiy dendiği belirtilmektedir. "Evhâ" ise başkası hakkında gizli bir kelâm ile konuşmadır.[300] Bu tanımlardan yola çıkarak şunu diyebiliriz ki, vahiy kelimesinin sözlükte, zikrettiğimiz çeşitli manalara gelmesi, bu kelimenin Allah (c. c)'tan peygamberlerine inen nübüvvet vahyi gibi özel manasının dışında farklı sahalarda diğer manalarını izhar edebileceğini göstermektedir.

Kur'ân'da gerek sözlük manasında kullanılan gerek de nübüvvet için söz konusu olan vahiy Yüce Allah'ın yeri, göğü, insanları ve diğer varlık âlemini yaratan, yarattıktan sonra onları idare edip, birtakım yönlendirmelerde bulunması,

---

[291] Isfahânî, **Müfredât**, s. 1140, el-Araf, 7/143; et-Taha, 20/11-13; el-Meryem, 19/52; el-Kasas, 28/7.
[292] Seyyid Ebul Ala Mevdudi, **Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber**, trc. N. Ahmed Asrar , Pınar Yay., İstanbul, 1983, c. 1, s. 55
[293] Bkz. Maide, 5/111; Nahl, 16/68.
[294] Meryem, 19/11.
[295] En'am, 6/121.
[296] Fussilet, 41/12; Zilzal, 99/4-5.
[297] En'am, 6/112.
[298] En'am, 6/112, 121.
[299] Subhî es-Sâlih, **Mebâhis fî ûlûmi'l-Kur'ân**, Beyrut 1985, s. 23-24.
[300] İbn Manzur, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut 15/379.

başıboş bırakmayıp onlara ne yapması gerektiğini öğretmesi, genelde tüm varlık alemiyle özelde ise insanlarla her daim iletişim halinde olmasının bir göstergesidir.

Istılah anlamında ise, İbn Hacer, vahyi, "Şeriatı bildirme yolu" ve "Allah'ın Hz. Peygamber'e indirdiği kelâmıdır."[301] şeklinde tanımlamıştır. En özel anlamıyla vahiy "Allah'ın tarihe özel bir şekilde müdahalede bulunması" demektir.[302] Zürkani'ye göre vahiy, "Allah Teâlâ'nın kullarına bildirmek istediği hidâyet ve buyruklarını, onların arasından seçtiği peygamberlerine, insanların alışık olmadığı gizli ve süratli bir yolla bildirmesi" demektir.[303]

İrade sahibi olmayan varlıklar için kullanılan vahiy kelimesini ele aldığımızda âyetler, göklerin bütün düzenini, Allah'ın vahyine göre devam ettirdiğini belirtir. "Yeryüzüne de vahiy geliyor ki bu işareti alır almaz dünyamız kendi fonksiyonunu icra ediyor. Meleklere de vahiy iner. Buna göre işlerini yapar, görevlerini yerine getirirler. Hatta arıya bile bütün işleri vahiy yoluyla öğretilir. Ve balık yüzmeyi, kuş uçmayı ve yeni doğan bebek süt içmeyi de Allah'ın vahyiyle öğreniyor."[304]

Kainattaki cansız varlıkların ve onlardan her birinin oluşmasını sağlayan ateş, hava, su gibi unsurlarının, gökteki cisimlerin, kendilerini diğerlerinden ayıran bazı yönleri bulunmaktadır. Bunları icra ettiğinde varoluş, yaratılış amacını gerçekleştirirler. "Sözgelimi at mükemmelliğini azaltır, kendine has işleri en üstün biçimde yapmazsa, at olma derecesinden aşağı düşer, palan vurularak eşekler gibi kullanılır. Diğerleri için de durum böyledir. Bunlar kendilerine has işleri eksik yaparlarsa, bulundukları derecelerinden düşerler ve kendilerinden aşağıda bulunan nesneler gibi kullanılırlar."[305] Şayet insan dışındaki canlılar yaratılış amaçlarına hizmet etmezlerse kainatta bir düzensizlik söz konusu olurdu. Fakat Yüce Allah rububiyetini kâinattaki mahlukat üzerinde, yer gök, dağlar, denizler, güneş, ay, yıldızlar, hayvanlar üzerinde icra edip, tüm bunlara vazifelerini nasıl yerine

[301] Askalânî, İbn Hacer, **Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Beyrut, Dârü'r-Risâletü'l-Alemiyye, 2013, c. 1, s. 9.

[302] Nureddîn Sâbûnî, **el-Bidâye fî usûli'd-dîn**, nşr. Bekir Topaloğlu, Mâtürîdîyye Akaidi içinde, Ankara: DİB Yay., 1995, s. 103.

[303] Zürkânî, **Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân**, Mısır, c. 1, s. 63.

[304] Mevdudi, **Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber**, c. 1, s. 55.

[305] İbn Miskeveyh, **Tehzîbu'l-ahlâk**, trc. Abdulkadir Şener, 2. bsk., Büyüyenay Yay., İstanbul, 2013, s. 30.

getirmeleri gerektiği noktasında fıtratlarına ilham etmiştir. Bu, Yüce Allah'ın ilminin, mahlukatın terbiye ediciliği üzerindeki önemidir. Dolayısıyla yaratılan her varlık, varlık alemindeki görevini her şeyi yaratan Yüce Allah'ın ilmiyle idame ettiriyor. Ve kâinattaki her şey ilmin bu tek kaynağına teslimiyet gerçekleştirdiğinden muazzam bir düzen onda sadır oluyor. Gökler, dağlar, denizler, güneş, ay, yıldızlar ve ağaçların hepsi ilmin bu tek kaynağıyla hareket ettikleri için muazzam bir düzen işliyor. Yaratılıştaki bu birlik, Yüce Allah'ın mahlukat üzerindeki rububiyetinin birliğine delalet ediyor. Her şeyi terbiye eden tek bir terbiye edici var. O da Yüce Allah'tır.

İrade sahibi olmayan varlıklar için vahiy, Rablerinin buyruklarına uygun bir şekilde boyun eğmelerinden ibarettir. Dolayısıyla vahye boyun eğmekten düzen, boyun eğmemekten ise kaos meydana gelir. Yeryüzündeki işleyişin böylesine bir düzen ihtiva ediyor oluşu, irade sahibi olmayan varlıkların vahyin bu türüne boyun eğer şekilde yaratılmış olmaları hasebiyledir. Öyleyse irade sahibi olmayan varlıkların vahiy kelimesiyle ilişkisini ele alıp, bunun yaratılıştaki birliğe delalet eden yönlerini inceleyelim.

1.7.3. İlmin Beşer Dışı Varlık Üzerinde Oluşturduğu Birlik

1.7.3.1. Göğe ve Yere Vahiy

Konuya giriş yapmadan evvel Kur'ân'da yer ve gökle beraber varlık âleminin bizlerin tasniflediği gibi Allah'ın nezdinde canlı ve cansız olmakla kategorize edilmemiş olunması, bilakis Allah'ın yere göğe hitap etmiş olması, yeryüzünde bulunan her şeyin Allah'ı tesbih ediyor oluşu, bizim bu çalışmamızda yapacağımız tasnifi etkilemiştir. Bu yüzden Kur'ân'da canlı kabul edilen ve Allah'ın canlı olmakla nitelendirdiği varlıkları canlı varlık olmakla kategorize etmek gerekmektedir. Nitekim Kur'ân'ın bu genel yaklaşımı hakkında Kurtubi de şimdi ele alacağımız "*Sonra, duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne: "İsteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin" dedi. İkisi de: "İsteyerek geldik" dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini*

vahyetti.”[306] âyetinin tefsirinde şöyle demiştir: “Yüce Allah akıl sahibi varlıkların niteliklerinden olan söz söylemek ve cevap vermekle onları nitelelendirince, onlar için kullanılan zamir bakımından da akıl sahibi varlıklar gibi değerlendirmiştir.”[307]

“Her göğe görevini vahyetti” ifadesinde kullanılan vahiy kelimesinin tüm sisteme nasıl hareket etmesi gerekiyorsa onlara bu şekilde hareket etmelerinin bilgisini yerleştirdi anlamında kullanıldığını görüyoruz. Bu esasen onlara görevlerini kodladı demektir. Mukâtil, buradaki “vahyetti” ifadesine, “Allah her göğe, istediğini emretti” manası vermiştir.[308] Bu emretme manasını da yani yapmaları gereken görevleri yerine getirmeleri istendi şeklinde algılayabiliriz. “Yedi gökten her birine, kendisine ait olan hususları emretti. Onlara hangi varlıkların nasıl devam edeceklerini ve nasıl yaşayacaklarını bildirdi. Dünyadan görülen semayı ise kandiller gibi olan yıldızlarla süsledi ve o göğü şeytanların dokunmasından muhafaza etti. İşte bütün bunlar, herşeye galip olan ve herşeyi bilen Allah'ın bir takdiri ve planlamasıdır.” [309]

Zikredilen âyetlerde gerçekten gök ile yerin Allah’ın vahyine, emrine itirazsız boyun eğişlerini temsil eden “isteyerek geldik” ifadesinde gördüğümüz manayı Fî Zilal’il-Kur’ân tefsirinden bazı alıntılamalarla değerlendirmeden geçmek istemiyoruz.

Burada evrenin Allah’a boyun eğip itaati gerçekleştirmesi, yeryüzündeki nizamın şaşmamasıdır. İlerleyen aşamalarda ele alacağımız nübüvvet vahyi başlığında insan için de bir vahiy bir emir söz konusudur. İnsan da kendisine gelen bu vahye gök ve yer gibi “isteyerek” icabet ettiğinde onun da yaşamında evrendeki nizam gibi bir düzen söz konusu olacaktır. Ve bu aynı zamanda itaat eden insan ile itaat eden evren arasında bir birlik meydana getirecektir.

---

[306] Fussilet, 41/ 11-12

[307] Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebûbekr Kurtubi, **el-Cami’ li-ahkâmi’l-Kur’ân**, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî, 1.baskı, Beyrût, Müessesetu’r-risale, 2006, c. 18, s. 398.

[308] Mukatil b. Süleyman, **Tefsîrü’l-kebîr**, thk. Abdullah Mahmud Şehate, Arapça Tarih Kuruluşu: 1423/2002, Beyrut-Lübnan, c. 3, s. 737.

[309] Taberi, **Cami‘u’l-beyan**, c. 6, s. 456.

"Allah'ın vahyine boyun eğen insanların kalpleri, organik yapıları, hareketleri, düşünceleri, iradeleri, arzu ve gayesi evrene egemen olan ilahi yasalarla uyum içindedir. Onlar isteyerek gelirler, şu dehşet verici evren çarkı ile birlikte rahat ve kolay hareket ederler. Varlıklar kervanı ile birlikte Rabb'lerine doğru yol alırlar. Evrendeki tüm güç ve enerji kaynakları ile iletişim halinde olurlar. İşte o zaman olağanüstü işler başarırlar, harikalar yaratırlar. Çünkü evrene egemen olan yasalarla uyum içindedirler. Evrenin akıllara durgunluk veren gücünden destek alırlar. Çünkü onlar evrenin bir parçasıdırlar ve evrende onları kapsamıştır. Hep birlikte "isteyerek" Allah'a doğru yol alırlar."[310] Bu gerçekten varlık alemi için muazzam bir tablodur. Allah'ın vahyine boyun eğen her insanın, Allah'ın emrine müsahhar kılınan evrendeki diğer varlıklarla, aynı ilme boyun eğmiş olmalarının sonucu yaratılışta oluşan bu birlik, bu birliği sağlayan ilmin, otoritenin, Rabbin bir ve tek oluşuna delalet eder.

1.7.3.2. Bal Arısına Vahiy

"Rabbin bal arısına: "Dağlarda, ağaçlarda ve hazırlanmış kovanlarda yuva edin; sonra her çeşit üründen ye; sonra da Rabbinin işlemen için gösterdiği yollardan yürü" diye vahyetti."[311]

Zeccâc "Vahyetmek, bir şeyi gizlice bildirmek demektir.","Rabb'in bal arısına vahyetti" Bu âyette geçen vahy kelimesiyle, ilham etmek manası kastedilmiştir, bal arısı bu ilham ile menzil ve mesken edinir." demiştir.[312] Burada bal arısı için vahiy kavramının kullanımı Allah'ın varlık alemi üzerinde öğretilerini gerçekleştirmesinin vahiy kanalıyla olduğunun farklı bir diğer örneğidir. Burada vahiyden maksad "bal arısına olan ilham ve ona dağlardan, ağaçlardan ve hazırlanmış kovanlardan evler edinmesine bir irşâd, bir yol göstermedir."[313]

Bu kullanımıyla vahiy, yerin, göğün, arının, insan organlarının Allah'ın kendilerine yüklediği göreve uygun çalışmasıdır. Çünkü tüm bunlar Allah (c.c)'ın

[310] Kutub, **Fî Zilâl-Kur'ân**, c. 13, s. 33
[311] Nahl, 16/ 68.
[312] ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Seri b. Sehl, **Me'ani'l-Kur'ân ve i'rabüh**, (thk. Abdülcelil Abduh Şelebi), Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988/1408, c. 3, s. 210.
[313] İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'ân'il-Azim**, c. 8, s. 324.

isteği doğrultusunda hareket ederler. İnsanın denetimi altında değillerdir. "Bu vahyetme işi, Allah'ın ona böyle bir yeti verdiği şeklinde anlaşılabilir."[314] Bu varlık âlemi içerisinde Allah (c.c) insana da vahiy göndererek emirleri doğrultusunda hareket etmesini istemiştir. İnsanı, vahiy alan diğer varlık âleminden ayıran yön iradesiyle vahyedilene uymasının istenmiş olmasıdır. Çünkü insanın imtihan edilebilir bir varlık olması için onun irade edebilir bir varlık olması gerekir. Öyleyse insan bu türden iradi bir yönelişle vahiy doğrultusunda hareket ettiğinde mahlûkatın en şereflisi olma düzeyine erişmekle müjdelenmiştir. Bu, insanın iradi seçimiyle itaat gerçekleştirmesi dolayısıyladır. Fakat tam aksi yönde irade gerçekleştirdiğinde de varlık seviyesini aşağıların en aşağısına (esfele's-safiline) çekebilir. İnsan dışında diğer varlık âlemi, irade sahibi olmadıklarından ahsen-i takvim ile esfele's-safilin seviyesi arasında varlıksal bir geçiş onlar için söz konusu değildir. Kâinata nasıl geldilerse, gidişleri de o varlık seviyesinde olur. Yüce Allah, mahlûkatını böylece vahy yoluyla terbiye eder. "Terbiye olunan (mahlûkat) ile terbiye edici (rabbul-âlemin) arasındaki bu eğitim ilişkisi bir başkası tarafından görülemez. İşte bu olay Kur'ân'da vahy, ilham ve ilkâ kelimeleriyle ifade edilmiştir."[315]

Mutlak anlamda bilgi kaynağı yüce Allah olduğu için, aynı bilgi ile idare edilen mahlukatın tamamını müşahede ettiğimizde, varlık alemindeki her şeyin bir birlik içerisinde yaratılmış olmasını, O'nun yaratıcısının birliğine delalet ettiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

1.7.4. İlmin Beşer Üzerinde Oluşturduğu Birlik

1.7.4.1. Yaratılışın Birliğinde Talim Medresesi

Yüce Allah insanları yarattıktan sonra yeryüzünde onlara nasıl yaşamaları gerektiğini öğretip, onları terbiye etmiştir. Bu süreçte insanlara emir ve nehiylerini bildirip onları terbiye etmeyi ise nübüvvet müessesesi üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu, Yüce Allah'ın, bazı şeylerin bilgisini insana aktarmak için oluşturduğu bir düzlemdir. Genel olarak Hz. Peygamber öncesi dönemlerde peygamberlerine bu

[314] Bkz. Zemâhşerî, **el-Keşşaf**, 2:417; Taberi, **Cami'u'l-beyan**, 14:93; İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm**, 2:570

[315] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 3, s. 37

vahiy süreci içerisinde vahyetmiş, Kur'ân vahyi ile de bu süreci nihâyete erdirmiştir.[316] Bu bir nevi Rabbimizin farklı dönem ve kavimlerde peygamberleri vasıtasıyla yeryüzündeki kurduğu talim müesseseleridir. Bununla insan üzerindeki öğretimini gerçekleştirmekteydi. Peygamberlerini de diğer insanlar ile birlikte gönderdiği vahiyle talim sürecine dahil etmiştir.[317] Çünkü O bizim Rabbimizdir. Burada Rab kelimesinin, nübüvvetle olan ilişkisine değinmek istiyoruz.

Araplar, "rabbel veled" derken bununla "çocuğa aklı kesinceye ya da olgunlaşıncaya kadar, onu büyütüp besledi, terbiye etti" demek isterler. "er-rebîb" yetiştirilen, terbiye edilen erkek çocuk "er-rebîbet" terbiye edilen kız çocuğu demektir. Aynı zamanda "büyütüp besleyen, bağra basan" anlamına "dadı" karşılığı olarak da geçmektedir."[318]

Nitekim Hz. İbrahim de Rabbi için bu manalara işaret etmiştir.

"O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren ve içirendir."[319]

Dolayısıyla Rabbimiz bizim terbiye edicimizdir. İnsanlara doğru yolu göstericiliği ile bu terbiyeyi de vahiy kanalıyla nübüvvet müessesesi üzerinde gerçekleştirir. Çünkü nübüvvet, dinin, Rabbimizin emir ve hükümlerinin yeryüzünde kurumsallaşmasıdır.

Yüce Allah'ın rububiyetinin bir gereği olarak O, nasıl ki her an yaratma halindedir, aynı zamanda her an kullarıyla iletişim içinde olup onlar üzerindeki terbiyesini de devam ettirmektedir.

Rabbimizin, âyetleri üzerinden yeryüzünde insanlarla iletişime geçmesi ve onları başıboş bırakmamış olması, "Allah insanları yarattı artık yeryüzüne ve insanlara müdahale etmiyor, köşesine çekildi" tezini çürütmüştür. Böylelikle Yüce Allah'ın insanlarla bir iletişim ve eğitim biçimi olan nübüvvet bahsini bu konuda

[316] Bkz. Maide, 5/3.
[317] Bkz. Şûra, 42/52.
[318] Mevdudi, **Kur'ân-ı Kerîm'de Dört Terim**, s. 54.
[319] Şuâra, 26/ 78-79.

Deizme önemli bir reddiye olarak kabul etmek mümkündür. Öyleyse nübüvvet müessesesi, Allah'ın insanlığı eğitmesi, onları terbiye etmesi için gereklidir.

Şimdi terbiye olunan insan ile terbiye eden Rabbu'l-alemin arasındaki eğitim ilişkisinin, insanlar arasında kalbî, fikrî, itikadî anlamda sağladığı birliğe, vahdete dikkat çekeceğiz.

1.7.4.2. Bilgi Kaynağındaki Birlik

Yüce Allah'ın kıyamete kadar tüm değişim ve bozulmalardan münezzeh olan[320] ilahi kelamındaki ilk emri "Oku" dur. İnen ilk vahyin "oku" emriyle başlaması da, vahiy sürecinin maksadını ortaya koymak için yeterlidir. Zira vahiy gerek ahlaki gerek sosyal meselelere ilişkin Allah'tan insana bir eğitim sürecidir. İlk emrin akabinde Yüce Allah insanı bu okuma sürecinde de serbest ve başıboş bırakmamış, bu emirden sonra zihinlerde oluşacak "Nasıl okumalıyım" sorularını "Yaratan Rabbinin adıyla" şeklinde Allah'a dayandırarak tahsis etmiştir. Çünkü insanın varoluş amacı, yaşamının her alanında Allah'a yönelip, O'na boyun eğmesidir ki, insanın bu konudaki varoluş gayesini gerçekleştirmesi de ubudiyet tevhididir.

Allah Teâlâ "İnsanın diğer mahlukâttan ayırt edilmesi için ona "oku" diye emrediyor."[321] Bu vahiy, mahlukatın diğerlerine gelen vahiy cinsinden bir vahiy değildir. Bu, insan için sorumluluk gerektiren ağır bir sözdür.[322] "Çünkü diğer varlıklar arasında insanın kendisine has ve başkasıyla paylaşmadığı bir fiili vardır. O da insanın ayırt etme ve düşünme gücünden ortaya çıkan bir fiildir."[323] Dolayısıyla insanın bu yönü ilme muhtaçtır. Yüce Allah vahyiyle tam da bu konuda ona rotasını göstermek için bir eğitim süreci başlatıyor. Bu yönüyle de insanı diğer mahlukattan ayırıyor, ona şerefli bir konum nisbet ediyor. Kur'ân'da Yüce Allah "Rabbinin adıyla" ifadesinde olduğu gibi, bazen zatını ona rububiyyet ile, bazen de, ubûdiyyet ile nisbet etmiştir.[324] Burada Fahreddîn Râzi, rububiyete nisbeti "O seni, eğitendir,

[320] Bkz. Hicr, 15/9.
[321] Vehbe Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, trc. Beşir Eryarsoy vd., 5. baskı, Bilimevi Yay., İstanbul, 2007, c. 15, s. 561.
[322] Bkz. Müzzemmil, 73/5.
[323] İbn Miskeveyh, **Tehzibu'l-ahlak**, s. 29.
[324] Râzî, **Mefatihul gayb**, c. 32, s. 14.

yavaş yavaş kemale erdirendir." manasında okuma süreciyle ilişkilendirmiştir. "Rab lafzında "Seni terbiye eden, yararını gözeten" manası bulunduğundan Allah adını kullanmamıştır."[325] "Ve sûre girizgâhı itibariyle Rab lafzına daha uygundur. "Halk" (yaratmak); takdir etmekten ibarettir. Cenâb-ı Hak hakkında "takdîr" ise, O'nun, bütün kâinata ve mümkinâta ulaşan, bütün cüzîyyât ve külliyât hakkında geçerli olan ilminden ibarettir, O'nun ilmidir. O'nun "Fâtır" olması ise, yaratmasından ve icad etmesinden ibarettir. O halde Allah'ın Hâlık olması, ilim sıfatına; Fâtır olması, kudret sıfatına bir işaret olup, O'nun Rabb ve Mürebbî olması ise, bu her iki hususu da kapsaması demektir. Böylece O'nun Rabb olması, daha mükemmel bir mâna ihtiva etmektedir."[326]

"Daha önce okur yazar olmadığı halde, onu yaratan Allah'ın kudret ve iradesi ile peygamberine okumasını emretmesidir. Önceden okuma ve yazmayı bilmese bile, evreni yoktan var eden Yüce Allah, peygamberine okuma ve yazmayı öğretmeye kadirdir."[327] "Onun için "Rabb'in kimdir?" denmeye gerek görülmemiştir."[328] Çünkü zaten daha önce ele aldığımız gibi vahyin kendisine indiği Mekke toplumundaki insanlarla beraber tüm insanlığın fıtratında mahlukatı yaratan üstün bir güç, bir Rab inancı vardı. "Ardından rububiyetinin bir gereği olan yaratma zikredildi. Bu, O'ndan başka yaratıcının olmamasıdır. Ya da bunun takdiri her şeyi yarattı şeklindedir ve her mahlûku kaplamaktadır. Çünkü mutlaktır. Ve bunun takdirinde de mahlûkatın bir kısmının diğer kısmına karşı bir üstünlüğü yoktur."[329] "Kâinatı ve içindeki her şeyi yarattığı kendiliğinden anlaşılmaktadır."[330]

Sûre sonra insanın yaratılmasını ele alarak sürece yaratma üzerinden devam eder. "Allah Tealâ önce bütün mahlukâtı kapsaması için yaratmayı mutlak olarak kullandı. Sonra da âyet onun için getirildiğinden ötürü insanı hususi olarak zikretti."[331]

[325] Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, c. 15, s. 565.
[326] Râzî, **Mefatihul gayb**, c. 12, s. 154.
[327] Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, c. 15, s. 564.
[328] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 7, s. 179.
[329] Nesefî, **Medâriku't-tenzîl**, c. 3, s. 623.
[330] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 7, s. 179.
[331] Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, c. 15, s. 565.

"İnsanın şerefinden ve vahyin kendisine inişinden dolayı mahlûkat kapsamına giren şeylerin tamamı arasından özellikle seçilip zikredilişidir. Bununla "İnsanı yaratan" manasının kastedilmesi de mümkündür. Ancak onun yaratılışına dikkat çekmek için ve yaratılışının acayipliklerine delalet etsin diye yaratma fiili önce kapalı daha sonra açık bir şekilde zikredilmiştir."[332] "İnsanın ne gibi hakir bir başlangıç ile yaratıldığı belirtilmiştir. "Alak", "Alaka"nın çoğuludur. Manası, "pıhtılaşmış kan"dır. Bu durum hamileliğin ilk birkaç günü içinde meydana gelir. Daha sonra et şeklini alır. Ve tedricen insan şekillenmeye başlar."[333] "Burada alakın zikredilmesi, Allah'ın kudretinin kemalini beyân etmek içindir. Zîrâ bu şekilde insanın ilk hali ile son hali arasındaki açık farklılık gösterilmiş olmaktadır."[334]

"O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir."[335]

"Yani, hakir bir başlangıçtan sonra insana ilim vererek onu mahlukatın en yüksek seviyesine çıkarması, Allah'ın en büyük lütfudur. Sadece ilim değil, kalem kullanmayı da öğreterek, sahip olduğu ilmi büyük çapta Yaymasını, bu yolla ilerlemesini ve sonraki nesiller için muhafaza etmesini de sağlamıştır. Eğer Allah, ilham yoluyla insana kalem ve kitabın ilmini vermeseydi, o zaman insanın ilmi yetenekleri Yayılmazdı. Gelecek nesillere ulaşamazdı. Böylece ilerleme mümkün olmazdı. Yani insan aslında ilimsizdir. Ancak Allah'ın ihsanı sayesinde onda ilim hasıl olmuştur. Allah'ın lütfuyla insana her merhalede ilim verilmiştir. İlim kapıları da birbiri ardına açılmıştır."[336] Aynı durum Âyet el-Kürsi'de de görülmektedir. *"O'nun ilminden ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kazanamazlar."*[337] "İnsanın ilmi gelişme zannettiği, aslında kendisinde ilim yokken Allah'ın, istediği zaman ve ona hissettirmeden ilim vermesidir."[338] "Böylelikle yaratılmışlar onun kendilerine öğrettiğini bilirler ama onun bilgisini kuşatamazlar."[339]

---

[332] Nesefî, **Medâriku't-tenzîl**, c. 3, s. 623.
[333] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 7, s. 173, Bkz. Hac, 22/5-6-7.
[334] Ebüssuûd, **İrşâdü'l aklî's- selim**, c. 5, s. 552
[335] A'lâk, 96/4-5.
[336] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 16, s. 283.
[337] Bakara, 2/255.
[338] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 7, s. 180.
[339] İbn Kayyim el-Cevziyye, **Bedâi'u't-tefsîr**, c. 2, s. 53.

"Allah Teâlâ'nın; kullarına, bilmedikleri şeyleri öğretmiş olması ve onları cehlin karanlığından ilmin ışığına nakletmesi hususundaki mükemmel keremini göstermiş ve kendisinden başkasının ihata edemeyeceği büyük menfaatleri barındıran "yazı" ilminin üstünlüğüne dikkat çekmiştir."[340] "Öyleyse O, yaratan ve öğretendir. Dışarıda varlığı görülen her şey, O'nun yaratmasıyla varolmuştur. Zihinlerde varolan her bilgi O'nun öğretmesiyle elde edilmiştir. Dildeki her söz ya da parmaklarla yazılan her yazı, O'nun kudreti, yaratması ve öğretmesi ile gerçekleşmiştir. Bütün bunlar O'nun kudretinin bir göstergesi ve derin bilginin kanıtlarıdır. Gerçekten O'ndan başka ilâh yoktur; O, rahman ve rahimdir."[341] Yaratılışın, bilginin, kalemin kaynağı O'dur.

İnsanın bildiği her şeyin tek bir kaynağı vardır. O da Yüce Allah'tır. Ve bu bilgi vahiy kanalı üzerinden insana ulaşmıştır. Bilgi kanalının ve kaynağının tekliği, Yüce Allah'ın tüm peygamberlere tek bir kelime vahyetmiş olması üzerinden kendini ispat etmektedir. "Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, "Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin" diye vahyetmiş olmayalım." Tüm insanlar çağlar boyunca tek bir doğruya, tek bir hakikate çağrılmışlardır. Vahiy her toplumda, peygamberlerin getirmiş olduğu bu mesaja boyun eğenleri ise, aynı sonuca ulaştırmıştır. Bu da aynı bilgi kaynağına boyun eğen insanların, kendi aralarında oluşturduğu birliğe, vahdete delalet eder.

1.7.4.3. Vahyin Toplum Üzerinde Oluşturduğu Birlik (Ümmet)

Bir grup insanın aynı doğrultuda hareket etmesi, aynı kaidelere boyun eğmeleriyle mümkündür. Bilgi kaynaklarındaki birliğin onlar üzerindeki yansımaları kendi aralarındaki birliği, vahdeti oluşturur. Cahiliye döneminde insanları bir arada tutan kan bağı, kabilecilik gibi unsurlardı. Aileyi, akrabayı, aşiretlerini her şeyden üstün tutarlardı. Fakat inen vahiy bir yandan farklı birtakım değer anlayışlarından bahsedip, insanların bu değerler etrafında toplanmasını isterken diğer yandan cahili düşünceye mensup olan insanları bir arada tutan bağları hedef alıyordu. *"Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız bile olsa, adaletli olun."*[342] âyetinde adalet

[340] Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 6, s. 1362.
[341] İbn Kayyim El-Cevziyye, **Bedâi'u't-tefsîr**, c. 4, s. 572.
[342] En'âm, 6/152.

mefhumunu akrabalık ilişkilerinin onlarda oluşturacağı adaletsizce bir savunmanın önüne geçirmiştir. Cahiliyede bozuk da olsa yerleşik bir düzen vardı. Ölçünün akrabalık bağı olması, ekonominin gücün kaynağı olması gibi anlayışları reddeden İslam, yepyeni bir sistemle gelince, bu cahiliye nezdinde bir karışıklık ihtiva etmiştir. Fakat durum ona teslimiyet gerçekleştirenlerin nezdinde karmaşık olmamakla beraber muhteşem bir vahdet örneği oluşturuyordu.

Vahiy inmeye başladığında vahye teslim olanları bir arada tutan bağ artık vahyin ilke ve prensipleri olmaya başlamıştı. Toplumsal birlik anlayışlarını kan bağı, aynı soya mensup olma gibi durumlar değil, inandıkları değerler belirliyordu. Bu kimselerde tek bir bilgi ve tek bir hareket kaynağı olup aynı değerlere inanırlar, aynı hedef doğrultusunda hareket ederler, aynı eylemleri gerçekleştirirlerdi. Öyle ki Hz. Peygamber gerek maddi gerek manevi olan bu birliktelik hallerini bir vücudun azasına benzetmiştir. Aynı bilgiye teslimiyet kalben, fikren, itikaden onları bir kılmıştı. Bu, tevhidin onlar arasında vahdet oluşturma örneğiydi. Bilginin kaynağındaki bu birlik, aynı şeye sevinen, aynı şeye üzülen, aynı şeyi dert edinen, dostları ve düşmanları bir olan bir topluluğu teşekkül ettirmişti. "Bu temel ilişkiler Allah ile insan arasında bir kez kuruldu mu, insanlığın tam da ortasında, bunları kabul eden ve konunun olumlu tarafını, hayat ve varlığa dair yaklaşımlarının temeli olarak seçen özel bir grup insanın ortaya çıkmasına sebep olurlar. Burada 'olumlu' cevap dediğim şey, ilk ontolojik ilişki hususunda, Allah'ın yaratıcı olarak, yani insana büyük lütuf olarak varlığını ve benliğini bahşeden ve hayat vermek sûretiyle de onun kaderini belirleyen varlık olarak kabul edilmesini içerir. İkinci ilişki konusunda ise, olumlu cevap, insanın ilahi çağrıya isteyerek ve canı gönülden cevap vermesi ve kurtuluş yoluna götüren hidâyeti benimsemesini içerir. Bu insanlar, birbirine sımsıkı kenetlenmiş dini bir cemaat oluştururlar"[343]

İnsan, rotasını tek bir yaratıcıdan başka şeylere çevirdiğinde, hayatındaki çokluk karmaşıklığa sebep olur. Rotası tek ilah olanın ise bilgi kaynağı tek olup, kendi gibi rotası tek bir ilah olan diğer insanlarla da o, birlik içerisinde olur. Bilgi kaynağındaki birliğin insanları bir kılması ile, kendilerine gelen ilme rağmen farklı

[343] Izutsu, **Kur'ân'da Tanrı ve İnsan**, s. 126.

bilgi kaynaklarının peşine düşen kimseler arasında ihtilaf ve kaosun olması, yaratıcının birliğinin diğer delillerindendir.

"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi. Oysa kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra, birbirlerine karşı olan 'azgınlık ve kıskançlıkları' yüzünden anlaşmazlığa düşenler, o, (kitap) verilenlerden başkası değildir. Böylece Allah, iman edenleri, hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izniyle eriştirdi. Allah, kimi dilerse onu doğruya yöneltir."[344]

"İnsanlar tek bir ümmetti" "Bunlar, Hz. Nuh'a kadar hak şeriat üzere tek bir ümmet olarak yaşamışlar, Hz. Nuh'tan sonra ihtilafa düşmüşler, Allah da bunlara, müjdeleyici ve uyarıcı Peygamberler göndermiştir. Bu izaha göre "Ümmet" kelimesinden maksat "tek din üzerinde birleşen insanlar" demektir."[345]

Yüce Allah peygamberleriyle beraber kitaplarını göndererek insanlara lütfundan onları tek bir istikamete götürecek bir bilgi kanalı sunmuştu. Bu bilgi kaynağına boyun eğen insanlar bir süre tek bir ümmet halinde idiler. Fakat insanlardan bir kısmı bu bilgi kaynağı üzerinde ittifak etmeyip, ondan yüz çevirip, farklı bilgi kanallarına yönelince, bilgi kaynaklarında çokluk oluşmuş ve kaynaktaki çokluk onların ihtilafa düşmelerine, birlikteliklerinin bozulmasına sebep olmuştur. Rablerinden kendilerine gönderilene iman edip, O'nun indirdiklerinin dışına çıkmayanların Yüce Allah bu süreçte birliklerini, istikametlerini korumuştur. Onlar arasındaki birliktelik ve ümmet olma gerçekliğini devam ettirmiştir. Böylelikle Kur'ân, ortak bir yaşam tarzına, ortak bir inanca dayalı oluşan bir toplum fikri ortaya koymuştur.

"Böylece biz sizi, insanlara şahid (ve örnek) olmanız için vasat bir ümmet kıldık."[346]

---

[344] Bakara, 2/213.
[345] Taberi, **Cami'u'l-beyân**, c. 3, s. 622.
[346] Bakara, 2/143.

Allah tarafından gelen vahiy, muhtevası itibariyle kendisine tabi olan müntesiplerini ifrat ve tefrite düşmekten alıkoymuştur. "Bu bir şeyin tam ortasını oluşturan ismin sıfatıdır."[347] "Çünkü Hristiyanların çok aşırı giderek Allah'ı bir oğul ve ilâh tutmak; Yahudilerin de peygamberleri öldürüp, kitapları değiştirmek vb. hususlarda günahlar irtikâb etmek gibi kusurları işlememişlerdir."[348] Bu tür farklılıklardan, aşırılıklardan kalplerini, zihinlerini izale eden vahyin yegane muhtevasına tabi olmanın sonucu tekliktir. Ve bunun bir diğer sonucu için de "vasatlığı" zikretmek mümkündür.

Vahye bağlı kalmayanlarda ise durum oldukça karışık olup, aralarında birlik ve uzlaşma olması mümkün gözükmemektedir. Günümüzde bu dengenin sürdürülüp, vahdetin sağlanması önünde duran en büyük engel ise, Yüce Allah'ın insanlar için seçmiş olduğu hayat tarzını bir yana bırakarak, yüce Allah'ın seçtiği hayat tarzıyla hiçbir ilgisi olmayan çeşitli yaşam biçimlerinin insanlar tarafından benimsemiş olmasıdır. Yüce Allah, insana dair her şeyin sırf Allah'ın boyasıyla boyanmasını istemesine rağmen, insanlar aralarında ilâhi rengi daha işin başında devre dışı bırakarak birçok farklı renklerle (hayat anlayışlarıyla) boyanmaya yönelmişlerdir.[349]

Allah'ın boyası dışında başka boyalarla boyanmak, tek merci dışında birçok merci edinmek, insanlığın bir çatı altında toplanamaması sonucunu doğurmuştur. Çünkü tabi olunan bilgi kaynağının değiştirilmesi, arttırılması hem vasat hem de ümmet olabilmenin önündeki büyük engellerdendir. Zira bu konuma, aynı bilgi kaynağına, boyun eğerek ulaşılır ki Yüce Allah bu kimseler için *"Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır."*[350]

"Öyle ki bütün gücünüzle insanları, Allah nizamı olan İslam'a sokmaya çalışırsınız. Allah ve onun şeriatına iman etme gibi iyilikleri emreder Allah'a ortak

[347] Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 1, s. 540.
[348] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 4, s. 108.
[349] Kutub, **Fî Zilâl'il- Kur'ân**, c. 1, s. 275.
[350] Al-i İmran, 3/110.

koşma ve isyan etme gibi kötülüklere mani olur ve Allah'a samimiyetle iman edip ona kulluk edersiniz."[351]

Yüce Allah'ın gönderdiği vahiy karşısında, yerlerini doğru konumlandıran kimseler varlık amaçlarını ifa ettiklerinden, yeryüzünde mevcud topluluklar içerisinde en hayırlı topluluk olma seviyesine erişmişlerdir. Bu sıfatı zikrettikten sonra onların bu vasıflara sahip olmalarını sağlayan, inandıkları "iyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak, Allah'a inanmak" gibi önemli değerlere dikkat çekilmiştir. Ardından bu öğretiden yüz çeviren ehli kitaptan bir grubu bu ümmetten saf dışı bırakmıştır. İlmi öğreten, bilginin yegane kaynağı olan Yüce Allah'ın öğretilerine teslimiyetin sonucunda genelde tüm yaratılışta bir birlik özelde iman edip, bu öğretilere boyun eğen muhtedilerin arasında ümmet mefhumuyla açıklayabileceğimiz bir birlik sadır olmuştur. Tüm bunlar yaratıcının bir olduğunun delillerindendir.

1.8. SOSYAL KANUNLARDA YARATILIŞIN BİRLİĞİ

Evreni ve evrendeki diğer her şeyi, insan için yaratan[352] Yüce Allah, bunu gelişigüzel oyun eğlence olsun diye yaratmamış,[353] ölüm ve hayat olgusunu hangimizin daha güzel amel yapacağını sınamak,[354] insanı da kendisine kulluk etmek için yaratmıştır.[355] Dolayısıyla evrenin, yerin, göğün yaratılma sebebi olan insan, başıboş bırakılmak için yaratılmamıştır.[356] Öyleyse onun hareketlerini belirleyen, sosyal hayatını tertip eden, ona niçin yaratıldığını öğreten bir bilgi kaynağı gerekirdi. Zira bir yaratılış varsa o yaratılış üzerinde bir düzen oluşması adına muhakkak bir kanun gereklidir. Nasıl ki Yüce Allah evreni yaratıp, onu belli kanunlara göre hareket ettiriyorsa ve tüm mahlukatın bu kanunlara boyun eğmeleri neticesinde yerde ve gökte muazzam bir nizam sadır oluyorsa, insanın hayatında da ona düzen getirecek, kaos oluşmasını engelleyecek bir kanun gereklidir. Bu yüzden Yüce Allah insanlara, emirlerini ulaştıracak birtakım peygamberlerini göndermiştir. Doğuştan irade sahibi, akıllı ve medeni bir varlık olan insanın, yeryüzünde hayat ikame

[351] Taberi, **Cami'u'l beyan**, c. 5, s. 676.
[352] Bkz. Bakara, 2/29.
[353] Bkz. Enbiya, 21/16.
[354] Mülk, 67/2.
[355] Zariyat, 51/56.
[356] Kıyamet, 75/36.

edebilmesi için bazı sosyal kanunlar belirlemiştir. Ve bunlar her dönemde peygamberler aracılığıyla insanlara vazedilmiştir. "Temel mesajda değişiklik olmadığı gibi bazı ictimaî kanunlarda çağlar arası varlığını devam ettirmiştir. Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm aynı konulardan bahsettiklerinde temelde şaşırtıcı benzerlik göze çarpmaktadır."[357]

Yüce Allah, Kur'ân'da, evlenip aile kurmaya yönelik âyetinde, bunun önceki peygamberlere de gönderilen bir uygulama olduğunu ifade etmesi, farklı dönemlerde peygamberlere gönderilen sosyal kanunlar arasındaki birliğe dikkatleri çekiyor.

"Allah size bilmediklerinizi açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek, günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah hakkıyla bilmektedir, hikmet sahibidir."[358]

"Burada yer alan "öncekilerin yollarına" ifadesinden maksat; yani bu açıklanan helal ve haram hükümleri tamamen yeni teşri olunmuş (kanun olarak vazedilmiş) ve hiç denenmemiş bir yol değil, aslında yaratılış ve fıtratın gereği olup sizden öncekilerin nimet ve mutluluğa ermelerine sebep olmuş denenmiş ve sağlam yollardır."[359]

"Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'den itibaren gönderdiği peygamberlerin, ümmetlerine gösterdikleri yollar, bildirdikleri inanış ve yaşayış bütünüdür. Tevhid temeline oturan bu dinî inanış ve yaşayışın önemli bir kısmı evrenseldir, bütün zaman ve mekânlarda geçerlidir; geri kalan kısmında ise amaç (makasıd) birliği vardır."[360] Bu sebepledir ki Hz. Îsâ, "Mûsâ şeriatını kaldırmak için değil, uygulamak ve tamamlamak için geldiğini" bildirmiş,[361] hâtemü'l-enbiyâ olan Peygamberimiz de, "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim" buyurmuştur.[362]

Nûh'a verilen; İbrâhim, Mûsâ ve Îsâ'ya tavsiye edilen ve bildirilen şeyin son peygambere de bildirilip din kılındığını şu âyetinde de ifade etmiştir: *"Nûh'a*

[357] Draz, **Kur'ân'a Giriş**, s. 149.
[358] Nisa, 4/26.
[359] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini**, c. 2, s. 1335.
[360] Hayreddin Karaman vd., **Kur'ân Yolu**, c. 2, s. 48.
[361] Matta, 5/17.
[362] Muvatta, **Husnü'l-huluk**, 8.

emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya emrettiğini size de din kıldı."[363]

[363] Şura, 42/13.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KEVNÎ ÂYETLER AÇISINDAN YARATILIŞIN BİRLİĞİ

2.1. ALLAH'IN ÂYETLERİ

2.1.1. Istılahta Âyet

Âyet kelimesi lügatte birçok manaya gelse de temeldeki "işaret" manasından kopmamaktadır. "Istılahta ise, Kur'ân'ın hüküm bildiren her demetine âyet denir. Bu bir sûre, birkaç cümle veya bir sûrenin bir cümlesi olabilir."[364] Dolayısıyla âyet, "Sûrelerin içinde evvelinden ve sonundan munkatı olan, bir veya birkaç cümleden mürekkep bir kelamdır."[365]

2.1.2. Lügatte Âyet

Âyet kelimesi lügatte "herhangi bir şeyin varlığını gösteren belirti, işaret, alamet, hüccet"[366] anlamını ifade etmektedir. Kelimenin çoğulu ây veya âyât şeklindedir.[367]

"(Zekeriyya) Ey Rabbim! Bana bir âyet göster."[368] Burada âyet kelimesi, işaret, belirti manasında kullanmıştır.

Bir yaratılış kitabı olan alem de, manası işaret etmek olup[369], o, kendisini yaratana alamettir. Nitekim bir varlık, onu varedeninin olduğuna işaret eder. Dolayısıyla kevnî âyetler, tenzilî âyetlerin tefsiri mesabesindedir. Ve o ikisi bir araya geldiğinde, yaratıcının birliğini gösterirler.

---

[364] Isfahânî, **Müfredât**, s. 112.
[365] İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, TDV Yay., Ankara, 2019, s. 61.
[366] Ebû Ubeyde Ma'mer b. El-Musennâ, **Mecâzu'l-Kur'ân**, nşr. Fuad Sezgin, 2. baskı, Kâhire, Mektebetu'l-Hancî, 1970, c. 1, s. 45.
[367] Halil b. Ahmed Ferahidi, **Kitabü'l-ayn mürettiben ala hurufi'l-mu'cem**, thk. Abdülhamid Hemavi, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. 1, s. 104.
[368] Al-i İmran, 3/41.
[369] Isfahânî, **Müfredât**, s. 721.

Kur'ân-ı Kerîm'de âyet kelimesi "mucize, ibret,delil" gibi farklı manalarda da kullanılmıştır. Yüce Allah, Hz. Salih'in kavmine mucize olarak verdiği dişi deve için âyet kelimesini kullanmıştır. *"Ey kavmim, işte şu, Allah'ın devesi, size bir âyettir."*[370] Şevkani, bu âyette geçen âyet kelimesinden kastedilenin apaçık bir mucize olduğunu söylemiştir.[371]

Âyet kelimesinin mucize manasına geldiği bir diğer örnek de, Hz. Musa'nın asası ve elinin beyaz olması hadisesinde varid olmuştur. *"(Firavun) dedi. "Eğer bir âyet getirmiş isen, hakikaten doğru söylüyorsan göster onu bakalım!"*[372] Firavun, iddia edilen türden bir âyet değil, eğer doğru söylüyorsa mahlukatı aciz bırakacak bir âyet getirmesini gerekli görmüştür.[373]

Âyet kelimesi, Kur'ân'da ibret manasında da gelmiştir. *"Böylece onları azap aldı. Muhakkak ki bunda mutlaka bir âyet vardır."*[374]

Âyet kelimesinin delil manasında gelişine ise *"Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun âyetlerindendir."*[375] âyetini örnek verebiliriz. "Allah'ın, gökleri ve yeri yoktan varetmesi, konuştuğunuz dilleri ve vücut renklerinizi farklı yaratması, onun varlığını, birliğini, kuvvet ve kudretini gösteren delillerindendir."[376]

"Âyât" kelimesi, açık alâmetler ve kesin deliller, karşısında ciddi olarak hiçbir söz söyleme ihtimali bulunmayan apaçık mucize demektir. Kur'ân'ın âyetlerine "âyet" denmesi de bu mâna ile ilgilidir."[377] Çünkü o, muhataplarının kendisinin bir benzerini getirmekten aciz kaldığı bir kelamdır.[378]

---

[370] Hud, 11/64.
[371] Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî Şevkânî, **Fethu'l-kadîr**, nşr. Yusuf el-Ğuş. 4. baskı., Beyrut, Dâru'l-ma'rife, 1428/2007, s. 663.
[372] A'raf, 7/106.
[373] Zeccâc, **Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh**, c. 2, s. 362.
[374] Şuara, 26/158.
[375] Rum, 30/22.
[376] Taberi, **Cami'u'l-beyan**, c. 18, s. 479.
[377] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. 1, s. 570.
[378] Bkz. Bakara, 2/24.

2.1.3. Sözlü (Tenzilî) – Sözsüz (Tekvînî) Âyetler

Allah'ın irâde sıfatından gelen "kün" emri, tekvînî şeriatı, kelâm sıfatından gelen vahy ise, tenzilî şeriati ifade eder. Her iki ifade de "âyet" adını alır; nitekim hem kâinattaki düzen, hem de Kur'ân, Allah'ın delili olmaktadır.

Yüce Allah'ın, insan ile iletişimi iki şekilde gerçekleşmiştir. "Biri dilsel veya şifahîdir, yani her iki tarafın müştereken paylaştığı bir beşeri dilin kullanımı yoluyla olur; diğeri ise şifahî olmayan, yani Tanrı'nın 'doğadaki işaretler'i kullanması, insanın da azaları ve beden hareketleri yoluyla gerçekleşir."[379] Bu konuda Muhammed Hamdi Yazır da şöyle der: "Âyetler iki çeşit olup, bunlar; icad ve yaratılış kitabındaki fiilî âyetler ve indirdiği kitaptaki sözlü âyetlerdir. Bunların ikisi de Allah'ın zatına, sıfatlarına, hüküm ve iradelerine delalet ettiklerinden dolayı "âyet" ismini almışlardır."[380] Âyetler, yüce Allah'ın insanla birer konuşma vasıtası olduğundan bunun sözlü gerçekleşen türüne de, sözsüz gerçekleşen türüne de âyet adı verilmiştir.

"Peygamberlere indirilen ilahi kitapların hepsi sözlü âyetleri içermektedir ki, bunlar fiili âyetlere işaret eder, insanların bu fiili âyetleri anlamaları için açıklamalar ihtiva eder. Bu kısma giren âyetlere "teşrî", "tenzilî", "vahyî" âyetler de denir."[381] İnsanların, kevnî (sözsüz) âyetlere sürekli maruz kalmaları hasebiyle algılarında oluşan alışmışlık hissi, zaman zaman kevnî âyetleri idrakten onları noksan duruma düşürmüş, Kur'ân ise tenzilî (sözlü) âyetleriyle, dikkatleri bunların üzerine çekerek kevnî âyetlerini yeniden onların nazarında canlandırmıştır, görebilmelerini sağlamıştır. Dolayısıyla tekvînî ve tenzilî âyetleri, Allah'ın birliği konusunda birbirini destekleyen ve besleyen iki delil kılmıştır.

"Vahiy, özü itibariyle kavramsal olduğundan diğer şifahî olmayan tipten çok daha kesindir. O Tanrı'nın iradesini sözel formda yansıtır."[382] "Tanrıdan insana dil aracılığıyla gerçekleşen iletişimin tipik formu olan vahiy, bu anlamıyla birçok formu

[379] Izutsu, **Kur'an'da Tanrı ve İnsan**, s. 205.
[380] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. 1, s. 570.
[381] Muhsin Demirci, **Tefsir Usulü**, İFAV Yay., İstanbul, 2021, s. 99.
[382] Toshıhıko Izutsu, **Kur'ân'da Tanrı ve İnsan**, s. 208.

olan daha geniş Tanrı-insan iletişimi alanının sadece kısmi bir boyutunu temsil eder.[383]

Fakat Yüce Allah'ın, bir de yerdeki ve gökteki işaretleri kullanarak insanın duyularına şifahî olmayan, fiili bir yoldan hitap etmesi vardır. Tekvînî âyetler bu yönüyle de Allah'ın beşer ile semboller üzerinden konuşması olarak da değerlendirilebilir. Nitekim tekvînî âyetler, Allah'ın bazı manaları, yaratmış olduğu oluşumların, bazı somut göstergelerin ardına gizlemesi şeklindedir. Çünkü insan için bir şeyin bilgisine ulaşmayı, salt sözlü kaynakla sınırlandırmamış, onun zihnine, algısına ulaşacağı diğer bazı fiili sebepleri de yaratmıştır. Bu da insana verilen duyuların arzla birlik içerisinde yaratıldığının göstergesidir.

Bu anlamda tebliğ, Peygamberlerin sözlü âyetleri insanların zihinlerine ulaştırmalarına verilen özel isim olmuştur. Ama bu sözlü âyetlerin haricinde yer gök, gece gündüz, güneş, ay, yıldız, dağ, deniz gibi tekvînî âyetlerin de, bunların üzerine düşünen kimselere Allah'ın birliğini gösteren yönleri, birer tebliğ fonksiyonu gördüğünü hatırlatmak gerekir. Bu yüzden yüce Allah, bir peygamber vasıtası olmadan beşere ulaşmayı bu kabilden gerçekleştirmek için yerde ve gökte nice yaratılışlar gerçekleştirmiştir.

"Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice âyetler vardır."[384]

Böylelikle bütün evren bunu akledebilenlerin okuyabildiği semboller kitabıdır. *"Gerçekten biz, derinlemesine düşünen bir topluluk için âyetleri birer birer açıkladık."*[385] Ancak âyetler, onlar üzerinde hakiki manada düşünenler bir manaya erişir. Burada muhatabın sembollere bakış açısı, onlardan istifadesini belirler. Nitekim göklerde ve yerde nice deliller varken, bu delillerden yüz çevirerek geçip

[383] Toshıhıko Izutsu, **Kur'ân'da Tanrı ve İnsan**, s. 205-206.
[384] Bakara, 2/164.
[385] En'am, 6/98.

gidenler üzerinde âyetler bir mana oluşturmaz.[386] Şüphesiz, sen ölülere işittiremezsin. Dönüp gittikleri zaman çağrıyı sağırlara da işittiremezsin.[387] Bu da insan faktörünün âyetlere karşı büründüğü tavrın oldukça önemli bir etken olduğunu göstermektedir. İnsana düşen bu eşyalara, oluşumlara takılı kalmayıp, yerde ve gökte yaratılanları asıl yaratıcıya birer ulaşma vasıtası olarak kabul etmektir. "Nasıl ki bir yolcu, bakışlarını yoldaki işaretlere sabitlemeli ve onları sadece varacağı yere doğru giderken yararlanacağı birer semboller olarak görmeliyse, aynı şekilde bizler de, doğal olgulara takılıp kalmamalı, bilakis onların sembolize ettiği şeye odaklanmalıyız. Meseleye bu şekilde bakıldığında, bir doğal olgu, artık bir doğal olgu olmaktan çıkar, bir 'işarete' veya bir 'sembole', Kur'ân'ın adlandırdığı gibi, bir âyete dönüşür."[388]

Mahlukattaki eşya ve oluşumlara birer sebep değil de birer amaç olarak yaklaşılması halinde ise Panteizm düşüncesi söz konusu olur. Halbuki yaratılan hiçbir şey yaratan gibi değildir.[389] Tüm mahlukat asıl yaratıcı olan Allah'ın azametinin yalnız birer göstergeleri olup ne tanrıdırlar ne de tanrıdan bir parçadırlar.

"Fiili, diğer adlarıyla tekvînî ve şifahî olmayan âyetler, tenzilî yani sözlü âyetlerin aksine insanlık varolduğundan beri delil olma özelliği taşımaktadırlar. Nitekim şifahî tip doğrudan sadece özel bir kişiye yani Peygambere verilebilirken, sözsüz âyetler hiçbir aracı olmaksızın doğrudan muhatabına ulaşabilmektedir."[390]

"قَالَتْ رُسُلُهُمْ اَفِي اللهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ"

"Peygamberleri, "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var?dediler"[391] âyetindeki istifhamın anlamı inkârdır, yani Allah hakkında şüphe olamaz. Bu da O'nun tevhidi hakkında şüphe olamaz, demektir."[392] Peygamberlere gönderilen sözlü âyetlerin haricinde gök ve yer gibi birçok aklî delil varken inkarcıların bu şüpheci yaklaşımları kınanmıştır. "Çünkü deliller çoktur ve O'nu

[386] Bkz. Yusuf, 12/105.
[387] Rum, 30/52.
[388] Izutsu, **Kur'an'da Tanrı ve İnsan**, s. 207.
[389] Bkz. Nahl, 16/17.
[390] Izutsu, **Kur'an'da Tanrı ve İnsan**, s. 209.
[391] İbrahim, 14/10.
[392] Kurtubî, **el-Cami' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 12, s. 113-114.

açıkça göstermektedir. Böyle demekle 'göklerin ve yerin yaratıcısıdır' sözlerine işâret etmişlerdir."[393] "Yani gökleri, yeri ve onlardaki varlıkları hârika bir nizam ile var etmesi, sizin, hakkında derin kuşku içinde olduğunuz şeyin kesin olarak varlığına delildir."[394]

2.1.4. Âyetlerin Çeşitli Olmasının Yaratılışın Birliğiyle İlgisi

Kur'ân, diğer semavi kitaplar gibi belli bir kavme, belirli bir döneme gönderilmiş olmakla sınırlı olmadığı için, Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden âyetlerini yine arzında kendisini muhatap aldığı insan faktörünün çeşitliliğini esas alarak, her döneme ve her insana hitabını gerçekleştirebileceği, geniş bir üslup kullanmıştır. "Bu itibarla Yüce Allah insanların her çeşidine ve her kabiliyette olanına hitab eden delillerle kitabını ve arzını donatmıştır. Bu delillerin âfakta, enfüste, ruhta, akılda ve vicdanda sergilenmekte olduğunu görmekteyiz. Ancak her insan, her delile karşı aynı derecede hassas değildir. Kimisi içine dönüktür, daha çok iç uyarıcılardan müteessir olur. Kimisi gördüğü dış manzaralar karşısında ihtizaza gelir. Kimisi de korku ve dehşet halleri karşısında intibâha gelir. Kimi insan bir bakışla, bir göz kırpmasıyla uyanırken, kimisi de katı bir darbe ve şiddetli bir sarsıntı ile kendine gelir. Kimilerinin inancı birçok faktörlerin üst üste yığılmasıyla tekerrür ederken, kimileri de yığınlarca delili gördüğü halde hiç anlamaz, gaflet eder."[395]

İnsanların bilgi düzeylerinin farklılık arz etmesi, bu farklılıkların gözardı edilmeden, gerek bilgi sahibi kimseler gerek ilmi anlamda yeteri seviyede olmayan insanlara hitap edebilecek âyetlerle arzın donatılmasını, âyetlerdeki bu çeşitliliğin hikmeti olarak zikretmek mümkündür. Yüce Allah psikolojik, biyolojik, astronomik bilgi elde etmeden de herkes tarafından bazı âyetlere ulaşmanın mümkün olacağı bir yaratılış gerçekleştirmiştir. Her insana hitap eden bir âyeti muhakkak arzına yerleştirmiştir. "Nitekim bir insan gök cisimlerinin hacimlerini; ister yıldız mı, yoksa gezegen mi olduklarını, yörüngelerini, dönüşlerini ne kadar zamanda tamamladıklarını bilsin, isterse bu konulara ilişkin hiçbir bilgisi olmasın. Güneş ile ayın kendileri, herkesin karşısında görünüp kayboluyor, her gözün önünde inip

[393] Beyzâvî, **Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl**, c. 2, s. 216.
[394] Ebüssuûd, **İrşâdu'l-'aklî's-selîm**, c. 3, s. 246.
[395] Muhammed Abdullah Draz, **Din**, el- Matba'atu'l-Alemiyye, Mısır, 1952, s. 159-160.

çıkıyorlar. Hiç şaşmayan ve ayarını bozmayan bu sürekli hareket görünen bir olgudur; izlenmesi bilgi ve hesap istemez."[396]

İşte bu minvalde her bilgi seviyesindeki insan baz alınarak onun çeşitli hallerine hitap eden, Yüce Allah'ı tanıtan, bakışlarımızı arza yönlendiren Kur'ânî delilleri ele almaya çalışacağız.

2.2. KÂİNATTAKİ İKİ DELİL ÂFÂK VE ENFÜS

Yüce Allah, insanlara peygamberleri vasıtasıyla göndermiş olduğu sözlü âyetlerinin dışında onlara, varlığını ve birliğini göstereceği birtakım kevnî sebepler yaratmıştır.

"Allah'ın varlık delilleri sayısızdır. Onların sayısı Allah'ın yarattıkları sayısıncadır. Her mahluk, üzerinde Alim ve Hakim olan yaratıcısına delalet eden ve O'nu tanıtan deliller taşır. Her şeyde O'nun birliğine delalet eden bir âyet vardır. Allah'ın varlığını, mahlukatta müşahede ettiğimiz deliller yoluyla bilebiliriz ki bu, bölgesi, bilgisi, uyruğu, dini ne olursa olsun hiç kimsenin itiraz edemeyeceği aklî esaslara dayanmaktadır."[397]

"Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için nice âyetler vardır."[398]

"Allah Teâlâ'nın varlığını, kudret ve azametini gösteren yaratılış eserlerine dikkat çekmekte, dış ve iç âlemdeki çeşitli yaratılış eserlerinin Allah'ın zatına ve Rabbani yüceliğine âit ne kadar parlak birer delil ve birer mükemmel ibret ve uyanma vesilesi olduğunu beyan buyurmaktadır."[399] Her biri insanı, yaratıcısını düşünmeye sevk eden birer yön taşımaktadır. "Bu varlıklar ihtira olunmuştur, yani yaratılmıştır. Semalardaki şaşmayan ve aksamayan hareketlere bakarak anlıyoruz ki, gökler buradakilerine inâyet etmekle memur ve bizlere musahhardır. Müsahhar olan memur bir varlık, zaruri olarak başkası tarafından ihtira olunmuştur. Bir mevcudun mutlaka onu ihtira eden bir faili vardır."[400] Dolayısıyla tüm bu âyetler üzerine

[396] Kutub, **Fî Zilâl'il -Kur'ân**, c. 12, s. 194.
[397] Abdulmecid ez-Zindanî, **Kitâbu Tevhidi'l-Hâlik**, 1. baskı, Beyrut, Dâru'l-Hayr, 1411/1990, s. 21.
[398] Casiye, 45/3.
[399] Bilmen, **Kur'ân-ı Kerîm Meâli Alisi ve Tefsiri**, c. 7, s. 188-189.
[400] İbn Rüşd, **Faslu'l-makâl**, s. 160.

düşünen insan, tüm bunları yaratan gücün azametine yakinen tanıklık etmiş olur. "Şu halde imanı olanların gökleri ve yeryüzünü gözetleme ve inceleme ile onlardaki âyetleri yavaş yavaş keşfederek delâlet ettikleri ilâhî hikmetleri anlayıp meydana çıkararak ona göre güzel güzel hikmetli ameller yapmaya çalışmaları gerekir. Onun için sonraki müslümanların bu âyetlerden, bu ilimlerden gâfil kalmaları mahvolmalarına sebep olmuş ve fenlerin tabiatçılar elinde imansızlığa sapmasına meydan vermiştir."[401] Âyetlerle ilgi ve iletişimini kesen insanın, kendi inanç sahasında ilerleme kaydetmesi imkansız hale gelmiştir. Zira zihinlerin âyetlerden bağımsızlaşması, ilmin başka yerlerden teminine sebep olunca evvela insanın kendi özünde, ardından yaşamlarda inançsal sapmalar meydana gelmiştir.

"Allah'ın iki kitabı vardır; biri kâinat kitabı, ötekisi elimizdeki Kur'ân'dır. Kur'ân bize verilen akıl miktarınca öbürünü anlamanın yollarını gösterir. Nasıl ki Kur'ân okundukça yeni yeni mânâlar sökün ediyor, tıpkı bunun gibi "tabiat kitabı" da incelendikçe, tekrar tekrar araştırıldıkça, onun henüz keşif olunmamış nice bilgilerle dolu olduğu görülür. Bunların her biri, birer ışık, birer işaret olarak insana gerçeğin yolunu gösterir. Önceki bilginlerin kaydettiklerinden faydalanmakla birlikte bunlara bağlanıp kalmamak, daha ötelere geçmek hedef olmalıdır. Zira insanlığın bilgisi her geçen gün yenilenmekte; noksanlar tekemmül etmekte, kapalı olan açığa çıkmakta, dağınık olan bir araya gelmekte, hatadan doğruya yaklaşılmakta, tahmin yakine doğru çıkmaktadır. İlmi kaideler de, iyice kökleştikten sonra bir görüşün yıkılması veya yerleştikten sonra bir fikrin sarsıntı geçirmesi nâdir olaylardan değildir."[402]

2.2.1. Âfâktaki Âyetler

Yüce Allah zatını alenen izhar etmediğinden, hem Kur'ân âyetlerinde hem de varlık âlemindeki âyetlerinde kullarına varlık ve birliğini göstereceği birtakım deliller yaratmıştır. "Allah'ı tanımanın yolu, O'nun âyetleridir."[403] Göklerde, yerde, insanların yaratılışında, gecenin ve gündüzün değişmesinde, rüzgarlarda,

[401] Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. 6, s. 4308.
[402] Abbâs M. Akkâd, **el-Felsefetü'l-Kur'âniyye**, Beyrut, el-Mektebetu'l-Asriyye, 1366/1947, s. 18.
[403] Saîd Havva, **Allah (c.c)**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1392/1972, s. 14.

yağmurlarda,[404] dillerin renklerin farklı yaratılmasında,[405] her şeyi çift yaratmasında,[406] gökten indirdiği suyla yeri diriltmesinde,[407] yıldızlarda,[408] denizlerde,[409] dağlarda,[410] hayvanlarda[411] kendi varlık ve birliğine işaret eden birçok âyetler göstermektedir.

Kur'ân'daki âyetleri incelediğimiz zaman, Allah'ın, üzerine dikkat çekmiş olduğu birçok âyet görmekteyiz. "İhtira olunan varlıkların sayısı kadar olmak üzere bu cins birçok deliller mevcuttur. Bunun için Allah'ı hakkı ile bilmek isteyen bir kimsenin, bütün varlıklardaki hakiki ihtiraa vâkıf olabilmesi için eşyanın cevherlerini tanıması icap eder. Çünkü eşyanın hakikatini tanımayan ihtiraın hakikatini bilemez."[412] Bu yüzden Kur'ân âyetlerinin birçoğunda Yüce Allah, tüm insanlığın bakışlarını kâinata çeviriyor. *"Semaların ve arzın melekûtune ve bir de Allah'ın yaratmış olduğu şeylere ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmıyorlar mı? Bundan sonra hangi söze inanacaklar?"*[413]

"Bunlar saniin (yaratıcının) sonsuz kudretini, yoktan var edenin birliğini, sâhibinin ve idarecisinin büyüklüğünü gösterir. O zaman davet edildikleri şeyin doğruluğunu anlarlar."[414] Âyetin siyakına baktığımızda Hz. Peygamber'e gelen vahye toplum tarafından olumsuz dönüt sağlanması neticesinde Yüce Allah, mahlûkatın oluşumlarında hiçbir payı olmayan yer ve gök gibi büyük oluşumlara bakışlarını çevirmelerini istemiştir. Nitekim bu âyette zihnin bunca muntazam yaratılan şey ile yaratıcısı arasında bir bağlantı kurması istenmektedir. Çünkü fiil fâile nispet edilir. Fiilin azameti fâilinin azametine alamettir. Fiil varsa fâil var demektir.

---

[404] Casiye, 45/4-6.
[405] Rum, 30/22.
[406] Zariyat, 51/49.
[407] Nahl, 16/65.
[408] En'âm, 6/97.
[409] Casiye, 45/12.
[410] Enbiya, 21/31.
[411] Mü'minun, 23/21.
[412] İbn Rüşd, **Faslu'l-makâl**, s. 160.
[413] A'râf, 7/185.
[414] Beyzâvî, **Esraru't- te'vil**, c. 1, s. 585.

"Fiilin fâilsiz olması imkânsızdır. Yokluğun bir şey yapması da imkânsızdır. Çünkü yokluk yoktur. Ve yokluk bir şey yaratamaz."[415] *"Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa yaratıcı kendileri midir?"*[416] Failsiz bir şeyin varlık kazanmasının imkansızlığı ise insan fıtratının genel kabulü olup bu yönden yaratılış bir birlik hali içerisinde kılınmıştır.

Arzdaki bu fiili oluşumlar karşısında onları yaratana teslimiyet gerçekleştirmeyen bir aklın, artık bundan sonra kendilerine gelen peygamberin mesajına karşı teslimiyet gerçekleştirmelerinin pek de mümkün gözükmediğini Yüce Allah *"bundan sonra hangi söze inanacaklar"* ifadesiyle vurgulanmaktadır. Sonra Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye"* buyurmuştur. "Bunun maksadı, tevhide dair delillerin, göklere ve yere münhasır olmayıp, madde ve mana âlemindeki her zerrenin, Cenâb-ı Hakk'ın birliği hususunda apaçık bir delil ve kesin bir hüccet olduğuna dikkat çekmektir."[417] Fakat gözleriyle müşahede ettikleri bunca âyete ve bunca kesin delile karşı kör davranan kimselerin bunların dışında kendilerine peygamberler aracılığıyla gönderilen bir âyete karşı tavırları da farksız olmayacaktır.

Gerek âfâki (dış dünyadaki) gerek enfüsî (iç dünyalarımızdaki) âyetler, Kur'ân'ın ilahi bir kelam olduğunu, O'nu indiren zat ile evreni yaratan zatın tek ve bir olduğunun Kur'ân âyetleri dışındaki delillerindendir.

"İnsanların bugüne kadar Allah'ın birliğini ortaya koyan keşfettikleri deliller de yeterlidir. Bu keşiflerin ışığında ortaya çıkmıştır ki, insanların bildiği evrenin tamamı, yapıları aynı olan atomlardan meydana gelmiştir. Bu atomların hepsi de aynı karaktere, aynı özelliğe sahip olan ışınlardan meydana gelmektedir. Yine bu keşiflerle açıklık kazanmıştır ki, bütün atomlar ve bunlardan meydana gelen bütün kütleler sürekli bir hareket içindedirler. Bu konuda üzerinde yaşadığımız ve gezegenlerin anası dünya ile diğer yıldızların arasında hiçbir fark yoktur. Her şeyi kuşatan bu hareket, değişmeyen bir yasadır. Ne küçücük atomda, ne de kocaman yıldızlarda bu hareket bir değişiklik göstermektedir. Ayrıca bu hareketin bir de değişmeyen bir düzeni olduğu da açıklık kazanmıştır. Bu da ayrıca yaratma ve idare

[415] Zindanî, **Kitâbu Tevhidi'l-Hâlik**, s. 21/23.
[416] Tur, 52/35, bkz. Vakıa, 56/59.
[417] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 15, s. 80.

etmedeki birliği göstermektedir... Her gün insanlar, bu varlığın özünde bulunan birliğin delillerinden yeni birini keşfetmektedirler. Yine bu özde gizli olan değişmez gerçeğin bir kısmını ortaya çıkarmaktadırlar."[418]

"İnsan tabiatı ve ruhu üzerindeki bilgilerimiz geliştiğine ve o ana kadar yazılmamış bir teferruatın ortaya konuşu ile meseleler yeni bir gün ışığına çıktığına göre, münakaşayı günün ilmi seviyesine uygun deyim, tabir ve mefhumlarla yeniden yapmak gereklidir. Kur'ân meselesi de bu kaidenin dışında değildir. Gerçekten, Kur'ân daimi ve ebedi bir mucize ise şahitliğinin işaretleri münhasıran edebi vasfında olmayıp, bilâkis ruh ve tabiat dünyasının her ikisinde de meknuz ise Kur'ân"[419]:

"سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ وَفِي اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَق"

"Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında âyetlerimizi göstereceğiz ki o (Kur'ân)'ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun."[420]

"Âfâk, göğün ufuklarıdır. Âyette onunla kastedilen, güneş, ay, rüzgar ve bunun dışındakilerdir. Nefislerden kasıt, insanın bedeni, duyuları, yaratılışındaki mükemmellikler, karındaki gelişim aşamaları ve bunun benzerleridir."[421] "Bu tıpkı *"Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde âyetler vardır. Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?"*[422] âyetlerinde kastedilen gibidir. Yani, "Biz onlara, kalblerinden o şüpheleri giderip, böylece kadir, hakîm, alîm ve ortaklardan, eşlerden ve benzerlerden münezzeh bir ilâhın varlığına dair, o kalblerde kesin bir inanç, bir hüküm meydana gelinceye değin, bu delilleri defalarca gösterdik." demektir."[423] Âyete baktığımızda "göstereceğiz" ifadesi gelecek zaman kipinde kullanılmıştır. Çünkü görmek, işitmek, kavramak bir defaya mahsus olup biten, gerçekleşen şeyler değillerdir. İnsanla beraberdirler ve süreç içerisinde insanla

[418] Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, c. 12, s. 425.
[419] Mâlik b. Nebî, **Kur'ân-ı Kerîm Mûcizesi**, trc. Ergun Göze, Boğaziçi Yay., 3.baskı, İstanbul, 2003, s. 8.
[420] Fussilet 41/53
[421] el-Kâdî Ebû Muhammed 'Abdulhâlık b. Gâlib b. Atiyye, **el-Muharreru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-azîz**, thk. er-Rehhâle el-Faruk – Abdullah b. İbrahim el-Ensârî –Abdü'l-Âl es-Seyyid İbrahim – Muhammed eş-Şâfîî es-Sâdık el-Anânî. 8 cilt, Beyrût, Dârü'l-Hayr, 2007, c. 7, s. 496.
[422] Zariyat, 51/ 20-21.
[423] Razî, **Mefatihu'l gayb**, c. 27, s. 140.

beraber büyür, gelişirler. İnsan yaşarken, okumaları, araştırmaları, karşılaştığı insan çeşitlilikleri artarken, bu onun müşahade düzeyini tefekkürünü de arttırmıştır. Bu artışa paralel olarak görme ve algılama kapasitesi de artmıştır. İnsan ilmî ve ruhî anlamda durağan değildir, kendi geliştikçe bir şeyleri görme düzeyi ve analiz bakımından zaten mevcudatta varolan şeyleri keşfedebilme durumu bu yaşam süreci içerisinde gelişmiştir. Farkındalıklar zaten önceden varolan bir şeyin insanın zihin dünyasında doğru konumlanmasıyla o şeyin, o kişide, o an hayat bulmasıdır. Bu aslında o an yeni bir şeyin varoluşuyla ilişkili değil, zaten varolan bir şeyin insan nezdinde görülebilirlik seviyesine ulaşmasıdır. İnsan ile gerçeklik arasındaki engellerin kalkmasıdır. Âyetteki gelecek zaman kipiyle kullanılan "göstereceğiz" ifadesinden muradın bu olduğunu düşünüyoruz.

Nitekim bu konuda Râzî de, "Bu kimseler her ne kadar bu şeyleri görmüşlerse de, ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın varlıklara yerleştirdiği akılları hayrette bırakacak durumlar sonsuzdur. O halde bu demektir ki, Cenâb-ı Hak, onları bu tür muazzam durumlara, zaman zaman muttali kılmaktadır."[424] diyerek görme fiilinin belli zamanlarla sınırlı olmayacak kadar sonsuz âyetlere muhatap kalacağı yönünden bir değerlendirme yapmıştır. Zira görmek bir göze sahip olanların değil, ibret nazarıyla bakabilenlerin istifade ettiği bir duyudur.[425] "Görmüyor musunuz?"[426] Bu yani görüyorsunuz ama ibret nazarıyla bakmıyorsunuz demektir.[427] Âyetler sadece birtakım evrensel gerçekliklerden ibaret olmayıp insanın ruhsal ve biyolojik yönlerine ilişkin bilgileri de ihtiva etmektedir. Nitekim geçen zaman bize bu konudaki bilimsel araştırmaların da gerek psikoloji gerek tıp ilimlerinin her gün biraz daha gelişimini göstermektedir. Nefislerdeki bu âyetlerin sonsuzluğu her gün yeni bir keşfi ortaya çıkarmakta ve ilmi durağanlıktan akılları korumaktadır.

Bakışları neyin üzerine çevirmemiz gerektiği konusunda Kur'ân âyetlerini incelediğimizde, bunların dış dünyaya ve iç dünyaya dair oldukları yönünde bir bilgi ediniyoruz.[428] Bu âyetler sanki insanın istikameti için bakışların istikamet bulması

[424] Râzî, **Mefatihu'l gayb** , c. 27, s. 140.
[425] Bkz. Hac, 22/46.
[426] Zariyat, 51/21.
[427] Beyzâvî, **Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl**, c. 3, s. 322.
[428] Bkz. Zariyat, 51/20-21, Fussilet, 41/53.

gerektiğini telkin ediyor. *"Göstereceğiz ki, onun (Kur'ân'ın) gerçek olduğu onlara iyice belli olsun."*

Yüce Allah böylece insanın bakışlarına âyetleriyle yön vermiştir. Bu, hakikati doğru yerde aramak için elzemdir.

Tüm varoluşun kaynağı Yüce Allah'tır. *"O, her şeyin yaratıcısıdır."*[429] "Yaratılan her şey ise yaratıcısına delalet eder. Mesela bir kişi izlediği yolun şartlar ne olursa olsun işaretsiz olmayacağını biliyorsa, işareti bulduğunda, yolu da bulduğunu bilir. Aynı şekilde bir şeyin yaratılmış olduğunu öğrendiğinde, onun bir yaratıcısınında olması gerektiğini bilir."[430] Bunu Yüce Allah'ın insanları kendi varlık ve birliğine davet ederken kullandığı bir yöntem olarak Kur'ân'da müşahede ediyoruz. *"Bakmıyorlar mı deve nasıl yaratılmıştır? Gök nasıl yükseltilmiştir? Dağlar nasıl dikilmiştir? Yeryüzü nasıl yayılmıştır?"*[431]

Yüce Allah'ın yarattığı kevnî âyetler üzerine bakışlarımızı çevirdiğimizde, âyetlerin orada başlatacağı anlamlandırma süreci, Yüce Allah hakkında bizi bilgi sahibi kılacaktır. Bu âyetleri kategorize edersek:

a. Göklerin ve yerin yaratılması,[432] gökleri bir direk bir dayanak olmaksızın yükseltilmesi,[433] düzenlenmesi,[434] çatlaksız oluşu.[435]

Konuyla ilgili âyetleri bir bütün olarak incelediğimizde Yüce Allah, yaratıcılığını izhar ettiği mevcudattaki somut göstergeleri zikrederken, ilk olarak göklerin yaratılışından bahsetmiştir.[436] Bu göğün yaratılışının diğer yaratılanlara kıyasla daha büyük bir şey olduğunun bir göstergesidir. *"Göklerin ve yerin yaratılması elbette ki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır"*[437] *"Sizi*

[429] Bkz. En'âm, 6/102, Fatır, 35/3.
[430] Isfahânî, **Müfredât**, s.112.
[431] Gaşiye, 68/17-20.
[432] Bkz. Bakara, 2/164.
[433] Bkz. Rad, 13/2, Lokman, 31/10.
[434] Bkz Bakara, 2/29.
[435] Bkz Mülk, 67/3.
[436] Bkz. En'am, 6/1, 101, A'râf, 7/54, Yunus, 10/3, İbrahim, 14/19, 32, Nahl, 16/3, Furkan, 25/59, Secde, 32/4, Zümer, 39/5, Kaf, 50/38.
[437] Mü'min, 40/57.

yaratmak mı daha zor, yoksa göğü yaratmak mı?"[438] Büyüklük ve zorluk hususunda insan algısına görelik baz alınmıştır. Yoksa Allah'a hiçbir şey zor gelmez.[439] O'nun her şeye gücü yeter.[440]

Burada âyetleri siyak ve sibakıyla birlikte ele aldığımızda bu âyetler öldükten sonra tekrar dirilmeyi inkar edenlere karşı yapılan bir istidlaldir. Böylece, onların dikkatlerini, müşahede ile bilinen bir hususa çekmiştir. "Bu böyledir, zira, insanın, küçük ve aciz olmasına rağmen yaratılması, büyüklüğüne ve hallerinin büyüklüğüne rağmen, semanın yaratılmasına nisbet edildiğinde, basit ve kolay olduğu ortaya çıkar."[441]

b. Güneş, ay ve yıldızların hepsinin tek bir kanuna boyun eğmesinin onlarda oluşturduğu şaşmaz nizam,[442] her birinin bir diğerinin yörüngesine müdahale etmeden akıp gitmesi,[443] yıldızların yer ve yön bulmak gibi bir hikmete binaen yaratılması.[444]

"Güneş ile ayın dünyamıza uyguladıkları çekim gücü gerek yerküresinin konumu ve gerekse uzay boşluğundaki dönüşünün dengesi açısından hesaplı ve ölçülüdür. Dünyamızın bağlı olduğu güneş sistemi bütün uyduları ile Lyr burcundaki Vega yıldızına doğru saatte yirmi bin millik bir hızla hareket etmektedir. Buna rağmen milyonlarca yıllık yolculuğu boyunca sistemimiz, uzaydaki yıldızlardan biri ile çarpışmamaktadır. Bu korkunç ve uçsuz-bucaksız uzay boşluğunda hiçbir yıldızın yörüngesi kıl ucu kadar bile sapma göstermez. Yıldızların hacimleri ve hareketleri arasındaki uyum ve denge hesapları arasında en ufak bir değişiklik meydana gelmez."[445] Tüm bunlar evrendeki plan ve hesaba işaret etmektedir.[446]

---

[438] Nâzi'ât, 79/27.
[439] Bkz. Bakara, 2/255.
[440] Bkz. Nahl, 16/70.
[441] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 31, s. 44.
[442] Bkz. Lokman, 31/29.
[443] Yasin, 36/38-40.
[444] En'âm, 6/97.
[445] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 14, s. 214.
[446] Rahman, 55/5.

c. Gece ile gündüzün hak olarak yaratılması,[447] art arda gelmeleri,[448] belli bir yörüngede yüzüp gitmeleri,[449] gecenin gündüze gündüzün geceye katılması,[450] gecenin dinlenmek için örtü gündüzün geçimi temin zamanı kılınması.[451]

"Gecenin gündüze gündüzün geceye girişi ve onların mevsimlerin değişimi ile uzanıp kısalmalarının oluşturduğu görünüm, gerçekten ilginç bir görünümdür. Fakat uzun birliktelik ve yinelenmeden ötürü insanların çoğu bu olguya karşı duyarlılığını yitirdiğinden, duyarlı bir düzenle yinelenen, bir kere olsun sarsılmayan, işlevinden geri kalmayan bu ilginçliği algılamıyorlar. Yorulmayan, hedefinden şaşmayan, işlevinde gevşeklik göstermeyen bu dönüşün dengesini de asla kaybetmemektedir... Bu sistemin oluşması ve korunmasını sağlayabilecek sadece Allah'dır."[452]

d. Yeryüzünün yaratılması,[453] yeryüzünde birbirine komşu kıtalar bulunması ve bunların aynı su ile sulanmalarına rağmen farklı ürünler bitirmesi,[454] ölülerin ve dirilerin toplanmasına müsait kılınması,[455] oradan ırmakların çıkması.[456]

"Birbirine komşu kara parçaları "muhtelif bölgeler" demektir. Bunlar birbirine komşu ve bitişik olmalarına rağmen kimisi verimli kimisi çorak, kimisi değerli, kimisi değersiz, kimisi sert kimisi yumuşak, kimisi ağaca elverişli olmayıp sadece ekine elverişli, kimisi de bunun tersinedir. Oysa hepsi de arâzî cinsinden olmak bakımından aynıdır. Bu da O'nun, kudret ve irade sahibi olduğunu, fiillerini dilediği şekilde gerçekleştirdiğini göstermektedir. Aynı şekilde, bu kara parçaları tek bir suyla sulandığı halde, buralarda yetişen ekinler, üzüm bağları ve hurma bahçeleri de cins ve tür bakımından farklı farklıdır, ayrıca meyvelerinin şekil, renk, tat ve koku bakımından birbirinden farklı ve yekdiğerinden üstün olduğunu görüyorsun."[457]

---

[447] Zümer, 39/5.
[448] Al-i İmran, 3/190, Yunus, 10/6, Casiye, 45/5
[449] Fatır, 35/13.
[450] Nebe, 78/10-11.
[451] Furkan, 25/47, Kasas, 28/73.
[452] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 11, s. 488.
[453] Rum, 30/22.
[454] Rad, 13/4.
[455] Mürselat, 77/25, 26.
[456] Neml, 27/61.
[457] Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 3, s. 718.

e. Gökten ölçüyle su indirmesi,[458] onunla çeşitli ürünler, bahçeler, biçilecek taneler çıkarması,[459] yeri ve ölü beldeleri suyla diriltmesi,[460] canlı olan her çiftin sudan yaratılması,[461]suyla renkleri değişik meyveler çıkarması.[462]

"Canlıların yaratılışı ve hayatın ortaya çıkışı suya bağlıdır. Çünkü her canlı varlık canlılığını suya borçludur. Yağmur, bir ölçüye, bir plana göre yağıyor. Ne bütün canlıları boğacak kadar çok, ne de toprağı kurutacak, dolayısıyla hayatı zorlaştıracak kadar az... Biz akıllara durgunluk veren bu dengeyi, bu uyumu bizzat gözlemleyebiliyoruz. Zaten Allah'a bağlı olan ve Allah'ın varlık alemine egemen kıldığı yasalar sistemi ile iletişim Kur'ân bir kalp bu olayı bu şekilde algılamalıdır. Çünkü o da bu evrende yürürlükte olan yasalar sisteminin bir ürünüdür. Yüce Allah'ın gözü her an bu yasaların üzerindedir, her seferinde ve her damlasında Allah'ın eli işin içindedir. Gökten inen suyun aslının yeryüzünden yükselen ve gökyüzünde yoğunlaşan buharın olması bu gerçeğin etkisini yoketmez, sıcaklığını kaybettirmez. Şu yeryüzünü yaratan kimdir? Kim yeryüzünde suyu varetmiştir? Sıcaklığı yeryüzüne yansıtan kimdir? Suya sıcaklığın etkisiyle buharlaşma özelliğini kim vermiştir? Buhara yükselme ve uzayda yoğunlaşma yeteneğini kim bahşetmiştir? Şu evrene, yoğunlaşan buharın elektrikle yüklenmesini, bu elektriklerin sürtüşüp ayrılmalarım dolayısıyle yağmurun yağmasını sağlayan diğer özellikleri kim yerleştirmiştir? Sonra nedir bu elektrik? Elbirliği ile suyun yağmasını sağlayan şu özellikler, şu sırlar nedir?"[463]

f. Sarsıntıya uğramayalım diye sabit dağlar yaratması,[464] orada uygun rızıklar yaratması,[465] çeşitli renklerde yollar yaratması,[466] her bitkiden ürünler bitirmesi.[467]

"Gökten ayırdığımız ve üzerinde kendilerine sudan hayat verdiğimiz insanları, yerküresi hareketiyle çalkalayıp sıkıntıya sokmasın, sakin olacak yer

[458] Nahl, 16/65, Hac, 22/63, Taha, 20/53, Kaf, 50/9
[459] İbrahim, 14/32, Kaf, 50/9.
[460] Rum, 30/24, Zuhruf, 43/11.
[461] Lokman, 31/10.
[462] Fatır, 35/27.
[463] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 13, s. 168.
[464] Enbiya, 21/31, Nahl, 16/15, Mürselat, 77/27, Naziat, 81/32, Rad, 13/3.
[465] Fussilet, 41/10, Hicr, 15/82, Şuara, 26/149, Nahl, 16/81.
[466] Fatır, 35/27, Enbiya, 21/31.
[467] Hicr, 15/19, Kaf , 50/7.

bulsunlar diye o yeryüzünde suya karşılık oturaklı kıt'alar dağlar meydana getirdik. Bir düşünmeli ki, yeryüzü, sıvı bir halde kalsaydı ve yer hareket ettikçe insanlar çalkanıp dursaydı ne büyük sıkıntı olurdu. Toprak kütlesinin yaratılması ve dağların kazık gibi oturtulması ile, bu sıkıntı bertaraf edilip yeryüzü, insanların yaşaması için oturulabilir bir hale getirildi."[468]

g. Hayvanları insanların çeşitli istifadeleri için yaratması,[469] onlarda pek çok yararların yaratılması,[470] onları çeşitli renk ve türde yaratması,[471] her hayvana görevini vahyederek onlara görevlerinin öğretilmesi.[472]

h. Denizleri insanın emrine vermesi,[473] onun üzerinde gemileri yürütmesi,[474] ondan taze etler süs eşyaları çıkarması,[475] denizlerin tatlı ve tuzlu olarak iki çeşit olması,[476] bunların birbirlerine karışmaması.[477]

ı. Rüzgarları bir rahmet olarak göndermesi,[478] aşılıyıcı fonksiyona sahip kılması,[479]onunla bulutları ve gemileri harekete geçirmesi.[480]

i. Şimşeğin hem korku hem de yağmurun müjdecisi olması,[481] hem korku ve hem umut veren şimşeğin verilmesi.[482]

Ve netice olarak Yüce Allah yarattığı her şeyi çift yaratması.[483]

"Yerin bitirdiklerinden, kendi nefislerinden ve daha bilmedikleri nice şeylerden bütün çiftleri yaratan Allah, tüm eksikliklerden münezzehtir."[484]

---

[468] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini**, c. 5, s. 3353.
[469] En'âm, 6/142, Nahl, 16/66, 80, Mü'minun, 23/21, Zuhruf, 43/12.
[470] Yasin, 36/71,72,73, Nahl, 16/5.
[471] Fatır, 35/28.
[472] Nahl, 16/68,69, Mülk, 67/19.
[473] İbrahim, 14/32, Nahl, 16/14, Casiye, 45/12.
[474] Şura, 42/32, Lokman, 31/31, Hac, 22/65.
[475] Nahl, 16/14, Fatır, 35/12.
[476] Fatır, 35/12.
[477] Furkan, 25/53.
[478] A'raf, 7/57, Furkan, 25/48, Neml, 27/63, Rum, 30/46.
[479] Hicr, 15/22
[480] Fatır, 35/9, Şura, 42/33.
[481] Rad, 12.
[482] Rum, 30/24.
[483] Taha, 20/53, Şuara, 26/7, Fatır, 35/11, Lokman, 31/10, Yasin, 36/36, Şura, 42/11, Zuhruf, 43/12, Necm, 53/45, Zariyat, 51/49, Nebe,78/ 8, Fecr, 89/3.

"Bunlar Tevhid hakkında öne sürülmüş delillerdir. Daha önce zikredilmiş olan bazı gerçekler, burada tekrarlanıyor. Çevrenizde gece gündüz sürekli gördüğünüz şeyler üzerinde dikkatle düşündüğünüz takdirde bile, tevhid akidesine ulaşabilirsiniz. Erkek ve kadının birleşmesinden insan meydana geliyor, hayvanların da dişili-erkekli yaratılmasından onların nesli devam ediyor. Bitkiler de aynı kanunlara bağlıdırlar. Hatta cansız maddelerde de, farklı unsurlar biraraya gelerek, mürekkeb varlıklar oluşuyor. Sözgelimi maddenin temel yapısında bulunan pozitif ve negatif elektronların biraraya gelişiyle birlikte elektrik ortaya çıkmaktadır. Nitekim kâinatın yapısında bulunan tüm maddeler pozitif ve negatif olmak üzere bir çiftten ibarettir. Yani kâinat o kadar hassas ve dengeli bir şekilde inşa edilmiştir ki, akıl sahibi hiçbir insan tüm bunların bir tesadüf sonucu meydana geldiğini söyleyemez. Ayrıca bunca sayısız çiftin biraraya gelerek oluşturduğu bu muazzam nizam, birkaç yaratıcının eseri olamaz. Bu çiftleri biraraya getirmek sûretiyle çeşit çeşit mahluku yaratmak, Allah'ın birliğinin apaçık bir ispatıdır."[485]

Kur'ân, insanı "yaratılışın birliği" fikrine götürür. Nitekim Kur'ân'da gözler önüne sunulan kâinat, gelişigüzellikten uzak, düzenli belli bir zamana kadar düzeni korunacak bir yapıdır.

2.2.2. Enfüsi Âyetler

Dış dünyada müşahadeye açık âfakî âyetlerinden sonra, Yüce Allah bir de insanın kendisine daha yakın olan, iç dünyasında birtakım kevnî âyetlerini varetmiştir. Enfüsî dediğimiz ayetler, insanın hem psikolojik hem de biyolojik yaratılışındaki düzen ve birliği ifade etme yönüyle insan için yaratıcısı hakkında bir bilgi kaynağı olmaktadır.

"İnsan fıtratı enfüsi bir bedâhatla, hiçten, yoktan, sebebsiz bir şeyin olmayacağını bilir. Bu hem dinin, hem ilmin müşterek temel bir prensibidir."[486] "Bu itibarla kendi varlığını inkar etmeyen insan için, Allah'ı inkâra yol yoktur. Bunun aksini iddia edenler, kendi varlığını tahlilden acizler demektir. Kendi izafi varlığını inkâr mümkün olmayınca, izafi ve nisbi varlığın hakiki illetini, Mutlak Varlığını

[484] Yasin, 36/36.
[485] Mevdudi, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, c. 4, s. 583.
[486] Draz, **Din**, s. 88.

inkâr etmek nasıl olur? Bundan dolayıdır ki inkara kalkışanlar daimi bir tenakuz ve öldürücü bir ızdırabdan kurtulamazlar."[487] "İşte Kur'ân, daima bedahete dokunmak, ihsası uyandırmak ve bunlar yoluyla doğrudan doğruya basirete nüfuz etmek, vicdana ulaşmak ister."[488]

Selim fıtratını kibir, inad gibi şeytanî unsurlarla bozmayan kimse kendi yaratılışı üzerine düşünse bile bilir ki kendisinden yaratıcısına giden bir yol vardır.

Kur'ân'da Yüce Allah insanın iç dünyasına dönük düşünmesi için onu kendinde bir yolculuğa çıkarır. Biz bu bölümde bu âyetleri takip ederek biyolojiye konu olan yönümüz üzerinde içsel dünyamızı bilgi ve tefekkürle inceleyerek, yaratıcının birliğine delalet eden durumları daha iyi anlamaya çalışacağız.

Kur'ân'da insanın yaratılışı hususunda iki ayrı safhadan bahsedilir. İlk safha, henüz insan denen varlık yaratılmamışken kendisinin toprak, çamur, sudan yaratılarak varlık kazandığı ilk yaratılış safhasıdır. İkinci safha da, ilk yaratılışı gerçekleştikten sonra anne ve baba gibi sebeplerle anne rahminde nutfenin alakaya, alakanın mudğaya dönüşerek vücud bulduğu safhadır. Âyetleri, Kur'ân'dan çıkardığımız bu tasnife göre ele almayı istedik.

İlk insan Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili âyetleri bir araya getirdiğimizde, yaratılışın bu safhası hakkında toprak,[489] çamur,[490] süzülmüş çamur,[491] gibi aşamalardan bahsedilir.

"Allah sizi topraktan, sonra nutfeden yarattı. Sonra da sizi birbirinize eş kıldı."[492]

Fahreddîn Râzî "biz sizi topraktan yarattık" ifadesinden kastın, "Biz sizin aslınız, atanız Âdem'i topraktan yarattık" demek olduğunu söyleyip, şunları kaydetmiştir: Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah o (Âdem'i) topraktan yarattı"*[493] *"Sizi*

[487] Ahmet Hamdi Akseki, **İslam**, s.89.
[488] Seyyid Kutub, **Kur'ân'da Edebi Tasvir**, s. 328.
[489] Hac, 22/5, Rum, 30/20, Fatır, 35/11, Mü'min, 40/67.
[490] Secde, 32/7, Sad, 38 /71,76.
[491] Mu'minun, 23/12, Saffat, 37/11, Hicr, 15/26,28,33, Rahman, 55/14, En'âm, 6/2.
[492] Fatır, 35/11.
[493] Al-i İmran, 3/59.

o (Âdem) 'den yarattık"[494] buyurmuştur. Dolayısıyla ilk insan Hz. Adem topraktan yaratılmış olup, diğer insanlık da Hz. Adem'den yaratıldığı için yaratılışın ikinci safhası devreye giriyor. "İnsanın yaratılışı, meni ve kandandır. Bu ikisi de insanın (ana-babanın) aldığı gıdalardan oluşur. Gıdalar da ya hayvansal ya bitkiseldir. Hayvansal gıdalar da, sonunda (hayvanın yediği) bitkilere dayanır. Bitkiler ise, sudan ve topraktan olur. Binâenaleyh "Biz sizi topraktan yarattık" ifadesi doğru bir sözdür."[495]

Burada herhangi bir tenakuz söz konusu olmayıp insanlığın ilk atası Hz. Adem'in yaratılışı ile diğer insanların yaratılışı birbirinden ayrıştırılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesinin herhangi bir te'vile (yoruma) muhtaç olmadığını, aksine "sizi (...) yarattı" ifadesinin, bütün insanlara bir hitab olduğunu, bütün insanların da Hazret-i Adem (aleyhisselâm)'in çocukları olup, topraktan ve meniden yaratılmış olduklarını beyan ettik. Çünkü insanların hepsi meniden, meni gıdadan (yiyeceklerden), gıdalar da netice itibarıyla toprak ve sudandır. O halde insan, topraktan meydana gelmiş olan menidendir.[496] Ve gerçekten dikkat çekicidir ki, insan, toprak ve sudan yaratıldığı gibi yeryüzü hayatınında iki temel hammaddesini toprak ve su oluşturuyor. Nitekim bu iki unsur yeryüzündeki bitkiler, hayvanlar ve insanlar için hayati önemi haiz olup meyve ve yiyeceklerin de temel elementleridirler. Zira biri olmadan diğerinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Varoluşun temelinde de aynı kaynaklara gereksinim duyarlar. Yaratılış bakımından bunlar birlik arzeder. Bu yaratılışın birliğini müşahade ettiren muazzam bir tablodur.

Kur'ân'da insan yaratılışının ikinci safhasına ilişkin âyetlere baktığımızda sudan (nutfeden)[497] alakadan,[498] mudğadan[499] yaratıldığına dair yaratılış aşamaları içerir.

---

[494] Taha, 20/55.
[495] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 23, s. 8.
[496] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 26, s. 11.
[497] Mü'minun, 23/12-13, Necm, 53/46, Kıyame, 75/37, İnsan, 76/2, Abese, 80/19.
[498] Hacc, 22/5, Mü'minun, 23/14, Kıyame, 75/38, Alak, 96/2.
[499] Mü'minun, 23/14, Hacc, 22/5.

İlk yaratılışı topraktan, ikinci yaratılışı sudan olan insanın kendisiyle varlık sahası kazandığı toprak ve su elementleri, yeryüzü ve onda yaşayan diğer canlıların ihyası için de merkezi konumda olan iki element kılınmıştır.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَاماً فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْماً ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقاً آخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

"Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz; Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihâyet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir."[500]

"Allah Teâlâ, göklerdeki âfâkî delillerde, gökten gönderdiği meleklerden ve yer ile, yerde salıverdiği rüzgârlardan bahsedince, "enfüsî" delilleri de getirmeye başlamıştır. Bu âyetteki "topraktan" kelimesinin, Hazret-i Adem (aleyhisselâm)'in yaratılışına, "Sonra bir meniden" kelimesinin de, âdemoğullarının yaratılışına bir işaret vardır."[501]

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Âyette "sülâle" kelimesi kullanılmıştır, çünkü her çeşit topraktan süzme özden yaratılmıştır. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Sülâle, her şeyin özü, esası demektir. Yaratılış anlatılırken bir keresinde çamurdan alınmış bir özden bir keresinde "Şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan"[502] bir başka yerde *"Sizi topraktan yarattık"*[503] bir başka yerde de *"ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi çamurdan"*[504] denilmiştir. Burada hepsinde sözü edilen Hz. Adem'dir. Bu şekildeki farklı nitelemeler, yaratılış safhalarına işaret olmaktadır. Ayrıca İmam Maturidî tefsirinde İbn Kuteybe'den şunu kaydetmiştir: Çocuk için "babasının sülâlesi" denilir. Keza nutfe için de sülâle denilir. Mesela

[500] Mü'minun, 23/ 12-13-14.
[501] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 26, s. 9.
[502] Hicr, 15/26.
[503] Hac, 22/5.
[504] Rahman, 55/14.

"Adem sülâleden yaratılmıştır" denilir. Çünkü o her çeşit topraktan süzme şekilde yaratılmıştır. Ebû Avcese şöyle demiştir: Sülâle, her şeyin katkısız halidir.[505]

Maturidî, âyetin akabinde zikredilen nutfe safhasıyla ilgili de şunları kaydetmiştir: "Sonra onu bir nutfe kıldık" Allah Teâlâ Hz. Adem'i yarattığı aslı (toprak) ve onun çocuğunu yarattığı aslı haber verdi ki, bu ikincisi nutfedir."[506]

"Sonra da sizi birbirinize eş kıldı."[507]

"Bu geçiş olayı, yani spermadan erkek ve dişi organizmalar evresine geçiş olayı da, tıpkı cansızlık aşamasından canlılık evresine geçiş gibi, son derece uzak mesafeli bir geçiştir. Bu çiftler yeni bir sperma hücresi aracılığı ile hiçbir sapma göstermeksizin aynı aşamaları izleyecek yeni bir insan yavrusu üretebiliyorlar… Bütün bunlar son derece şaşırtıcıdır ve bu "şaşırtıcılık" nitelikleri hiçbir zaman sona ermeyecektir. İşte Kur an, bu esrar dolu olağanüstü olaya, daha doğrusu esrarla dolu, olağanüstü olaylar zincirine bu yüzden sık sık değiniyor. Amaç, insanları bu olayları düşünmeye, irdelemeye yöneltmek, bu sürekli mesaj bombardımanı sayesinde ruhları uykudan uyandırmaktır."[508] Aynı sudan farklı türde insanların meydana gelmesi, hatta aynı rahimde gelişme evresi geçiren iki kardeşi düşünelim, bunların her biri farklı farklıdır. Yüce Allah'ın tek bir özden bu kadar çeşitliliği varetmesi, yaratılıştaki birliğe alamettir.

İbn Âşûr, insanın yaratılışının bu kelimelerle ifade edilmesindeki maksadı, "Allah'ın yaratma kudreti ve sanatının hayret uyandırıcı olduğuna işaret etmek" şeklinde belirtmiştir. Zira Allah, kokuşup değişime uğramış ve aynı zamanda kurumuş bir çamurdan hayat sahibi ve âlemin efendisi konumuna sahip bir varlık meydana getirmiştir.[509]

[505] Maturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, c. 10, s. 20.
[506] Maturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, c. 10, s. 21.
[507] Fatır, 35/11.
[508] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 12, s. 188.
[509] Muhammed Tahir İbn Aşur, **et-Tahrir ve't-tenvîr**, Dârul Sahnûn, Tunus, 1997, c. 14, s. 42.

"İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"[510]

"Allah hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı. Bunlardan kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimi de dört ayak üzerinde yol alır."[511] "Enbiya sûresindeki bu âyette canlıyı ifade eden kelime "hayy" kelimesidir ki çok şumullüdür. Canlıların en basiti bitkiler de buraya girer. Nur sûresindeki âyette "dabbe" kelimesi geçiyor. Bu kelime, yürüyen, hareket eden, debelenen demektir. Şu halde bu ikinci âyet, canlıların hareketli olan hayvan ve insan kısmına şâmildir."[512]

Bu konuda Kurtubi, tefsirinde Hz. Peygamber'in "Her şey sudan yaratılmıştır." sözüne dikkat çekmiştir.[513] Yaratılışın temel elementleri olan toprak ve sudan oluşan bunca çeşitlilik, yaratılışın birliğine delalet etmektedir.

2.3. YERYÜZÜNÜN SU İLE İHYASI

Su, yeryüzündeki hayatın yegane kaynağıdır. Yeryüzünde büyük bir önemi haiz olması yeryüzündeki sistemin devamlılığında kilit bir göreve sahip olmasıyla ilişkilidir. İnsanın, hayvanların, bitkilerin, yeryüzünün ihyası su iledir. Dolayısıyla tüm bunların yaratılış kaynakları su yönünden birlik arz ederler.

"Şu kâinatı baştan sona inceleyen her insan, atomdan gezegenlere kadar her şeyde bir "birliğin" bulunduğunu görecek, bir tek bilgi, irade ve tek gücün kâinatı yoktan var kıldığını anlayacaktır."514 Biz de ele alacağımız âyetler çerçevesinde Yüce Allah'ın bakışlarımızla kâinat arasında çizdiği istikametin O'nun birliğine delil olan yönlerini inceleyeceğiz.

"Hamd, gökleri ve yeri yaratan"515

---

[510] Enbiya, 21/30.
[511] Nur, 24/45.
[512] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?**, s. 52.
[513] Kurtubi, **el- Câmî' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 1, s. 385.
[514] Said Havva, **İslâm'da Allah İnancı**, trc. Ramazan Nazlı, Hilal Yay., 2. baskı, İstanbul, 1980, s. 113.
[515] En'âm, 6/1.

"İlk fırça darbesini oluşturan bu âyet yüce Allah'a hamd ederek, O'nu överek ve her türlü noksanlıktan tenzih ederek söze giriyor; O'nun yaratma ve yoktan var etme sıfatında somut ifadeye kavuşan ilâhlığı gerekçesi ile hamd edilmeye, övülmeye en layık merci olduğu onaylanıyor. Öte yandan, O'nun hamd edilmeye lâyık ilâhlığı ile bu ilâhlığın ilk sıradaki özelliği olan yaratıcılığı arasında bağ kuruluyor. Yaratıcılık sıfatının pratiğe yansıması sürecinde ilk önce, varlıklar aleminin iki engin alanını oluşturan göklerin ve yeryüzünün yaratılışına dikkat çekiliyor."516

"Gökten su indiren O'dur. İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de, kendisinden üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşil bitki, hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik; birbirine benzeyeni var, benzemeyeni var. Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir topluluk için ibretler vardır."517

"Bunları yoktan varedenin kudretini düşününüz: Bir odun olduktan sonra üzüm, yaş hurma ve başka şeyler haline geliyor. Allah Teâlâ bunlarda renkler, şekiller, tatlar ve kokular yaratıyor."518 "Kısaca burada sebep bir tane olup o da yağmurdur. Hâlbuki müsebbepler sonucunda meydana gelenler ise değişik türlerden olan şeylerdir."519 Bunlar başlangıçta kendileriyle faydalanılmayacak bir halde bulunuyorlar sonra renkleri lezzetleri değişiyor yetişip büyüyorlar istifadeye elverişli bir mükemmelliğe kavuşuyorlar. "Bu beyan olunan kudret eserlerinde bu güzel manzaralarda dinsizlikten beri hakkı bilip tasdike muvaffak olan bir cemaat için bütün bu yaratılan eserler bir ezeli yaratıcının her şeye kadir ilim ve hikmet sahibi olan bir yüce yaratıcının varlığına kudret ve azametine açıkça işaret ve şahitlik etmektedir."520

"Yeryüzünde birbirine komşu parçalar, üzüm bağları, ekinler; sürgünlü-çatallı ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır; hepsi bir tek su ile sulanır. Böyle iken üründe

516 Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 5, s. 66.
517 En'âm, 6/99.
518 İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'ân'il-Azim**, c. 6, s. 120.
519 Nesefî, **Medâriku't-tenzil**, c. 1, s. 438.
520 Bilmen, **Kur'ân'ı Kerîm Tefsiri**, c. 2, s. 378.

bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan insanlar için ibretler vardır.”521

“Bu sahne her zaman görülen bir sahnedir. Ama insanlar, üzerinde gezip durdukları bu sahnelerin farkında olmazlar. Bunlar burada yeniymiş gibi takdim edilir. Göz bunu aldığı zaman ruha özel vicdani bir tesir düşer. Evet arzın birbirine yakın parçaları çeşitli bitkiler yetiştirir. Hatta aynı cins bitki dahi değişiklik gösterir. .Çift ve tek. Halbuki hepsi de aynı sudan sulanmaktadır. Ama yerken tadı değişik oluyor. Kur’ân bu gibi mevzulara işaret etti mi insanı müşahadeye davet eder. Ta ki ilham edici bedaheti görsün ve bunu basiret duygusuna nakledip ruha işletsin diye gözleri bu tabiat tablosunu görmeğe çevirir.”522

“Gökten su indiren O’dur. Ondan hem kendiniz için içecek su hem de hayvanlarınıza yedireceğiniz bitkiler verir. Allah o su ile size ekin, zeytin, hurma, üzüm ve daha türlü türlü ürünler de bitirir. İşte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır.”523

“Bu bir tek yağmur ile yeryüzünden sınıfları, tatları, renkleri, kokuları ve şekilleri değişik olarak bunları çıkarır.”524 Bu sebepledir ki: “Düşünen kimseler için bunda (Allah'tan başka tanrı olmadığına delâlet ve hüccetler) âyet vardır.” buyurmuştur.

Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur:

“Yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indirip onunla bir ağacını dahi bitiremeyeceğinizi nice güzel bahçeler meydana getiren mi ?Allah yanında başka bir ilâh mı? Hayır, onlar sapıklıkta ısrar eden bir güruhtur.”525

Bu konuda Fahreddîn Râzî şunları kaydetmiştir: “Allah Teâlâ, gökleri ve yeri, ancak kendisinin yarattığını, gökleri yağmur için, yeri de bitki için bir mahal kıldığını beyan etmiş, en büyük nimetlerinden olan güzel bahçelerden bahsetmiş ve o

521 Rad, 13/4.
522 Kutub, **Kur’ân’da Edebi Tasvir**, s. 97.
523 Nahl, 16/10-11.
524 İbn Kesir, **Tefsirü’l-Kur’ân’il-Azim**, c. 8, s. 298.
525 Neml, 27/60.

güzel bahçelerde bitki bitirmeye kendisinden başka hiç kimsenin kadir olamayacağına dikkat çekmiştir. Çünkü eğer bizden biri buna kadir olsaydı, ağaç dikmeye ve onun meyvesini beklemeye ihtiyaç duymazdı. Bu nimetleri veren sadece Allah Teâlâ olduğuna göre, ibadetin de sadece O'na yapılması gerekir."[526] Yüce Allah'ın insanı kâinattaki yaratılış üzerine tefekküre davet etmesi, kâinat kitabının her köşesinin Allah'ın uluhiyetini insana izhar eden bir yöne sahip olmasındandır. Dolayısıyla tabiata ilişkin yapılacak her analiz, düşünce süreci insanı bu yaratılışın sahibini bir ve tek kabul etmeye davet eder.

Bu âyette yer alan iltifat sanatıyla alakalı yaratılanların yaratıcısına nisbeti ve kâinatta meydana gelen her şey de onun kudretini ve birliğini görebilme hususunda zikredilen şöyle bir hikmet söz konusudur: "İnsanın, göklerin ve yerin yaratıcısının, gökten yağmur indirenin ancak Allah Teâlâ olduğunda şüphesi yoktur. Fakat insanın kalbîne, zaman zaman, o ağacı bitirip yerleştirenin kendisi olduğu şüphesi arız olur. Çünkü o şöyle düşünür: "Sıcak yere tohumu atan benim. Onu sulayan benim. Onun güneş almasına gayret eden benim. Sebebi yapan, müsebbebin (neticenin) de faili sayılır. O halde, o ağacı bitiren benim." Binâenaleyh işte böyle bir şüphe ihtimali söz konusu olunca, Cenâb-ı Hak bu ihtimali ortadan kaldırmak için, gaib sîgasından mütekellim (konuşan) sîgası olan, "Biz ....bitirdik" sîgasına geçmiş ve "Siz onun bir ağacını bile bitiremezsiniz" buyurmuştur. Çünkü insan, bazen tohum atar, suyunu verir, bu hususta her türlü sıkıntı ve meşakkate katlanır, güneş almasını sağlar, ama yine de istediği gibi bir mahsul elde edemez. İstediği gibi olanlarda ise, o şeyin sebebini, yapısını, ölçüsünü ve nasıl olduğunu anlayamaz. Öyle ise, o insan nasıl bu işin gerçek faili olabilir? İşte bu incelikten ötürü, buradaki "iltifat" pek yerinde ve güzel olmuştur.[527]

Kur'ân'da suyun gönderiliş kaynağı olarak zikredilen göğün yaratılışına ilişkin birçok âyet olmakla beraber bu âyetlerin birçoğunda gök ile yer birlikte kullanılmıştır. Bu konuda Reşid Rıza Allah'ın gökleri ve yeri yaratması bağlamında kullanılan "semâvât" ve "arz" kelimelerinin kâinattaki bütün mevcûdat ve mahlûkatı

[526] Râzî, **Mefatihu'l gayb** , c. 24, s. 206.
[527] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 24, s. 206.

ifade ettiğini belirtir.528 Zira tüm yaşam bu ikilinin bir araya gelmesiyle oluşuyor. Gökyüzü, suyun; yeryüzü de toprağın kaynağı olup, kâinattaki tüm mahlukat bu ikilinin buluşması haliyle hayatını idame ettiriyor. Hafif bir yağmur yağmama halinde tüm insanlığın endişelenmesi bundandır. Çünkü bir şey, birçok şeye kaynaklık ediyor. Kâinat bu türden bir birlik hali içerisinde olduğundan bir tek şeyin yok olması hali kâinattaki diğer her şeyin sonunu getiriyor. Bunlar kendi aralarında bir birlik arz ederler. Biri olmadan diğeri görevini icrada eksik kalır. Yaşamda her şeyin çift yaratılması, birisinin kendi fonksiyonunu icrada diğerine olan ihtiyacı, bu kâinattaki işleyişin genel mantığıdır. Bunlar arasındaki temas, insanın birçok çeşitlilikten istifade etmesini sağlamıştır. Konumuzla ilgili bir diğer âyet Fatır sûresinde geçmektedir:

"اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖ ثَمَرَاتٍ مُّخْتَلِفًا اَلْوَانُهَا ۗ وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌۢ بِيْضٌ وَّحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ اَلْوَانُهَا وَغَرَابِيْبُ سُوْد"

"Allah'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Sonra onunla renkleri ve çeşitleri farklı ürünler çıkardık. Dağların da farklı renklerde; beyaz, kırmızı, simsiyah yolları, kısımları vardır."529

Beden için ruh, kalp için vahiy nasıl hayat kaynağıysa,530 kâinat kitabı için de hayat, gökten yere inen suyla başladığı için âyet, ilk olarak suyun yere inme aşamasından bahsederek başlıyor.

"Burada yine yüce Allah'ın tabiat üzerinde tasarruf ve Rablığını gösteren ve onu bir su gibi bir tek sebep altında, çeşitli özellikler ve yetenek ile, çeşitli görüntülerle, değişik değişik cinslere ve çeşitlere ayıran iradesinin bir alameti demek olan "ıstıfa", seçme kanunun açık ve önemli bir hatırlatma ve uygulaması vardır. "Onunla çıkardık.." Burada ifade üçüncü tekil şahıstan (gıyab) birinci çoğul şahsa (tekellüm) yönelmektedir. Yani indirdik de, o su ile şunları çıkardık. Renkleri çeşitli olmak üzere bir çok meyveler, ürünler. Demek ki onları çıkaran suyun özelliği, yapısı değil, Allah'ın iradesidir ve meyvelerin birbirinden farklı olması, çeşit

528 Muhammed Reşid Rıza ve M. Abdûh, **Tefsiru'l-Kur'âni'l Hakîm (Tefsiru'l-menâr)**, Darul Kutubi'l-'İlmiyye, 1.baskı, Beyrut, 1999, c. 8, s. 392.
529 Fatır, 35/27.
530 Bkz. Nesefî, **Medarikut-tenzil**, c. 2, s. 179.

çeşit olması yaratıcının muradıdır. Bilinmektedir ki çeşitli meyvelerin yalnız renkleri değil, daha birçok özellikleri ve yapıları da değişiktir. Ancak renkleri pek belirgin olduğu için, onların zikriyle diğerleri söylenmemiş, bununla yetinilmiştir. Hem bu yalnız bitkilerde değil, dağlardan da "جُدَد"ler, yol yol alacalar var."531 Nitekim Hz. İbrahim için de ateşe serin olma özelliği vererek ondaki yakıcı olma özelliğini yok eden Allah'ın iradesiydi.532 Demek ki bir şeyin varlığı ya da yokluğu sebeplerden ziyade Allah'ın muradına bağlıdır.

Ayette geçen "جُدَد" yollar ve çizgilerdir. Eşeğin sırtındaki siyah çizgiye cüddetu'l-hımâr denilir; ceylanın sırtındaki ve karnındaki iki farklı renk arasını ayıran çizgiye de bu isim verilmiştir. Ğeraib kelimesi beydun kelimesine ya da cüded kelimesine atfedilmiş; adeta dağların kimisi çizgili yollara sahip olup kimisi de tek, koyu bir renge sahiptir, denilmiştir."533

"Âyetteki "elvân'dan/ renklerden" murad, cinsleri, yahut sınıflarıdır. Zira her ürünün birçok sınıfları vardır.Yahut ondan murad, biçimleri ve şekilleridir. Yahut da sarı, yeşil ve kırmızı gibi renklerdir. Mâba'dine (bundan sonra gelen cümleye)en uygun olan mânâ da budur."534

"Bu mübarek âyetlerde kâinatın yaratıcısının kudret ve azametine şahitlik eden bir takım görünen, çeşitli hârika eserlere enzar-ı dikkati çekiyor, durumların farklı oluşunun yalnız insanlara mahsus olmayıp diğer mahlukatta da mevcud olduğuna işarette bulunuyor."535 "Böylelikle Allah Teâlâ, bir tek şeyden muhtelif eşyayı yaratma kudretinin mükemmeliğine dikkati çekiyor."536 Yüce Allah tüm bunların kaynağının kendisi olduğunu hatırlatarak, insan aklının Allah'ın birliğini kavraması ve O'ndan başkasına uluhiyet vasfı vermemesi için tüm bunları delil olarak göstermiştir.

---

531 M. Hamdi Yazır, **Hak Dini**, c. 6, s. 3990.
532 Bkz. Enbiya, 21/69.
533 Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 5, s. 579.
534 Ebussuûd, **İrşadu'l aklî's-selim**, c. 4, s. 481.
535 Bilmen, **Kur'ân'ı Kerîm Tefsiri**, c. 6, s. 195.
536 İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'ân'il-Azim**, c. 11, s. 318.

“Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de bile bile O’na eş ve ortaklar koşmayın.”537

Bu âyeti bir önceki “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin” âyetiyle birlikte ele alan Fahreddîn Râzî konuya ilişkin şunları zikreder: “Bu âyette Yüce Allah, ikisi enfûsî, üçü de âfâkî olan beş türlü delil zikretmiştir. Evvela (Sizi yaratan) lafzı ile başladı; ikinci olarak “Ve sizden öncekileri” ifadesi ile babaları ve anneleri; üçüncü olarak yeryüzünün bir döşek olmasını; dördüncü olarak gökyüzünün bir bina olmasını, beşinci olarak da gök ile yerin her ikisinden meydana gelen şeyleri zikretti. Bu tertibin birkaç sebebi vardır: İnsana en yakın şey, kendisidir. İnsanın, kendi varlığının durumlarını bilmesi, başka şeyleri bilmesinden daha nettir. İstidlalde bulunmaktan maksad ilim elde etmek olduğuna göre, delalet cihetinden en açık olan ilim ifade etme bakımından en güçlü ve anılmaya en layık olur. Bu sebeble, insanın önce kendisini, sonra babalarını ve annelerini, üçüncü olarak yeryüzünü zikretti; Çünkü yeryüzü insana gökten daha yakındır ve insan gökyüzünün durumlarından çok yeryüzünün durumlarını bilir. Gökyüzünü, gökten yağmurun inmesinden ve bu yağmurla meyvelerin çıkmasından önce zikretti. Çünkü yağmur, gök ile yeryüzünün her ikisinden doğmuş bir iş gibidir. Eser, müessirden sonra gelir. Bu sebebten ötürü, Hak teâlâ, yağmuru, yeryüzü ve gökyüzünün zikredilmesinden sonra zikretmiştir.”538

Said Havva da, Hasan el-Benna’dan şunları nakleder: “Kâinatın her parçasının birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve bunların Yüce Allah’ın birliği ve varlığı için delil olduğunu maddeler halinde şöyle anlatmaktadır: Dünyamızı saran ve teneffüs etmemizi sağlayan atmosfer tabakasını incelediğimiz zaman oksijen ve karbondioksit denilen iki büyük kimyevi elementin bulunduğunu görürüz. Bu iki element arasında bağlantı gerçekten bir ilahî mucizedir. İnsan atmosferdeki oksijeni teneffüs eder, vücuduna ve sağlığına yararlı olur. Daha sonra teneffüs ettiği oksijeni, karbondioksit olarak verir. İnsanın solunum organları vasıtasıyla atmosfere attığı bu zararlı gaz bitkiler için gâyet yararlıdır. Bitkiler bu zararlı gazı alır, filizlenmelerinde,

537 Bakara, 2/22.
538 Râzî, **Mefatihu’l gayb**, c. 2, s. 90.

yeşerip büyümelerinde ezelden kurduğu bu sistem sayesinde kullanırlar. Bitkilere gelip konan bu karbondioksit, sonraları bitkiler tarafından zararsız hale getirilip tekrar oksijene dönüştürülür. Uzun zaman yanan kömürler sis ve duman olarak etrafa saçılırlar ve havamızı kirletip zehirlerler. Gene ilahi kudretin bir eseri olarak denizde yükselen temiz ve yararlı gazlar, dünyamızı ve çevremizi saran bu kirli zararlı gazları dengeli bir biçimde yok etmekte ve havanın arınmasına yardımcı olmaktadır. Bitki ve deniz arasındaki bu bağlantıya ve yardımlaşmaya dikkatle baktığımızda hepsinin bir birlik içinde (teneffüs konusunda) olduğunu açıkça görürüz."[539]

Bilim geliştikçe, ona dair bilgimiz arttıkça Kur'ân'ın bizi kendisine yönlendirdiği bu türden kâinat âyetlerini görüş ufkumuzda genişliyor. Fakat bilimin verileri değişkendir. Bu yüzden ondan istifade ederken, onu Kur'ân naslarına 'kesin' temel kabul edemeyiz. Çünkü o, bugünün kabulünü yarın reddedebilir.

"Gökyüzüne bakıldığında bir binanın sağlamlık ve uyumluluk özellikleri görülür. İnsanın yeryüzündeki hayatı ve bu hayatın kolaylığı ile gökyüzü arasında sıkı bir ilişki vardır. Gökyüzü; ısısı ile, ışığı ile, gezegen ve yıldızlarının çekim gücü ile, uyumlu yapısı ile ve yeryüzü ile arasında varolan diğer ilişkileri ile bu gezegende hayatın varolmâsına imkân hazırlar, buna yardımcı olur. Bundan dolayı, yaratıcının gücü, rızık vericinin sınırsız bağışlayıcılığı vurgulanırken ve yaratıkların yaratıcılarına kulluk etmelerinin gereği belirtilirken bu alemden sözedilmesi son derece yerindedir."[540] Kur'an'da yer ve gök sistemiyle alakalı ayetleri baz alarak, insan merkezli bir kainat tasarısının mevcudiyetinden söz etmek mümkündür.

"Şunu da belirtmek gerekir ki aziz ve celil olan Allah aralarındaki uzun mesafeye rağmen gökten gelecek menfaatleri, lütuf ve kereminin ürünü olarak yerin menfaatleriyle ilişkili kılmıştır. Öyle ki gökten su inmesiyle yeryüzü hiçbir bitki vermemektedir. Bunun sebebi göğü yaratanla yeri yaratanın aynı varlık olduğunun bilincine ulaşılmasıdır. Şâyet birinin yaratıcısı diğerininkinden ayrı olsaydı aralarındaki uzaklığa rağmen yararlılıklarının ilişkisi için mâkul bir mana ve yorum bulunamazdı. Ayrıca bu iki yaratıcı arasında anlaşmazlığın zuhur etmesi akıldan uzak bir şey değildir. Durum öyle değil de biraz önce belirttiğimiz nitelikte

[539] Havva, **İslâm'da Allah İnancı**, s. 113.
[540] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 1, s. 94.

bulunduğundan yerle göğün yaratıcısının aynı varlık olduğu, onun şeriki ve rakibinin bulunmadığı anlaşılmıştır.”[541]

Tüm bu âyetlerin insanı davet ettiği noktaya baktığımızda formülün oldukça berrak olduğunu görmemek mümkün değildir. Yeryüzünde suyun son derece önemli olduğu, insanların hayatında olağanüstü bir önem taşıdığı, her biçim ve düzeydeki canlılığın bu maddenin varlığına dayandığı tartışma götürmez bir gerçektir. Bu yüzden insanları rızık verici, engin bağışlayıcı ve yaratıcı Allah'a kul olmaya çağırırken bu gerçeğe sadece işaret etmek, onu hatırlatmak yeterlidir.

“Kur’ân-ı Kerîm'in bu çağrısıyla, İslâm düşünce sisteminin iki önemli ilkesi vurgulanıyor: Bu ilkelerden biri, varlık bütününün yaratıcısının tekliği ilkesidir ki, yukardaki çağrı âyetlerinin “sizi ve sizden öncekileri yaratmış olan Allah'a kulluk ediniz” cümlesinde ifade ediliyor. Bu ilkelerin ikincisi ise, evrenin birliği, birimlerinin uyumlu oluşu, hayata ve insana elverişliliğidir ki, bu âyetlerin “O ki, size yeri döşek, göğü tavan yaptı ve gökten su indirip onun aracılığı ile size rızık olarak topraktan çeşitli ürünler çıkardı” cümlelerinde dile getiriliyor.”[542]

Uluhiyyetin yalnız Allah’a olan aidiyetinin ardında büyük bir yaratıcılık gerçeği vardır. Dolayısıyla yaratıcılık vasfına sahip olmayan herkes ve her şeye bu yetkiyi vermek nefyedilir. Hatta müşriklerin bu âyetlere karşılık tavırlarının olumsuz olmasıyla beraber Yüce Allah’a ortak koşma durumlarının bu gerçeklikleri kavramamalarından kaynaklı olmadığını “bile bile” olduğunu Yüce Allah âyetinde zikrederek belirtmiştir. Nitekim birçok inkâr çeşidinin ardında “bilerek” olduğuna dair vurgular vardır.[543]

“Görmedin mi Allah’ın gökten su indirip onu yerdeki kaynaklara akıttığını? Sonra onunla değişik renklerde ürünler bitirir, sonra bu bitkiler gelişip olgunlaşır; ardından onun sarardığını görürsün, sonunda Allah onu kırılıp ufalanmış hale getirir. Kuşkusuz bunda akıl iz‘an sahipleri için bir ders vardır.”[544]

[541] Maturidî, **Tevilâtü’l-Kur’ân**, c. 1, s. 87.
[542] Kutub, **Fî Zilâl’il-Kur’ân**, c. 1, s. 95.
[543] Bkz. En’âm, 6/33.
[544] Zümer, 39/21.

Bu konular, ilmi araştırma yapanların görürken daha çok okuyabildiği âyetlerdir. Yüce Allah insana tüm bunları göstermiştir, bu sonsuz göstergelerin içerisinde insan görebildiği kadar istifade etmektedir. Nitekim insan ilmin bu sonsuzluğu içerisinde her gün yeni bir şeyi keşfetmekte, idrak etmektedir. Bu âyetlerin kâinattaki ilk varoluşlarından ziyade varlık aleminin zamanla insanda varlık kazanmaya başlamasıyla gerçekleşen ferddeki varoluş sürecini ayırd etmek gerekir. İnsandaki görüş, ilk varoluştan ziyade insanın mahlukatı, idrak etmeye başlaması halinde faal olmaya başlıyor. Burada belkide bakmak ile görmek, idrak etmek, kavramak süreçleri o şeyin insanda bir manaya dönüşüp dönüşmemesi üzerinde belirleyici oluyor.

"Bu sebepler zincirini idrak edenler bu sebepleri yaratan Allah'a ulaşırken, sebepleri idrak edemeyenler birtakım materyalist sonuçların içerisinde kayboldular. Çocukluğundan beri çeşitli tabiat kuvvetlerine ve meçhulün çeşitli hallerine bağlanan, hayatına binlerce zahiri harikalar ve binlerce ruhi meseleler karışan insanlığın, ruhunun derinliklerine işlemiş bu akidelerden sıyrılıp, bütün kuvvetlere hükmeden bir tek ilaha bağlanması kolay bir şey değildir."545 "Oraya ancak bedahet yoluna giren, basiret hidâyetine eren, sesleri ve ışıkları almak için kalp gözünü açan kimse yükselebilir."546

Bu konuda mesajları, sunuldukları manalarıyla algılayabilmek, nazar eden bakışların niyetleriyle de ilişkili kılınmıştır. Nitekim Allah'ın âyetleri ancak "müminler için yol göstericidir"547

2.4. DİLLERİN VE RENKLERİN FARKLI YARATILIŞINDAKİ BİRLİK

"Kur'ân, lügatte okumak manasına gelmektedir."[548] Zira o (Kur'ân), evrensel nitelik taşıdığı için kendi içindeki manaları, kıyamete kadar muhataplarına "okumak" fiili üzerinden ortaya koyacaktır. Onun anlaşılması temelde okumaya

[545] Kutub, **Kur'ân'da Edebi Tasvir**, s. 326.
[546] Kutub, **Kur'ân'da Edebi Tasvir**, s. 327.
[547] Bkz. Neml, 27/2, Bakara, 2/2.
[548] Celaleddin es-Suyuti, **el- İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân**, Müessesetü'r Risale Naşirun, 1. baskı, 2015, s. 116.

dayalıdır. Fakat bu okuma, sadece sayfalar üzerine yazılmış satırlarla sınırlı olmayıp içerisinde görme, işitme, hissetme, akletme, idrak etme gibi duyuların da olduğu geniş bir algı sürecini kapsar. Biz bu sonucu Yüce Allah'ın *"Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'ân'ın) gerçek olduğunu bilsinler"* âyetinden çıkarıyoruz. Çünkü bu âyette Yüce Allah, hakikat bilgisine erişme sürecini müşahedeyle ilişkilendirmiştir. Nitekim Kur'ân'da, bilgi edinmenin bir tek yolu olmayıp onun birçok yolu vardır. Bunlar akıl, vahiy, duyulardır.[549] *"O sizin için kulaklar, gözler, gönüller yaratandır."*[550]

Böylelikle Kur'ân'da okuma düzlemi oldukça geniş bir boyut ihtiva etmektedir. Yüce Allah bu okumanın gerçekleşebilmesi için de çağlarla ya da belli bir dönem insanlarıyla sınırlı olmayacak şekilde yerde, gökte, insanların nefislerinde âyetlerini yaratarak, insana üzerinde okuma yapabileceği bir zemin yaratmıştır. Yaratılan alemi, maddeyi, insanı, eşyayı müşahade ederek okuyoruz.

"O'nun âyetlerinden biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır."[551]

Bu farklılıkları Yüce Allah birer âyet olarak zikreder. Bu farklılıklara saygı duymak Allah'ın âyetlerine saygı duymaktır. Dolayısıyla bir milleti, bir ırkı, bir dili asimile etmek, Allah'ın âyetlerini yok etmekle eş değer şeylerdir. "Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."[552] âyetine baktığımızda da bu farklılık, çeşitlilik "tanışıp, kaynaşma" gibi rahmet olma niteliği taşıyıp insanların bununla bir diğerine düşmanlık edip üstünlük sağlayacağı bir meziyet değildir. İnsanın, Allah'ın yarattığı bu farklılılara muhalefet ve düşmanlık etmesi Allah'a muhalefettir. Zira Allah'a muhalefet etmenin yolları çoktur. Bunlardan biri de yaratılışımızdaki farklılıklara saygı duymayı bilmemek şeklinde karşımıza çıkar. Bireyin bu farklılıkları,birbirine karşı üstünlük sağlamak ya da birbirini hakir görmek şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulması bu âyetlerin

[549] Bkz. Al-i İmran, 3/190, Enfal, 8/20-22, En'âm, 6/76-79, Gaşiye, 88/17-20.
[550] Mülk, 67/22.
[551] Rum, 30/22.
[552] Hucurat, 49/13.

insanların algılarında ve yaşamlarında yanlış karşılık bulmasıdır. Çünkü bunlar insanın Allah katındaki konumunu belirleyen türden farklılıklar değillerdir. "Allah katında en değerli olanınız" ifadesini Yüce Allah "O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır" şeklinde takyid ederek bu farklılıkların insanların birbirleri arasında üstünlük sağlayacağı bir olgu olmadığını göstermektedir. Kur'ân, takvayı tek bir üstünlük ölçüsü kılarak bu farklılığın yanlış kullanılmasının önüne sed çekmiştir. Farklı dilleri ve ırkları ise bunların yaratıcısı olan Yüce Allah'a götüren âyetler olarak zikretmiştir.

"Cenâb-ı Hak, enfüsî ve âfâkî delillere işaret edince, insanların sıfatlarından olan şeyi de, insanların renkleri arasındaki farklılığı zikretmek sûretiyle dile getirmiştir. Çünkü onlardan hiçbiri, sayılarının çok, cemaatlerinin ve miktarlarının hacminin küçük olmasına rağmen, birbirlerine benzemezler. Ama, göklere gelince, büyük olmalarına ve sayılarının az olmasına rağmen şekilce birbirlerine benzerler. Lisanların farklı oluşuna gelince, meselâ Arab ırkına mensûb iki kimse, kardeştirler. Bunlar aynı lehçe ile konuştuklarında, biri diğerini tanır, öyle ki, bunların gözleri kapalı olsa ve birbirlerini görmeseler bile, yine herbiri, "Bu falancanın... bu da diğer falancanın sesidir" der. Ki bunda, çok yüce bir hikmet bulunur. Çünkü, insan, düşman kendisine ulaşmazdan önce sakınabilmesi ve zaman geçirmeksizin dostuna yönelebilmesi için, hak sahibini, hak sahibi olmayandan, dostunu da düşmanından ayırdedip tanıyabilmesi için, şahısları birbirinden tefrik etmek zorundadır. Bu bazen, göz ile olur. İşte böylece Allah, insanların şekillerini farklı farklı yaratmıştır. Bazen da kulak ile olur; dolayısıyla da Cenâb-ı Hak, insanların seslerini farklı farklı yaratmıştır. Tutma, koklama ve tadma ise, düşmanı ve dostu tanıma hususunda birşey ifade etmezler. Dolayısıyla, bunlarla bir temyiz ve ayırt etme söz konusu olamaz."[553]

Zihnin fark etme duyusu ve ayrıştırma becerisi için yeryüzünde bu tür farklılıkların olması elzemdir. İnsanın yaratılışındaki bu ayırt etme yetisinin farklılıklarla dolu bir varlık âlemine karşılık gelecek şekilde yaratılması ve insan ile diğer varlıklar arasında bu uyumun yaratılması gerçekten bunları yaratan kudretin eşsizliğine delalet etmektedir. İnsanda bu ayırt etme yetisi yaratılmışken, bu yetiyi

[553] Râzi, **Mefatihu'l gayb**, c. 25, s. 112.

kullanabileceği farklılık ve çeşitliliklerle dolu bir ortam yaratılmamış olsaydı o zaman bu potansiyelinin yaratılmış olmasının bir anlamı kalmazdı.

"İnsanlık tarihinde görülen bu ictimaî ve kevnî şuur ve idrak insan fıtratının tabiî bir tezahürüdür. Yüce Allah enfüs ve âfâkta kendi varlığına delâlet eden pek çok deliller diktiği gibi, insan ruhunda da akıl ve basiret denilen, bu delilleri anlayacak garîzî kuvvetlerle, insanı techîz etmiştir. Bu mıknatısın demiri çekmesi gibi bir şeydir. Bu gizli şuuru, peygamberler ve vahiy mesajları uyarır ve inkişaf ettirir. Onun için din hem aklî hem naklîdir."[554]

Suyuti, İbn Cüreyc'den şunu kaydetmiştir: "O'nun varlığının delillerindendir" âyetini açıklarken şöyle dedi: "Kur'ân'daki her şey delildir. Siz ancak bu delillerle Allah'ı tanırsınız. Allah'ı göremezsiniz ki, onu görerek bilesiniz. Fakat Allah'ı delilleri ve yaratıkları ile tanırsınız"[555]

"Ve dillerinizin değişik olması da bunun delilidir; nitekim Allah, her sınıf insana lisanını öğretmiş; O'nun kurallarını vazetmeyi onlara ilham buyurmuş ve kendilerine bu kudreti bahsetmiştir."[556]

İnsanlardaki bu farklılıkları kategorize edersek, dil yönünden Arapça, İngilizce, Farsça ve diğer dünya dilleriyle beraber her ülkenin kendine ait bir dile sahip olması, aynı ülke içerisinde farklı lehçelere sahip olmaları, renk yönünden ele aldığımızda ten renginin siyah, sarışın vb. değişiklikler ihtiva etmesi, ses tonunun, sûretle beraber parmak izlerinin, DNA yapılarının, kan gruplarının, yürüyüş tarzlarının bile farklılık arz etmesi gerçekten insanı aşan bir çeşitliliktir. Tüm bunların tek bir erkek ve kadından oluşan farklılıklar olması, yaratılıştaki birliğin en mükemmel örneklerindendir.[557]

"Bu farklılık düzleminde ayrıcalık ve tanışma gerçekleşir. Öyle ki, ikizler bile maddeleri, sebepleri ve yaratmada karşılaştıkları denkliğe rağmen mutlaka

---

[554] Ahmed Hamdi Akseki, **İslam**, s. 150.
[555] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân İbn Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî , **ed-Dürrü'l-mensûr**, trc. Zekeriyya Yıldız, Ocak Yay., İstanbul, 2012, c. 11, s. 565.
[556] Ebüssuûd, **İrşâdü'l aklî's- selim**, c. 4, s. 358.
[557] Bkz. Kurtubi; c. 16, s. 413, Beyzâvî; c. 3, s. 49, Nesefî; c. 2, s. 611, İbnu'l-Cevzî, c. 5, s. 14.

farklılık gösterirler."[558] "Bunda apaçık bir ders vardır ki o da; tek bir babadan, sayısını ancak Allah'ın (c. c) bildiği farklı farklı kişilerin dünyaya gelmesidir."[559]

"Bütün yeryüzü halkının, hattâ Allah'ın Âdem'i yaratmasından kıyametin kopmasına kadar dünya ahâlîsinin tamâmının iki gözü, iki kaşı, burnu, alnı, ağzı ve iki yanağı vardır. Ama onlardan hiçbirisi bir diğerine benzemez. Gizli veya açık olsun sima veya şekil veya söz olarak birini diğerlerinden ayıran mutlaka bir şey vardır. Düşünüldüğü zaman bu farklılık mutlaka ortaya çıkacaktır. Onlardan her birinin yüzü bizatihi bir üslûba, bir şekle sahiptir ki bir başkasına benzemez. Şâyet bir cemâat (bir topluluk) güzellik veya çirkinlik sıfatlarından birinde tevafuk halinde olsa dahi onlardan her birini diğerinden ayıran bir ayrıcalık, farklılık mutlaka vardır."[560]

2.5. HER ŞEYİN ÇİFT YARATILMASINDA TEZAHÜR EDEN BİRLİK

"Her şeyin çift ve tek yaratılması" ifadesinden neyin kastedildiği hakkında genel olarak müfessirler "gece-gündüz, erkek-dişi, yer-gök, insan-cin, iman-küfür, ay-güneş" gibi izahlarda bulunmuşlardır.[561]

"*Her şeyden iki çift yarattık ki düşünüp öğüt alasınız."*[562]

Taberi bu ayet hakkında İbn Zeyd'den "canlılar ve bitkiler gibi varlıkların erkek ve dişili olmalarıdır." görüşünü nakletmiştir. Ardından Mücahid'den de "Her şeyin bir karşıtının bulunmasıdır. İman, inkâr, saadet, şakavet, hidâyet, dalalet, dünya, âhiret, gündüz, gece, yer gök, insan, cin gibi..." ifadesini nakletmiştir. Kendisinin tercih ettiği görüş ise, dişili erkekli değil de, birbirine muhalif cinslerin yaratılması şeklindeki görüştür. [563]

[558] Beyzâvî, **Envaru't tenzil**, c. 3, s. 49.
[559] Nesefî, **Medâriku't tenzil**, c. 2, s. 610.
[560] İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'ânil-Azîm**, c. 11, s. 21.
[561] Bkz. İbnu'l-Cevzî, **Zadü'l-mesir fî ilmi't-tefsir,** c. 6, s. 17; Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 6, s. 404.
[562] Zariyat, 51/49.
[563] Taberi, **Cami'u'l-beyan**, c. 21, s. 548.

Gerek zerrede gerek kürrede Yüce Allah, yaratmış olduğu her şeyi eril-dişil, pozitif-negatif bir yapıda yaratmıştır. Yeryüzündeki tüm parçacıklar artı-eksi, pozitif-negatif, dişi-erkek gibi iki tarafı olan bir sistemle yaratılmıştır. Her şey bir çift ilişkisi içerisinde varlığını idame ettiriyor. Aralarındaki bu ilişki öyle bir birliktelik ihtiva ediyor ki birinin olmaması halinde diğerinin oluşması söz konusu bile değildir.

Yeryüzünde bulunan her şey aynı kanun ve düzen içinde çift (erkek-dişi, pozitif negatif) olarak yaratılmıştır. Atomda, elektrikte, bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda bu kanun ve düzen aynı ölçü içinde bulunmaktadır. Bu eşli çift yaratılış, bitki hayvan ve insan için ortak bir hususiyettir. Canlı varlıklar erkek ve dişinin birleşmesiyle zürriyetlerini devam ettirirler.[564] Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususta şöyle buyurulmaktadır: *"Yerin yetiştirdiği bitkilerden, kendi nefislerinden ve daha bilmediklerinden çift çift yaratan Allah tüm eksikliklerden münezzehtir."*[565]

"Âyette geçen ezvac kelimesi "zevc"in çoğuludur. Zevc, çift ve eş demektir ki, Ragıb'ın açıkladığı gibi, iki yakının herbirine ve bir diğerine benzer veya zıt olarak ilgili bulunan her şeye de denir. Bu itibarla dünyadaki şeylerin hepsi, bir zıddı veya benzeri yahut da herhangi bir bileşiği ve karşıtı bulunması yönüyle çifttirler. Mesela cisim ve ruh, madde ve kuvvet, cevher ve araz, iç ve dış, yer ve gök, karanlık ve aydınlık, dünya ve ahiret gibi ki elektrik bile artı ve eksi diye ikiye ayrılıyor. O halde "Çiftleri yarattı" demek, "bütün çeşit ve sınıflarıyla âlemi yarattı" demeye eşittir. Ancak burada asıl sevk, bütün âlemin yaratılışını anlatmak değil, bir ortak ve benzeri bulunan bütün eşlerin, bütün çiftlerin yaratılmış olduğunu ve dolayısıyla yaratılmışın yaratıcıya eş olamayacağını anlatarak yaratıcının böyle şeylerden tenzih edilmiş olduğunu ve birliğini ispat etmektir."[566]

"Güneşi, ayı, yıldızları oluşturan elementlerin aynısı yeryüzünde de vardır. Kâinatta bulunan bütün güçlerin kaynakları arasında bir bağlantı ve düzen birliği vardır. Mesela: ışık, ısı, radyasyon ve röntgen ışınları gibi güçler elektrik kanununa

[564] Ulutürk, **Kur'ân'ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?**, s. 54.
[565] Yasin, 36/36.
[566] M. H. Yazır, **Hak Dini**, c. 8, s. 4028.

dayanır. Yani bu güçler elektriğin mıknatestik kanununa kaynak olarak bağlanırlar ve ölçü olarak hepsinin kaynağı birdir."[567]

Bir atomun çekirdeğinde dahi pozitif ve negatif yüklü proton ve nötron isimli yapılar bulunur. Her şeyin çift yaratılması, mahlukat içerisindeki oluşumun ikili iletişim şeklinde varlık gösterdiğini ifade etmektedir. Nitekim günümüzde gerek canlı alemde, gerek cansız alemde bir yandan son derece büyük, öbür yandan son derece küçük sistemlerde ikili yapıların veya ikili fonksiyonların farkına varılmıştır. Bu, bize işin bildirilen ve gösterilen kısmıdır. Fakat yaratılışın sadece bunun mahiyetini kavramakla anlaşılamayacağı, onun insan algısının erişemediği bir boyut da ihtiva ettiğini, dahası bilmediğimiz nice yaratılışların gerçekleştiğinden haber verilir: *"Daha sizin bilmediğiniz nice şeyler yaratmaktadır."*[568]

Yüce Allah insanın bilemeyeceği nice şeyleri yaratmaya devam etmektedir. Zira bugün bildiklerimiz bilinmesi gereken şeyler içerisinde cüzî bir kısmı teşkil eder, tamamı değildir. Yarın da bu cüzî kalmaya devam edecektir. Yani yaratılış hali size anlatılan ve sizin algıladıklarınızla sınırlandırılmayacak boyutta bir gerçeklik barındırıyor. Öyle ki *"O, her an yaratma halindedir."*[569]

Hayat ve evren her an yeni bir yaratılış hali içerisindedir. Her şey O'nun iradesiyle tahakkuk etmektedir. *"Bir yaprak düşmez ki O bundan haberdar oluyor olmasın."*[570] Yüce Allah her an hayata ve evrene müdahale etmektedir. Hatta aynı kökle toprağa bağlı bir meyve ağacındaki meyvelerden her biri ayrı bir ebat, ayrı bir renk, ayrı bir koku ve lezzet içermektedir. Hiçbiri diğerinin aynı değildir. Her biri diğerinden farklı ayrı bir yaratılışa sahiptir. İnsan ise üretiminde sınırlı bir kapasiteye sahip olup, bir yerden sonra bir diğerini tekrara düşer.

"وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَاراً ۖ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ"

[567] Said Havva, **İslam'da Allah İnancı**, s. 117.
[568] Nahl, 16/8.
[569] Rahman, 55/29.
[570] En'âm, 5/59.

"Yeryüzünü enine boyuna uzatan, onda sabit dağlar ve ırmaklar meydana getiren, orada meyvelerin her birinden çifter çifter yaratan O'dur."[571]

Her meyvenin çiçeğinde hayvanların erkek ve dişisi durumunda bir çift eş vardır ki, o meyve işte bunların çiftleşmesinden ve döllenmesinden meydana gelir. Nitekim *"Bir de ilkah edici rüzgarlar gönderdik"*[572] buyurulmuştur. "Sonra bu zevceyn de ayrıca iki kısımdır: Bir kısmı erkeği başka kaynakta, dişisi başka kaynakta olmak üzere ayrı ayrı iki ağaçta bulunur. Mesela incirin erkeği başka ağaçta, dişisi başka ağaçta olur. Bir kısmı da hem erkeği, hem dişisi aynı çiçekte bulunur. Çiçek erkekli ve dişili bir hünsa şeklinde açar ve döllenmeyi kendi bünyesi içinde yapar, çoğunlukla çiçekler böyledir. İşte "zevceyn" tabiri ile her meyvede çiftleşen genel olarak erkekli dişili çiçekler kastedilmiş, "isneyn" tabiri ile de bunların iki çeşit olduğu ifade buyurulmuştur. Zira her meyve, her şeyden önce iki ayrı yaratılışta olan erkekli ve dişili bir döllenmeye muhtaçtır. Bu birleşme meydana geldikten ve ilkah (döllenme) sağlandıktan sonraki aşamalar tekdüze bir tabiat kanunu gibi ele alınsa bile yine de görülecektir ki, her meyvenin ilk iki eşi ile toprağın tabiatı arasında hiçbir ilişki yoktur. Yerkürenin diğer gökcisimleri arasından çekilip alınması zamanındaki durumu şöyle dursun, dağlar ve nehirler yaratıldıktan sonra bile toprağın katı tabiatı, bu çeşitli meyvelerin özel hayatlarından ne kadar uzaktır. Yerin maddesi ilk aldığı tabiatından kendi kendine veya herhangi bir tabiatın icabı olarak bu kadar çeşitli değişimleri göstererek, bu varyeteleri yapacak, bu meyveleri verecek derecede ayrışımlar gösterebilir mi? Şu haliyle bütün meyvelere bu değişik tatları toprak veriyor demek çelişki olmaz mı? Doğrusu tabiat açısından düşünüldüğü zaman, Pastör'ün de dediği gibi, her canlının ancak kendi tohumundan üremiş olması gerekir. Yeryüzünde ilk erkekli dişili hücre tohumunun meydana gelmesi ve bunların çeşitli özellikler ve farklılaşmalar kazanması meselesi ise tabiatüstü bir sanat harikasıdır. Tabiatın istifa (seleksiyon) ve tekamülü, bir gerçek ise de bir tabiat eseri değildir. Ancak ve ancak fâil-i muhtar olan bir yüce yaratıcının irade ve sanatının eseridir."[573]

---

[571] Rad, 13/3.
[572] Hicr, 15/22.
[573] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini**, c. 6, s. 2945.

Yeryüzünde toprak aynıdır ama kıtalar farklıdır, su aynıdır ama onunla yetişen tahıl, meyve ne varsa hepsi farklıdır, insan da yaratılışı itibariyle aynı kökten gelir ama huy, mizaçla beraber, ten rengi, dili, şekli şemali oldukça farklılık ihtiva etmektedir.

"Tevhid, yeryüzünün, (üzerinde hayatın idamesine yardımcı olan) semavi cisimlerle yakın bir münasebette olduğu ve dağların, ırmakların, hayatın idamesiyle karşılıklı, münasebet içinde bulunduğu gerçeği, mahlukatın ayrı ve farklı tanrılar tarafından yaratılmadığının; bağımsız güç ve yetkilere sahip tanrılar tarafından yönetilmediğinin apaçık delilidir. Eğer birçok tanrılar olsaydı aralarında böyle bir uyum, ahenk, ittifak ve gaye birliği olmayacağı gibi, olsa bile aralarındaki münasebetin uzun süre böyle devam etmesi düşünülemezdi. Zira çok açıktır ki, eğer yalnızca Tek Kadir-i Mutlak ve Hakim Allah olmasaydı ayrı ayrı tanrıların oturup da sayısız nesneleri arasında hiçbir çatışma ve uyumsuzluğun olmadığı böyle bir ahenk içinde bir kâinat nizamı geliştiremezlerdi."[574]

"Umulur ki sizler, çiftleri yaratanın eşi olmadığını, aksi halde mümkin varlık olacağını, böylece de hâlık değil mahlûk olacağını düşünürsünüz, demektir. Bütün bunlar onun (Allah'ın) zatında, çokluğa fer olmayan bir tek olduğuna delâlet eder."[575]

Kur'ân'a baktığımızda çift yaratılma ilişkisinin sadece mahlukatta yaratılanlara has olmadığını görüyoruz. Nitekim çift, ikili olma durumu Kur'ân'da, Kur'ân'ın özelliklerinden biri olarak da zikredilmiştir. Kur'ân'ın bazı özelliklerine dair Zümer sûresindeki âyette:

" اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ"

"Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi."[576]

Bu âyette Kur'ân'ın, ahsenel hadis, kitap, müteşabih ve mesani olma gibi özelliklerinden bahsedilir. Konumuz itibariyle âyetteki mesani ifadesi üzerinde duracağız.

---

[574] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 2, s. 509.
[575] Razî, **Mefatihu'l gayb**, c. 28, s. 227.
[576] Zümer, 39/23.

“Tekrar tekrar” diye çevirdiğimiz mesânî kelimesi, sözlükte “ikili ikili” anlamına gelen mesnâ veya müsennâ kelimesinin çoğulu olup burada “tekrar tekrar söylenen, okunan veya bildirilmesi gerekeni sık sık dile getiren sözler, açıklamalar” anlamında olmak üzere Kur’ân hakkında kullanılmıştır. Kur´ân’ın sıfatlarından üçüncü sıfat, onun, “mesani” olmasıdır. “Andolsun ki biz sana, tekrarlanan yediyi verdik” âyetinde de bu kelime iyice açıklanmaktadır. Hicr sûresindeki âyetin tefsirinde Fahreddîn Râzî âyette yer alan “mesani” kelimesi hakkında şunları kaydetmiştir: Âyetteki “mesânî” kelimesi cemidir ve müfredi mesna lafzıdır. “Mesnât”, ikilenen şey demektir, yani ikili kılınan, tekrarlanan her şey demektir. Bu, bir şeyi eğip, ona bir ikincisini kattığında söylediğin, (o şeyi ikiledim) sözünden alınmıştır. Hayvanın diz kapaklarına ve dirseklerine, “mesânî” denmesi de bundan ötürüdür. Çünkü bunlar, pazu ve uyluklarla, ikilenmiş, katlanmıştır. Vadinin büküntülerine ve dönemeçlerine de “mesânî” denir.[577]

“Hülasa olarak, bahsettiğimiz bu şeylerin pek çoğu; emir-nehiy, umûm-husûs; mücmel-müfesser; göklerin-yerin halteri; cennet-cehennem; karanlık-aydınlık; Levh-i Mahfuz-Kalem; Melekler-Şeytan; Arş-Kürsî; vaad-vaid ve ümit-korku... gibi çift bulunurlar. Ki bunun gayesi, Allah’ın dışında kalan her şeyin çift olduğunu beyan etmektir. Yine bu, herşeyin, zıddı ve karşıtı ile (aynı anda bulunup) onunla mübtetâ olduğuna; gerçek Bir´in, Hak Teâlâ olduğuna delâlet etmektedir.”[578]

Nitekim bu, Kur’ân’ın üslup güzelliklerindendir. Bir yerde cehennem tasviri yaparken diğer yerde cennet tasviri yapması, bir yerde kafirlerden bahsederken peşi sıra müminlerden bahsetmesi, iman zikrine yer verirken inkar olgusuna değinmesi, Kur’ân’da sıkça karşılaştığımız ikilemelerdendir. Yeryüzünde yaratılan her şeyin çift oluşu durumuna Kur’ân’ın bu ikili üslubu da dahil olunca yaratılıştaki her şeyi bir birlik ilişkisi içerisinde olduğunu görmek mümkündür.

[577] Râzî, **Mefatihu’l gayb**, c. 19, s. 211.
[578] Râzî, **Mefatihu’l gayb**, c. 26, s. 272.

2.6. "O'NUN BENZERİ YOKTUR" ÂYETİNDE YARATILIŞIN BİRLİĞİ

Ehad kısaca "tek", vâhid ise "bir" olarak tercüme edilebilir. Allah hakkında el-Vâhid "şeriki olmayan", el-Ehad ise "şebih ve naziri olmayan" demektir. el-Ehad, "tek, biricik" anlamını taşıdığı için "hiçbir şey hiçbir vecihle O'na benzemez" şeklinde izah olunur.[579]

" لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ"

"O'na benzer hiçbir şey yoktur."[580] İlk anda birbiriyle aynı anlama geldiği zannedilse de, aslında ehad lafzı bir demek olan vahid anlamında kullanılsa da bu iki kelime arasında önemli farklar mevcuttur. Vahdetin kendinden başkasını nefyetmek demek olan esas mânâsında ehad sözü en beliğ olan ifadedir. "Vahid" kelimesi izafî ve itibarî de olabilir ve sayısal bir anlam ifade eder. "Ehad" ise zatın ne bölünme ve izafiyet ne de başka birisi şeklinde hiçbir sayıyı kabul etmeyen, hiçbir şekilde iki olması veya ikinci birinin bulunması ihtimali olmayan gerçek birdir, hep bir ve daima bir demektir. "Vâhid" ile "ehad" eş anlamlı kelimeler değildir. Razî'nin naklettiğine göre Ezherî şöyle demiştir ki: Allah Teâlâ'dan başka hiçbir şey "ehad" ile tavsif olunamaz. Meselâ; recülün ehadun, dirhemün ehadün denilemez, racülün vâhidun, dirhemün vâhidun denilir. "Ehad" ferd, yani tek demektir. Ehad, Allah'ın sıfatlarından bir sıfattır ki, yalnızca kendisine mahsustur.[581]

Ancak nefiy halinde O'ndan başkası için kullanılır. Lisan alimlerinin dediklerine göre "لا احد في الدار" (evde kimse yok) denilir, fakat orada biri var anlamı için "فها احد" denilmez. Bundan dolayı Kur'ân'da, sadece menfi istisna hallerinde (nefiy, şart gibi: *"Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz."*[582] *"Eğer*

[579] Ebû Bekr Ahmed İbn El Huseyn el-Beyhakî, **Kitâbu'l-esmâ' ve's-sıfât**, nşr. M. Zâhid el- Kevserî, Dâru İhyâ'î't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts, s. 32.
[580] Şurâ, 42/11.
[581] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini**, c. 9, s. 6285.
[582] Ahzab, 33/32.

müşriklerden biri senden himaye isterse, ona eman ver."[583] veya muzaf olarak bulunur: ehadu-kum, ehadu-hûma vb.)

"O'nda ona hiçbirşey ortak olamaz. Bundan başka vâhid ile ehad arasında daha birçok bakımdan farklılıklar ortaya konulmuştur: Birincisi, vahid ehade dahildir, ancak ehad vahide dahil olmaz. Yani ehad sözü vahid kavramını da içine alır, lâkin her vahid, ehad demek olmaz. Ehad denilmekle vahid denilmiş olur, fakat vâhid denilmekle ehad denilmiş olmaz."[584]

"Âyetteki teşbih kelimesinin tekrar edilmesi aslında, benzetmeleri reddetmek içindir. Bu itibarla âyetin takdiri şöyledir: *"O'nun gibi hiçbir şey yoktur."*[585]

Şimdi bu âyeti bir bütün olarak ele alıp, *"O'na benzer hiçbir şey yoktur."* kısmıyla arasındaki ilişkiye değinmek istiyoruz. "*Gökleri ve yeri yaratan O'dur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır. O'na benzer hiçbir şey yoktur."* Yüce Allah için tüm misliyet ve benzerliği nefyeden bu ifadenin öncesinde diğer mahlukatın yaratılış vasıflarının çift olmasından bahsediliyor. Bu insan ile hayvanların, erkek ve dişi unsurunun bir araya gelerek varlık kazandığına, varlıklarının böyle bir sebep ve sonuç ilişkisine ihtiyaç duyduğuna, aralarında bu yönden bir benzerlik olduğuna, fakat Yüce Allah'ın varlığının ise böyle bir misliyetle açıklanamayacağından, O'nun için hiçbir benzetmenin söz konusu olamayacağına dikkat çekilmiştir. Çünkü yaratamayan yaratan gibi olamaz. İnsanlar ve hayvanlar bu yolla çoğalıp, kendileriyle aralarında birtakım ortak özellik ihtiva eden çocuklara sahip oluyorlar. Ama Yüce Allah, tüm bunlardan münezzehtir.

"Hayvanlardan da çiftler yarattı." "Şu halde bütün canlılar arasında yapısal birlik vardır. Bu da bütün canlıların yaratılışında uygulanan yöntemin, bu yöntemi belirleyen iradenin ve bununla güdülen amacın birliğine tanıklık etmektedir. Sizin

[583] Tevbe, 9/6.
[584] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini**, c. 9, s. 6286.
[585] Nesefî, **Medariku't tenzil**, c. 3, s. 226.

yani siz insanlar ve hayvanların bu sistem ve yöntem doğrultusunda çoğalmanızı O sağlamıştır. Ama O bütün yarattıklarından farklıdır."[586]

İbn Kesir, Mücâhid'in "Hiç bir şey O'na denk değildir." sözüne; O'nun eşi yoktur, diye mânâ verdiğini nakleder. Bu, Allah Teâlâ'nın şu kavli gibidir: *"Gökleri ve yeri yoktan var edendir. Onun nasıl çocuğu olabilir? O'nun bir eşi de yoktur. Ve her şeyi O yaratmıştır. O, her şeyi en iyi bilendir."*[587] Yani O, her şeyin sahibi ve yaratanıdır. Öyleyse yaratıklarından O'nun benzeri ve eşi, yahut O'na yaklaşan nasıl bulunabilir? O, yücedir, mukaddestir, münezzehtir. Tıpkı Allah Teâlâ'nın diğer âyet-i kerîmelerde buyurduğu gibi: *"Bir kısım kimseler: Rahman çocuk edindi, dediler. Andolsun ki; ortaya çok kötü bir şey attınız. Neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak ve dağlar göçecekti; Rahmân'a çocuk isnâd etmelerinden ötürü. Oysa Rahmân'a çocuk edinmek yaraşmaz. Çünkü göklerde ve yerde olan her şey, Rahmân'a kul olarak gelecektir. Andolsun ki, ilmi onları kuşatmış ve teker teker saymıştır. Hepsi kıyamet günü O'na tek olarak gelecektir."*[588] Ve yine Enbiyâ sûresinde şöyle buyurmaktadır: *"Dediler ki: Rahman çocuk edindi. O'nun şânı yücedir. Hayır, onlar ikram edilmiş kullardır. Onlar sözle asla O'nun önüne geçemezler. Ancak O'nun emriyle hareket ederler."*[589] Sâffât sûresinde ise şöyle buyurur: *"O'nunla cinler arasında bir neseb bağı uydurdular. Andolsun ki; cinler de, onların götürüleceklerini bilmektedirler. Allah, onların nitelendirdiklerinden münezzehtir."*[590]

"Fakat O'nun misli gibi bir şey yok, doğrudan doğruya O'nun misli, aynısı bir şey bulunması şöyle dursun, O'na benzer bir şey bile yoktur. Bu şerefli söz Allah'a benzer olmadığını ifade ile tevhid ve tenzihde sağlam, belâgatlı bir delildir. Allah gibisinin olmadığını ifade etmekten maksat, kendine benzer olmadığını ifadede mübalağadır."[591]

---

[586] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 13, s. 96.
[587] En'âm, 5/101.
[588] Meryem, 19/88-95.
[589] Enbiya, 21/ 26-27.
[590] Saffat, 37/158-159; İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim**, c. 14, s. 514.
[591] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini**, c. 8, s. 4225.

“Araplar şöyle derler: “Senin gibi biri cimrilik yapamaz.” Böyle demekle aslında bizzat o kişiyi kastederlerken, cimriliği o şahıs gibiler için olumsuzlamış olurlar. Buradaki maksat mübalağa yapmaktır; bu sebeple kinayeli söylem yöntemine başvurmuşlardır; çünkü cimriliği onun ayarındakiler ve ondan daha özel vasıflara sahip kimseler için olumsuzlayınca onun için de olumsuzlamış olurlar. Bunun kinaye olduğu bilinince 'Allah gibi bir şey yok' demekle ‘misli gibi bir şey yok’ demek arasında kinayenin verdiği faydadan başka bir mânâ farkı olmadığı anlaşılır ki ikisinin de mânâsı zatında benzerliğin olmadığını ifade eder, “Allah'ın misli yok demektir.”[592]

“Mümaselet; Benzerlik, hakikatte ortaklık, yani zatî sıfatta benzeyiştir. “Yerini tutabilecek şekilde özel sıfatta ortaklıktır.” diye tarif edilmiştir. Bu açıklamaya göre asıl mânâ, Allah'ın benzeri olması sûretiyle bir başkasına benzetilmesinin mümkün olmadığının ifade edilmiş olmasıdır. Bununla birlikte benzerliğe yakın bir şekilde benzetmenin olmadığı ifade ediliyor denilmesi daha uygundur. Alûsî, der ki: “Bu âyet her açıdan Allah'ın başkasına benzerliğinin olmadığını ifade etmektedir.” Bu hükme herhangi bir şeyin O'na eş olamayacağının ifadesi de dahildir. Bu âyetin öncesine bağlanma yönü de budur. Bu açıklama, İhlâs Sûresi'ndeki *“Hiçbir şey O'nun dengi değildir.”*[593] ifadesinin mânâsıdır. Ebusuûd'un açıklamasına göre âyetin irtibatı şu mânâ iledir: “Bu göz kamaştırıcı eşsiz idarenin içine dahil işlerden hiçbir işte O'nun misli yoktur. Yani O'nun yaptığı gibisini yapacak yoktur.” Ragıb'ın ifade ettiği diğer bir mânâya göre, O'nun sıfatı gibi sıfat yoktur, denilmesi de buna yakındır. Gerçi yüce Allah'ın ahlak ve niteliklerinden ilim ve irade gibi bazıları ile insanın da nitelendiği varsa da o sıfatların yüce Allah'taki niteliği ve gerçek yüzü insanlardaki gibi değildir. Buna özellikle işaret için de buyuruluyor ki: Ve O, öyle Semî öyle Basîr'dir. Yani misli olmayan işitici ve görücüdür. İşitilmeye uygun olan şeylerin bazısını değil hepsini işitir görülenlerin ve varlıkların hepsini görür, hem insanlarda olduğu gibi dış dünyadan duyu organlarının etkilenmesi yolu ile değil, sonradan

[592] Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 5, s. 1166.
[593] İhlas, 112/4.

olma durumundan hayal kurma ve vehmetmeden uzak ve ezeli bir idrak ile bilerek işitir ve görür."[594]

Yaratılıştaki her şey, çift yaratılması yönüyle birlik içerisindedir. Tüm mahlukatı çiftli sistem ilişkisi içerisinde yaratan Yüce Allah ise onlardan münezzehtir. O, tektir ve yarattığı hiçbir şeye benzemez. Her şeyin bir çiftinin olduğu bu sistem ise bu yönüyle yaratıcısının tek ve bir oluşuna delalet eder.

2.7. YARATILIŞIN BİRLİĞİNİN GECE VE GÜNDÜZE TEZAHÜRÜ

Gece, tüm saltanat sahiplerinin kendisine yenik düştükleri bir zaman dilimi olması hasebiyle insanlığa Allah'ın egemenliğini, otoritesini hatırlatır. Zira hiçbir şeye mağlup olmayan, kendisine kulluğa daha layıktır. *"Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama."*[595]

"İsteselerde istemeseler de herkes Allah'ın bu yasasına boyun eğer. Gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur. Yani birini diğerinin ardından biri gitti mi öbürü gelecek şekilde yaratan. Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için… Yani düşünüp de ibret almak, nimetleri için şükretmek isteyen için geceyi ve gündüzü hatırlatan. Çünkü gece ve gündüz Allah'ın kudretini ve saltanatını hatırlatır. Zira onlar dünYayı bürümeleri ve isteseler de istemeseler de birbirini takip ederek gelmeleri itibariyle zorbaları, firavunları dize getirir ve üstesinden gelir. Onlar ise üzerlerindeki gece ve gündüzün etkisini savamazlar. Gece ve gündüz de ölümden sonra diriltilmeye, helak ve yok olmadan sonra yeniden varlık alanına çıkmaya dair kanıtlar vardır. Zira biri gittikten ve hiçbir izi kalmadıktan sonra öbürünü getirir, öbürünü giderir, berikini getirir. Buna kadir olan ölümden sonra tekrar diriltmeye ve onun etkisini tamamen bertaraf ederek yeni bir hayat başlatmaya da kadirdir."[596]

"وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ اَوْ اَرَادَ شُكُورًا"

[594] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini**, c. 8, s. 4226.
[595] Bakara, 2/255.
[596] Maturidî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, c. 10, s. 307.

"Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur."[597]

"Daimi halef kelimesi rikbe kelimesinin rakibeden türemesi gibi halefeden türemiştir. Kelime gece ile gündüzün birbirinin peşinden gelmesi hali olup "Allah onları halefledi" yani nöbetli, bunun onu onun da bunu takip ettiği bir halde "kıldı" anlamındadır. Nitekim gece ve gündüz birbirini takip ederler" denildiği gibi "gece ve gündüz nöbetleşirler" denir. *"Geceyle gündüzün birbirinin ardından gelmesi"*[598] âyeti de bunu ifade eder."[599]

Gece ve gündüzün peşpeşe gelmeleri üzerine düşünen kişi bilir ki, bunu idame ettiren bir güç vardır. Vazifelerini bir an olsun aksatmamaları ardında onları sistematize eden büyük bir irade ve kudret vardır. Nitekim bir sistem ne kadar başarılı çalışırsa, bu sistemi Kur'ânın büyüklüğüne delalet eder.

"Biz geceyi ve gündüzü iki âyet kıldık; gece âyetini sildik ve Rabbinizden bir fazl aramanız, yılların sayısını ve hesabı öğrenmeniz için gündüzün âyetini aydınlatıcı kıldık. Biz her şeyi yeterince açıkladık."[600]

Yüce Allah, insanı evrendeki çeşitliliğin altında yatan hikmeti araştırmaya davet eder ve zihnin onu monotonlaştırmamasını ister. Gerçekte tüm sistem çeşitlilik, farklılık ve her şeyin birbirinden ayrı olması kuralına dayanır. Bu olayı daha da açıklığa kavuşturmak için gece ve gündüz âyetlerini ele alalım: "Siz bu iki birbirine zıt olayı günlük hayatınızda her gün gözlemektesiniz. Eğer bunun altında yatan hikmeti bir an düşünürseniz, böyle bir çeşitlilik olmasa, yeryüzünde hiçbir etkinliğin olmayacağı sonucuna varırsınız."[601]

Allah Teâlâ, gece ile gündüzü, insanların dinî ve dünyevî işlerinde birer delil kılmıştır. Bunların dinî bakımdan delil oluşlarına gelince bu, onların birbiri peşine devamlı gelmelerine rağmen, birbirlerine zıt ve birbirinden başka olmaları, zatları

[597] Furkan, 25/62.
[598] Bakara, 2/164.
[599] Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 4, s. 884.
[600] İsra, 17/12.
[601] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 3, s. 96.

gereği var olmadıklarına; aksine, işlerini yürüten bir faillerinin ve kendilerini belli ölçüler dahilinde yaratan bir yaratıcılarının olduğuna delalet eden en güçlü delillerden olmalarıdır. Bunların dünyevî bakımdan delil oluşuna gelince, bu da, dünyevî menfaatlerin ancak gece ve gündüzün bulunmasıyla tamam olmalarından ötürüdür. Binaenaleyh eğer gece olmasaydı, sükûnet ve istirahat olmazdı; eğer gündüz olmasaydı, kazanç, geçim ve alım-satım olmazdı.

Bu âyetin tefsirinde, Fahreddîn Râzî gece ile gündüz âyetlerini Kur'ân âyetlerinin muhkem ve müteşabihliğine teşbih ederek aralarındaki alakaya temas etmiştir. Nasıl Kur´ân, muhkem ve müteşabih âyetlerle dolu, birbirine uyumlu ise, zaman da, geceler ve gündüzlerle meydana gelmiştir. Dolayısıyla muhkem, tıpkı gündüz; müteşabih de tıpkı gece gibidir. Mükellefiyetlerin esası, ancak muhkem ve müteşabih âyetlerin zikredilmesi ile tamamlandığı gibi, zamandan da mükemmel bir biçimde ancak gece ve gündüzün olması ile istifade edilir.[602]

"Sizin ilahınız bir tek ilahtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O Rahman'dır, Rahim'dir" âyeti nazil olduğunda müşrikler: "Muhammed, "Sizin ilahınız bir tek ilahtır." diyor. Şâyet doğru söylüyorsa bize bir mucize göstersin" dediler. Bunun üzerine: "Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır." âyeti nazil oldu. Yüce Allah bu sayılanları, yaratılıştaki bu birlik ve ahengi düşünenler için yeteri kadar O'nun birliğine delil teşkil ettiğini vurgulamıştır.[603]

"Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan sonra arşa istivâ eden; gündüzü, kendisini süratle kovalayan geceyle bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğdiren Allah'tır. Bilin ki, yaratma da, emir ve idâre yetkisi de yalnız O'na aittir. Âlemlerin Rabbi olan Allah yüceler yücesidir."[604]

---

[602] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 20, s. 165.
[603] Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, c. 2, s. 106.
[604] A'raf, 7/54.

"Feleklerin bazıları bazılarının üzerindedir. Bazı yıldızlar "mıntıkada", bazı yıldızlar da kutublardadır. Binaenaleyh bunlardan herbirine, muayyen yerinin verilmesi, mutlaka kudret ve irade sahibi bir tahsis edicinin tahsisi ile olmalıdır. Feleklerden herbiri, belli bir yöne hareket eder ve onun hareketi, yavaş veya hızlı oluş bakımından belli bir sürate ayarlıdır. Bu da bir yaratma ve takdirdir. Öyleyse bu, kadir bir tahsis edicinin (ayarlayıcının) varlığına delalet eder."[605]

Arzdaki uyum, her şeyin görevini aksatmadan icra etmesi ve herhangi bir yönden eksikliğin söz konusu olmaması, yaratılan her şeyin tek bir ilim ve iradenin sonucu olduğunu çıkarsamamıza yardımcı oluyor. Çünkü gündelik hayatta dahi bir işe birden fazla el dahil olduğunda bu, o işin mükemmel olmasına engel teşkil ediyor, birden fazla kişinin bunda bir payı olduğu, sonuçlarındaki eksiklik itibariyle anlaşılıyor. Bir yerde bir açığı kapatmak ve noksanlığı gidermek gerektiğinde bu ancak o yerin, oradaki canlıların gerek biyolojik gerek ruhsal tabiatları hakkında ilim sahibi olmayı gerektiriyor ki bu açıklık giderilsin. İlim mefhumundan sonrada bu eksiklikleri tam manada gidermek için bunları karşılayacak bir otoriteye sahip olmak akabinde bunları gerçekleştirebilecek bir kudret vasfına sahip olmak gerekir. Hal böyleyken göğün ve yerin yaratılışı, gece ve gündüzün birbirini takip edişi, güneş, ay ve yıldızların insanın kendisine her yönden ihtiyaç duyduğu onlar olmazsa hayat ikame edemeyeceği bir uyum bir yaratılış ihtiva etmeleri, yeri, göğü, ay, güneş ve yıldızları yaratanın insanı ve diğer mahlukatı yarattığı, yaratılıştaki birliğin yaratıcının birliğine delalet ettiğini göstermektedir. Tüm bu yaratılış boşuna olmayıp bir amaç doğrultusunda olup yaratana insan denen varlığın iradi yöneliş gerçekleştirmesini gerektirir. Dolayısıyla bu âyet uluhiyet ve peşi sıra gelen ubudiyet gerçekliğini rububiyetle ilişkilendirmiştir. *"Bilin ki, yaratma da, emir ve idâre yetkisi de yalnız O'na aittir."*

2.8. YARATILIŞIN BİRLİĞİNİN GÜNEŞ VE AY ÜZERİNDEKİ TEZAHÜRÜ

Güneş ve ayın kendileri için belirlenmiş olan yaşam alanının dışına çıkmamaları, Yüce Allah'tan verilen komutları takip etmelerinin bir tezahürüdür.

[605] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 14, s. 103.

Neticede vazifelerini yerine getiren, insanlığa hizmetini sunan bu gök cisimleri yeryüzünde büyük bir nizamın göstergesi ve insanın aklî melekelerini harekete geçiren birer âyet olarak gökte her gün defalarca farklı hallerde varlıklarını okutmaktadırlar.

"Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir. Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yıllanmış sapı gibi olur. Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzüp gider."[606]

"Maddenin en küçük bölümü olan atomda, pozitif ve negatif elektron ve nötronlar bulunmaktadır. Elektronlar, atom çekirdeğinin etrafında yıldızlar gibi çok hızlı olarak dönerler. İşte elektronların bu çok hızlı hareketleri, çekirdeğin kütle cazibesine doğru itilmekten kendilerini kurtarır. Eğer elektronlar bu kadar hızlı dönmemiş olsalardı, çekirdeğin kütlesi içine düşerlerdi. O zaman da aradaki boşluk mesafesi ortadan kalkardı. Yani akıl ve mantıktan çok uzak tuhaf bir durum meydana gelirdi. Kâinatın bir tek yumurtanın içine sığması gibi. Çünkü eşyanın en küçük parçası olan atomun içinde elektronla çekirdek arasında büyük bir uzaklık vardır. Bu uzaklık, güneşle gezegenler arasındaki uzaklık oranı kadardır. Elektronlarla çekirdeğin yapısı, düzeni, ahengi üzerinde araştırma yapan ilim adamları, güneş ile gezegenler arasındaki bağlantı ve düzenin aynısı ve benzeri olduğunu görmüşlerdir. Elektronlarla çekirdek arasındaki mesafe düzenini koyan Yüce Allah, güneşle gezegenlerin arasında aynı ölçüler içinde düzenlenmiştir."[607]

"وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ۚ ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ"

"Müstekar, güneşin, yıl sonu varacağı belirli ve zamanlı sınırında; yörüngesinde demektir. Buna göre, yol kat eden yolcunun varıp durduğu yere benzetilmiştir. Çünkü güneş farklı yerlerden doğa doğa, farklı yerlerden bata bata, nihâyet bunların en uç noktasına ulaşmakta; sonra da geri dönmektedir. Vakti geldiğinde çalan kurulmuş bir saat düşünün, güneş ve ayın kendi yörüngelerindeki

[606] Yasin, 36/38, 39, 40.
[607] Havva, **İslam'da Allah İnancı**, s. 30.

hareket buna benzemektedir. Bu yüzden güneş için aya yetişmek onunla aynı vakitte bir araya gelmek onun bulunduğu, saltanat sürdüğü zamanda ona müdahale edip nurunu gidermek yakışmadığı, yaraşmadığı ve doğru olmadığı gibi gece de gündüzü geçemez; yani gece alameti gündüz alametini geçemez; her ikisi de aydınlatıcıdır. Allah kurmuş olduğu düzeni iptal edinceye, oluşturduğu sistemi bozup Güneş ve Ay'ı birleştirip Güneş'i batıdan doğuruncaya kadar bu düzen devam edip gidecektir."[608]

"Güneş ve ay bir hesaba bağlı (olarak hareket ederler)."[609]

"Cenâb-ı Hak, o güneşin seyrini (gidişatını), ayın seyrinden daha yavaş, zuhal yıldızının hareketinden daha hızlı yapmıştır. Çünkü güneş, ışığı mükemmel olandır. Binâenaleyh eğer onun akışı yavaş olsaydı, her bir şeyin hizasında uzun müddet kalmış ve orayı yakmış olurdu. Eğer bu akışı daha hızlı olsaydı, o zaman da, bir bölgedeki meyveleri olgunlaştıracak kadar durmuş olmazdı."[610]

Tüm bunlar aslında yeryüzünde hiçbir şeyin kalıcı olmadığının birer somut tezahürleridir ve öldükten sonra dirilişin mümkün olduğunu dile getiren birer kevnî âyettir. Gündüzün çekip alınmasıyla aydınlıktan eser kalmaması, sonra gecenin çekip alınmasıyla karanlıktan bir iz kalmaması, güneşin geçici bir zaman aralığında varlık gösterdikten sonra çekip gitmesi, ayın gelmesi ve akabinde onun da bir akış sağlayıp yok olması, Allah'ın kudretinin her şeye kafi olduğunu takdir edemeyenlere, bir şeyin yok olduktan sonra tekrar varlık sahasına çıkabileceğini gösteriyor. Nitekim insan, içerisinde yaşadığı hayata ibret nazarıyla baktığında her şeyin bir ölüm ve yeniden dirilme döngüsü içerisinde varlık gösterdiğine tanıklık edecektir. Nitekim insan içinde uyku ve uyanma hali dışında bu türden bir ölüm ve diriliş gerçekleşecektir. Bunun akla yatmayan yönü yoktur.

"Eski astroloji bilginleri, yıldızların, ay ile güneşin göklerde saplanmış, çakılı olduklarına inanırlardı. Kur'ân-ı Kerîm ise onların birer felekte, balıkların sular içinde yüzüp gittikleri gibi dönmekte olduklarını haber vermektedir. Nitekim sonraki

[608] Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 5, s. 636.
[609] Rahman, 55/5.
[610] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 26, c. 75.

astronomi ve astroloji alimleri de bu görüştedirler. Bu da Kur'ân-ı Kerîm'in nasıl hakikatleri beyân eden bir kitap olduğuna bir delildir."[611]

Arzdaki her şeyin bir hareket ilişkisi içerisinde olduğunu düşünürsek ve bu hareketliliğin içerisinde insanın bunu hissetmemiş olması, onun yaşamını idame etmede zorluk yaşamaması adına birer rahmet göstergesidir. Yoksa yaşam tüm bu hareketlilikleri fark eden biri için her an her şeyin yerinin değiştiği bir kaos halini alırdı. *"Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır."*[612] Bunca hareketlilik içerisinde bu durağanlık zannı dahi, insan için rahmet olma özelliği taşır. Tek bir iradenin hüküm sürdüğü kâinata kimsenin müdahalesi söz konusu değildir. Nitekim bunu Hz. İbrahim ile Nemrud arasında geçen diyologda Hz. İbrahim'in Allah'ın uluhiyyetine delil olarak gökyüzü yasasını getirdiğini ve bu işleyişi sağlayıp ona müdahale edebilenin uluhiyyet makamına müstehak olduğunu dile getiren ifadesinde görmüştük.

"Böylece bu adama, yüce Allah'ın sadece dünyanın ücra bir köşesinde yaşayan bir topluluğun hükümdarı olmadığını, tüm evrenin hakimi olduğunu, böyle olmasının kaçınılmaz bir sonucu olarak insanların Rabbi ve onların yasa koyucusu olması gerektiğini göstermek istiyordu. [613] *"Bunun üzerine İbrahim 'Allah, güneşi doğudan getiriyor, sen de onu batıdan getir, bakalım' dedi."*[614]

Nitekim güneşin doğudan doğması hergün insanların bakışları önünde tekerrür eden evrensel bir gerçekliktir. Bunu inkara yol yoktur. Güneşin değişmeyen bir düzen içerisinde görevini icra etmesi, her zamanki düzeninden farklı bir seyirde akabileceği düşüncesini insanda muhal kılmaktadır.

"Bunun üzerine o kâfir adam şaşırıp kaldı, söyleyecek söz bulamadı." Çünkü bu, kendisi de yer gök gibi yaratılmış olan bir beşerin karşılayamayacağı bir taleptir.

---

[611] Bilmen, **Kur'ân-ı Kerîm Meâli Alisi Ve Tefsiri**, c. 6, s. 225.
[612] Neml, 27/88.
[613] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 2, s. 61.
[614] Bakara 2/258.

"Ölmek-dirilmek ile güneşin doğup batması… Biri insanların kendi öz yapılarına (enfüsî), öbürü ise dış dünyalarına (âfâki) ilişkin iki gerçek. İki müthiş evrensel gerçek. Bununla birlikte gece-gündüz sürekli yinelenen, gözler önüne serilen, geniş bilgiye ve uzun boylu düşünmeye ihtiyaç göstermeyen iki gerçek. Çünkü Yüce Allah son derece merhametlidir. Kullarını iman ve hidâyet konusunda gelişmesi gecikebilecek ve tökezlemeye uğrayabilecek olan bilgi ile hazırlıksız olanların üstesinden gelemeyebilecekleri düşünceye bağımlı bırakmaz. Oysa iman meselesi kullar için hayatidir, fıtratlar ondan yoksun kalamazlar, insanların hayatı onsuz rayına oturamaz, onsuz toplumlar düzene giremez, o olmadan insanlar yasal sistemlerini, değer yargılarını, edep kurallarını nereden alacaklarını bilemezler. İşte kullarına karşı son derece merhametli olan Yüce Allah, bu hayati meseleyi, sadece fıtratın evrensel gerçekler ile karşılaşmasına bağlıyor. Evrensel gerçekler ise herkesin gözleri önünde cereyan eder, kendilerini fıtrata ister-istemez kabul ettiren yalın gerçeklerdir. Bu niteliklerinden dolayı insan, onların refleksif mesajlarına ancak zorlukla, meşakkatle, özel bir gayretkeşlikle, kendini zora koşmakla ve inatçılıklarıyla uymayabilirler."[615]

2.9. "OL" EMRİNDE YARATILIŞIN BİRLİĞİ

Tüm varlık alemi, Yüce Allah'ın "ol" emri karşısında hayat sahnesine çıkmıştır. Her şey varlığını bu emre borçludur. İnsanlar ise yalnız Allah'a kul olma ahdine vefa gösterip, varoluşlarına anlam kazandırarak, bu varlık sahnesi içerisindeki şerefli payelerine erişmiş ve diğer varlıklardan bu yönüyle ayrışmış olacaklardır. Böylelikle insan yaratılış amacı itibariyle diğer mahlukattan ayrışsa da esasında mahlukattan her biri varoluşlarının amaçlarını gerçekleştirme yönünden "ol" emri karşısında birlik içerisinde olacaklardır. Çünkü bu emir, tüm mahlukata yaratılışlarıyla eş zamanlı olarak yaratılış amaçlarını da bildirilmektedir.

"Kün (ol) emri, kâne fiilindendir. Kevn hades demektir. Sibeveyh "ene a'rifuke müz künte" sözünde künte'nin yaratıldın manasında olduğunu nakleder. "Kevvene'ş-şey'e" bir şey ihdas etti demektir. Allah eşyayı tekvin edendir. Onları yokluktan varlığa çıkarır. "Kevvenehu fe tekevvenne" onu ihdas etti o da meydana

[615] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 2, s. 62.

geldi demektir."[616] Tekvin önceki bir madde ile bir şey icâd etmektir de denilmiştir. Kelamcılardan birçoğu "tekvin" sıfatını buradan çıkarıyorlar ve ibda' manasında kullanıyorlar.[617] Öyleyse her şey için başlangıç noktasını bu emir temsil ettiği için "Kur'ân, baştan sona yaratma delilini işler. Allah yokluğun boşluğunda varlığı yaratan yüce varlıktır. Varlık iyiliktir. Allah her şeyi kolay yaratır."[618] "Sizin yaratılmanız da, yeniden diriltilmeniz de bir tek kişininki gibidir."[619] "Allah bir şeyden her şeyi, her şeyi de bir şey yapar. Bir sudan her nevi canlıyı, bir topraktan sayısız yiyecekleri, nebatî, hayvanî pek çok gıdaları, canlı vücudları ve organları dokuyan O'dur."[620]

Kâinattaki zerreden kürreye her şeyin yaratıcısı, üstün güç, ilim ve kudret sahibi olan Yüce Allah, bu yaratılışın keyfiyetine dair insana işin detaylarını vermemiş, ilgilenmesi gereken asıl yaratılış amacına ilişkin yönlendirmelerde bulunmuştur. Zira bu noktayı kavramak, insanın yaratılış amacı olan yeryüzü halifeliği ve yeryüzünü imar etme görevi açısından gerekli değildir. Yüce Allah insanoğluna yeryüzündeki görevinde yararlanacağı kâinat kanunlarını keşfetme ve bunları pratikte kullanma yeteneği verdiği oranda ona bu önemli halifelik görevi ile ilgisi olmayan başka bir alemin sırlarını kapalı tutmuştur.[621]

"Gökleri ve yeri (bir örnek edinmeksizin) yaratandır. O, bir işin olmasına karar verirse, ona yalnızca "OL" der, o da hemen oluverir."[622]

"O'nun emri" yani durumu şudur: Bir şey murad ettiği yani hikmetinin gerekliliği, bir şeyi var etmesini gerektirdiğinde, herhangi bir mani de olmadığında "ona ol demesi" varlık sahnesine çıkarmasıdır. Beklemeksizin, anında olmaya başlar, o artık vardır, olmuştur, kaçışı yoktur. Şâyet "o şeye ol der" sözünün hakiki anlamı nedir? dersen şöyle derim: Bu mecazî, temsîlî bir sözdür: Varlıklar içinde hiçbir şey

[616] M. Murtazâ Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l- Kâmûs**, Beyrut, 1966, c. 9, s. 324,325.
[617] Râgıb, **Müfredât**, 945.
[618] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?**, s. 168.
[619] Lokman, 31/28.
[620] Bediüzzaman Said Nursi, **Sözler**, Sinan Matbaası, İstanbul, 1958, s. 282.
[621] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c.1, s. 224.
[622] Bkz. Bakara, 2/117, Yasin, 36/82, Nahl, 16/40, En'âm, 5/73.

O’na karşı gelemez ve bütün varlıklar, itaat edilen bir âmirin emrine itaat eden itaatkâr memurlar konumundadırlar.”[623]

Bu, ölülerin diriltilmesini ve değişik zamanlarda ölen tüm insanların bir anda diriltilmesini çok zor bir iş olarak kabul edenlere bir cevap niteliğindedir. Burada onlara, sadece “ol” emri ile dilediği her şeyi yapmaya kadir olan Allah için, bunun çok kolay bir iş olduğu bildirilmektedir. Çünkü Allah bunun için hiçbir yardıma, araca ve uygun ortama ihtiyaç duymayacak denli bunlardan yücedir. Onun sadece “ol” demesi, gelmesi için yeterlidir. Bu dünya O'nun “ol” emri ile yaratılmıştır. Aynı şekilde ahiret de sadece O'nun “ol” emri ile yaratılacaktır.[624]

Allah Teâlâ dilediğine güç yetireceğini, yeryüzünde ve gökte hiçbir şeyin O'nu âciz bırakamayacağını, bir şeyi murâd buyurduğu zaman ona emrinin “ol” demesi olacağını, onun da hemen oluvereceğini, varlıkları yeniden diriltmesinin bu cümleden olduğunu, onların olmasını murâd buyurduğu zaman buna emrinin bir defa olacağını ve onların da dilediği şekilde hemen meydana gelivereceğini haber verir. Başka âyetlerde : “Ve Bizim emrimiz birdir, bir göz kırpması gibidir.”[625] “Sizin yaratılmanız da, yeniden diriltilmeniz de bir tek kişininki gibidir.”[626] buyururken, bu âyet-i kerîme'de de şöyle denilmektedir: “Bir şeyin olmasını istediğimiz zaman; ona, sözümüz sâdece; ol, demektir. (O'na bir kere emretmektir) ve (bir de bakarsın ki) o, hemen oluvermiştir.” Allah Teâlâ'nın emrettiğini te'kîde ihtiyâcı yoktur. Zîrâ Allah Teâlâ'ya karşı durulamaz ve O'na muhalefet edilemez. Muhakkak Vâhid, Kahhâr, Azîm O'dur. Saltanatı, ceberûtu ve izzeti her şeyi hükmü altına almıştır, O'ndan başka tanrı, O'nun dışında Rab yoktur.[627]

Allah’ın “ol” emri karşısında büyük küçük diyebileceğimiz tüm mahlukat eşit konumdadır. Allah için kolay ve zor diye bir şey söz konusu değildir. Bir şeyin olmasını dilediğinde iradesinin ona yönelmesi yeterlidir. Her şey O’nun “ol” emrinin ucunda tahakkuk ettiği için yaratılış birlik içerisindedir, zira onu yaratan ve ona komut veren irade tektir.

---

[623] Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 5, s. 674.
[624] Mevdudi, **Tefhimu’l-Kur’ân**, c. 3, s. 27.
[625] Kamer, 54/50.
[626] Lokman, 31/28.
[627] İbn Kesir, **Tefsirü’l-Kur’ânil-Azim**, c. 8, s. 311.

‘Ol’ emrinin tahakkuk ettiği kainatta ise her şey hikmetli bir oluşumun içerisindedir. Kâinata bu yönüyle baktığımızda işe yaramayan belli bir görev ve vazife icra etmeyen tek şeyden söz etmek mümkün değildir. Yeryüzünde hiçbir şey kendiliğinden oluşmuş değildir. Muazzam bir yaratılış varken bu yaratılışa ve bunlar arasındaki oluşumun seyrine tesadüf ve gelişigüzellik nisbet etmek akıl dışıdır. “Bu sistemde maddenin yaratılışı üstün iradenin her şey için “ol” diye emretmesi neticesidir.”[628] “Kâinatı ve kâinat içinde olup bitenleri bir tesadüf eseri olarak kabul eden kimseler, bilgileri olsun veya olmasın tesadüfü ilahlaştırmış olurlar.”[629] “Nitekim bu gibi durumlarda maddeci görüşün iltica ettiği nesne de tesadüf değil mi di? Tesadüf: Maddeciliğin tanrısı değil mi di?”[630] “Oysa rastgeleliğin, tesadüfün kanunu olmaz. Halbuki varlıklarda sünnetullah hüküm sürmektedir. Eşyanın ve olayların değişmez kanunları keşfedilip durmaktadır. O halde bu düzeni tanzim eden, bu câri olan ilahî sünneti, eşyanın tabiatında bir yaratan vardır.”[631] Oluşumdaki bu düzeni tesadüfle açıklamak sanatı müthiş bir sanat eserinin müdahalesiz o hali aldığını düşünmekten farksız değildir. Fiziki alemde hiç kimse bir sanat eserinin kendiliğinden oluştuğunu kabul etmezken, daha büyük bir eser olan, hayatın oluşumu hakkında böyle bir kanıya varmaları büyük çelişkidir. Zira bu oluşum, bir hikmet çerçevesinde yaratılmıştır. Yüce Allah, her şeyi hak ve hikmet üzere yaratmıştır.[632]

“Hikmet kelimesi, hkm kökünden türemiş olup, bir şey hakkında hükmetmek, onun belirli şekilde olduğuna veya olmadığına karar vermektir. Muhkem, sağlam demektir. İlim ve akılla hakka isabet etmektir. Yüce Allah tarafından hikmet, eşyayı bilmesi ve onları gâyet sağlam bir şekilde yaratmasıdır. İnsanın hikmeti ise, varlıkları tanımak ve hayırlı işleri yapmaktır.”[633] “İlimlerin en üstünü ile eşyanın en üstününü tanımaktan ibarettir. Hikmet de hüküm gibi karar vermede adalettir. Eşyanın

[628] Nebi, **Kur’ân’ı Kerîm Mucizesi**, s. 35.
[629] Havva, **İslam’da Allah İnancı**, s. 47.
[630] Nebi, **Kur’ân’ı Kerîm Mucizesi**, s. 35.
[631] Ulutürk, **Kur’ân’ı Kerîm Allah’ı Nasıl Tanıtıyor?**, s. 181.
[632] En’am, 5/73, İbrahim, 14/19, Hicr, 15/85, Nahl, 16/3, Ankebut, 29/44, Rum, 30/8, Zümer, 39/5, Casiye, 45/22, Kamer, 54/49.
[633] Râgıb, **Müfredât**, s. 300, 301.

hakikatlerini olduğu gibi bilip muktezasınca amel etmektir. Hikmet, ilahi hakikatin sırlarının ilmidir."[634]

"Arapça'da "hakîm", "hikmetli ve doğru olanı yapan" demektir. Binâenaleyh Kur´an´ı, bu sıfatla tavsif etmek mecazî bir tavsif olmuş olur. "Bunlar hüküm ve hikmet dolu kitabın âyetleridir."[635] "Bu mecaz, o Kur´an´ın hikmetli ve sevab olana götürmesinden ötürüdür. İşte bunlara delâlet etmiş olması bakımından, sanki Kur´an´ın bizzat kendisi hakîm olmuş olur."[636]

"Hikmet, her şeyi yerli yerine koymaktır. Bu tarife göre kâinatta yersiz hiçbir şey yaratılmamıştır. Var olan her şey mutlaka bir sebep ve incelikten dolayı var olmuştur." [637] "Nitekim bir yerde sanat eserlerinin var olması için zorunlu sebepler yoksa burada hiçbir şekli de sanattan bahsedilemez, sanatkâr olmayana değil, sadece sanatkara özgü bir hikmetten söz edilemez. Eğer insanın bütün fiil ve amellerinin rastgele herhangi bir organından ortaya çıkması veya organsız olarak meydana gelmeleri mümkün olsa, mesela görme fiili gözle olduğu gibi kulakla da husule gelebilse, koklama fiili burun organıyla olduğu gibi gözle de hasıl olabilse, insanda ne hikmet bulunurdu? Bütün bunlar hikmeti iptaldir, bizzat Allah'ın kendisine vermiş olduğu "el- Hakim" isminin manasını iptaldir. O'nun isimleri böyle (hikmetsiz, illetsiz ve sebepsiz) olmaktan muteâl ve mukaddestir."[638] "Kâinat bütün olarak veya parça parça olarak yüce, üstün hikmetler ve inceliklerle bezenmiştir. Her akıl sahibi, bu ilahi hikmetleri rahatlıkla görebilir."[639]

"İnsan-kâinat birbiriyle ahenkli iki varlıktır. Bu uygunluk ve uyumluluk bunu kast ve irade eden bir failin mevcudiyetinin zaruri neticesidir. Çünkü bu uygunluğun ve ahengin tesadüfi olması imkânsızdır. Gece gündüz, güneş ve ayın insanın varlığına uygun olması itibariyle bu hususta yakîn ve kesinlik hasıl olur. Dört zamanın, yani mevsimlerin ve içinde yaşanmakta olan yerin yani dünyanın insana uygun olması da böyledir. Ayrıca hayvanlar, bitkiler ve cansız maddelerin çoğunun,

[634] M. Murtazâ Zebidi, **Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmus**, Beyrut, 1966, c. 8, s. 253.
[635] Yunus, 10/1.
[636] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 17, s. 5.
[637] Havva, **İslam'da Allah İnancı**, s. 95.
[638] İbn Rüşd, **Faslu'l-makâl**, s. 153.
[639] Havva, **İslam'da Allah İnancı**, s. 95.

yağmurlar, ırmaklar ve denizler gibi cüz'î şeylerin büyük bir kısmının, kısaca toprak, su, ateş ve havanın insana (ve onun ihtiyaçlarına) uygun olduğunun aşikar oluşu da yine böyledir. Hülasa bunları bilmek, yani varlıkların faydalarını tanımak bu türe ve yola dahil bulunmaktadır. Bundan dolayı Allah Teâlâ'yı tam bir marifet ve bilgi ile tanımak isteyen kimseye, varlıklardaki faydaları (hikmetleri ve gayeleri) araştırmak vaciptir."[640]

"Gök ve yer insanlara yönelik sayısız faydasının yanında tefekkür, tedebbür, istidlâl ve nazar imkânı sağlamak üzere birçok dini fayda ve ilahi hikmete matuf olarak yaratılıp insanoğluna musahhar hale getirilmiştir."[641] Yaratılan her varlık bir diğeri için hayati bir rol taşımakta, biri olmadığında diğerinin o yönden hayatı idame ettirmesinin mümkün olmayacağı sebepsel bir ilişki taşımaktadır. "Hayat soyut ve kopuk bir şey değildir. Bunun birçok şeylerle bağlantısı vardır ve hem de çok çeşitleri vardır. Zoologların ve jeologların tahminlerine göre hala yeryüzünde hayvanların bir milyon ve bitkilerin 200 bin çeşidi vardır. Bu milyonlarca tür kendi yapı ve özellikleri bakımından birbirinden o kadar farklıdır ve dünyanın doğuşundan beri bu hüviyetlerini öylesine muhafaza edegelmektedir ki, hiçbir Darwinci ve hiçbir dar görüşlü bilim adamının aklı bunlara ermez ve iyi bir şekilde kavrayamaz. Fakat iyi niyetli, objektif ve geniş görüşlü bir insan bütün bunların büyük bir varlığın muazzam bir plan ve sistemi olduğunu anlamakta gecikmeyecektir."[642] "Biz göklerle yeri ve arasındaki şeyleri ancak hak ve hikmetle yarattık."[643] "O göklerle yeri hak ile yaratandır."[644] "Batıl boş yere yaratmadı."[645] Allah, boş şeyle meşgul olmaktan münezzehtir. "Biz göğü de yeri de ikisinin arasında bulunan şeyleri de oyun olsun diye yaratmadık."[646] "Biz göklerle yeri ve aralarındakileri eğlence ve boşuna iş yapanlar olarak yaratmadık."[647]

[640] İbn Rüşd, **Faslu'l-makâl**, s. 159.
[641] Zemahşeri, **el- Keşşaf**, c. 4, s. 414.
[642] Mevdudi, **Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi Ve Hz. Peygamber**, s. 504.
[643] Hicr, 15/85.
[644] Enam, 6/73
[645] Al-i İmran, 3/191
[646] Enbiya, 21/16.
[647] Duhan, 44/38.

“O göklerle yeri hak ile yaratandır” âyeti hakkında Taberi şunları söyler: “Allah’ı bırakıp da hiçbir fayda, zarar verme imkânı bulunmayan ve hiçbir şeye kadir olmayan birtakım varlıklara ilahlık yakıştıran ey müşrikler! Allah gökleri ve yeri insanlara hüccet olarak yarattı ki bu sayede bütün bu kâinata vücut veren yaratıcıyı tanıyıp bilsinler ve kâinattan hareketle yaratıcının muhteşem kudret ve saltanatı hakkında düşünüp akıl yürütsünler ve neticede O’na kulluk etsinler.[648]

“Bütün gökler ve yer Allah'ın mülkü olduğu için, bu âlem kitabından okunabilen her hadise, her nizam, Hak Teâlâ'nın hükümlerini ve tasarrufunun şekillerini okumaktır. Onu okuyanlar ve gereğince hareket edenler, herhalde Hakk'ın nimetinden nimetlenmiş ve istifade etmiş olurlar.”[649] “Çünkü bunların yaratılışında Allah’ın birliğinin delili ve Rab olduğunun şahitliği vardır.”[650]

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akl-ı selîm sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve şöyle derler:) “Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!”[651]

“Yani abes olarak yaratmadın, bilakis vahdaniyetinin delili ve Rab olduğunun şahidi olarak yarattın.”[652] “Sen bunu boşuna yaratmadın” ifadesi bir “قالوا” takdir edilerek, yani “derler” şeklindedir. “Diyerek tefekkür ederler” manasında hal mahallindedir. Yani sen onu batıl olarak, hikmetsiz yaratmadın; aksine büyük bir hikmetle yarattın ki o da; senin onu mükelleflere birer mesken, onların seni tanımaları, sana itaat edip isyandan kaçınmanın gerekli olduğunu bilmeleri için delil olmasıdır.”[653]

“Göklerin ve yerin yaratılışında, göklerin yüksekliği ve genişliğinde, yerin alçaklığı, yoğunluğu ve zelîl oluşunda, onlarda müşahede edilen âyet ve delillerde, yıldızlar, seyyareler, sabit yıldızlar, denizler, dağlar, çukurlar, ağaçlar, bitkiler,

[648] Taberi, **Cami’u’l-beyan**, c. 16, s. 237.
[649] M. Hamdi Yazır, **Hak Dini**, c. 2, s. 1259.
[650] Maturidî, **Tevilâtü’l-Kur’ân**, c. 2, s. 569.
[651] Al-i İmran 3/190, 191.
[652] Maturidî, **Tevilâtü’l-Kur’ân**, c. 2, s. 569.
[653] Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 1, s. 1168.

ekinler, meyveler, hayvanlar, madenler ve menfaatler... çeşitli renkler, tatlar, kokular ve özellikler bulunmasında gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde uzunluk ve kısalıkta birbirlerinden alıp-vererek peşpeşe gelmelerinde bazen birinin uzayıp diğerinin kısalmasında bunların hepsi Aziz ve Hakîm olanın takdiri iledir. Akıl sahipleri için elbette âyetler vardır. Öyle akıl sahipleri ki, eşyayı bütün açıklığıyla ve gerçekliğiyle bilirler."[654]

"Evrenin sistemini düşünmek, insanı bu hayattan sonra başka bir hayatın yani âhiret hayatının da var olabileceği fikrine de götürür."[655] "Bu kâinatta her şey geçici ve bitimlidir. Her şeyin bir ömrü vardır. Ömrünü tamamlamış olan her şey ve her yaratık varlığını yitirmiş oluyor. Aynı durum kâinat için de söz konusudur. Burada faal olan bütün kuvvetler sonsuz olmayıp sınırlıdırlar. Belli bir zaman kıskacında varlıklarını sürdürüp kayboluyorlar. Bu eşya, mahluk ve kuvvetler tabii ömürlerini tamamlayarak yok olacaklardır ve her şey yitip tükenecektir."[656]

"Eğer ölüm denen bir olay olmamış olsaydı durum ne olurdu? Evet, çok korkunç bir durum meydana gelirdi. İki eşek arısı zincirleme olarak yavru yapar ve bu yavrularda ölmeden yavru yaparlardı, beş yıl içinde yeryüzü yuvarlağı beş misli zehirle dolardı. Hiçbir canlının yaşamasına izin vermezdi. Eğer bütün canlı varlıkların ölmeden üremelerini düşünürsek sonucun ne olacağını siz tasavvur ediniz. Ölüm için hastalıklar bir sebeptir ve bir hikmetten dolayı var kılınmıştır."[657] Bu cihetten düşündüğümüzde, olaya nereden baktığımız onun mevcud mahiyetini değiştiriyor. Dolayısıyla insan bir şeyin hikmetini kavrayamıyor, göremiyor diye onu yok sayması mantık dışıdır. Çünkü görmemek varlıktan değil, nazarda noksanlıktır. Zaten o, yaşamdaki her işin sırrına vakıf, her şeyi görebilen bir varlık olarak yaratılmamıştır. Yüce Allah ise her şeyi bütün yönleriyle bilme kudretine sahiptir. İnsan da Yüce Allah'ın ona bildirdiği kadar bilebilir. İnsanın bir konuda bilgisi arttıkça da imanı ziyadeleşir ve bu, onu uluhiyyet gerçeğine sevk eder.

[654] İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'ân'il-Azim**, c. 3, s. 295.
[655] Hayreddin Karaman vd., **Kur'ân Yolu**, c. 1, s. 739.
[656] Mevdudi, **Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi Ve Hz. Peygamber**, s. 506.
[657] Havva, **İslam'da Allah İnancı**, s. 95.

2.10. YER VE GÖĞÜN MELEKUTUNDA YARATILIŞIN BİRLİĞİ

Yüce Allah, insanlara gerek dış dünyada gerekse iç dünyalarında birtakım âyetlerini göstermektedir. Bunu daha önce "onlara âyetlerimizi hem âfâkta hem de kendi nefislerinden göstereceğiz" âyeti çerçevesinde ele almıştık. Yüce Allah, kevnî âyetleri üzerinden genelde tüm insanları özelde Hz. İbrahim'i kendi iradesine, hakimiyetine, kudretine ve tek oluşuna şahit kılmıştır. "Yani insanlar Allah'ın kendilerine verdiği duyular ve akıl yardımıyla, O'nun kâinata koymuş olduğu delilleri düşünüp tefekkür ederek Allah'ı bulmakla tavzîf edilmişlerdir. Diğer bir ifadeyle varlıklar kitabının âyetlerini okumakla görevlidirler."[658]

"وَكَذٰلِكَ نُرِۤي اِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ"

"el-Melekût", mülk demektir. Sondaki ta harfi, mübalağa için getirilmiştir."[659] İbnu'l-Cevzi de Zeccâc'dan şunları aktarmıştır: "Melekut, mülk manasındadır, ancak melekutun manası daha abartılıdır, vav ile ye mübalağa için ilave edilmiştir. Rağabut (rağbet), rehebut (rehbet=korku) da melekut kalıbındadır. Mücahit'ten de şunları aktarmıştır: Göklerin ve yeri melekutu, âyetleri (harikalarıdır) Yedi kat gökler ona keşfoldu, öyle ki Arş'ı bile gördü, onlara baktı. Yedi kat yerler de ona keşfoldu, öyle ki onlara da baktı. Katade'den de şunları aktarmıştır: Göklerin melekutu: Güneş, ay ve yıldızlardır; yerin melekutu: Dağlar, ağaçlar, denizlerdir."[660]

Zemahşeri bu anlamı dikkate alarak kelimeyi "İbrahim'e göklerin ve yerin melekutunu, yani evrenin gerçek Rabbinin, yegane ilâhının kim olduğunu tarif edip gösteriyor, onu rububiyet ve uluhiyeti tanımaya muvaffak kılıyor ve kalbîne açtığımız şeyle onu doğruya yönlendiriyorduk. Böylece biz onun bakışını düzelttik ve ona istidlal çıkarma yolunu gösterdik."[661] şeklinde tefsir etmiştir.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi yer, gök, güneş, ay, deve, dağ, denizler ve Allah'ın arzında yarattığı daha nice âyetler kabile, dil, renk, coğrafya farketmeksizin tüm insanlara hitap eden, tüm insanlığı yaratıcısına davet etmektedir. Bu durumun Hz. İbrahim örnekliğinde Kur'ân'da resmedilişine baktığımızda, süreci daha iyi

[658] Ulutürk, **Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?**, s. 217.
[659] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 13, s. 45.
[660] İbnu'l-Cevzi, **Zadü'l-mesir**, c. 2, s. 211.
[661] Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 2, s. 680.

müşahade edebilme fırsatı yakalamış oluruz. Yüce Allah Hz. İbrahim'e melekutu, insanlara da gerek kendi nefislerinde gerek dış dünyaya dair süreçlerde birtakım mesajlarını göstermiştir ve bu süreci insanlar için devam ettirmektedir. Hz. İbrahim'in, babasının ve kavminin üzerinde bulunduğu cahiliye yolunu terk etmesi üzerine onun için farklı bir süreç başlıyor. Zira fıtrat bu cahilî yaşam anlayışından yüz çevirmiştir. Dolayısıyla fıtrat kendinde yaratılan o gerçekliği yakinen müşahadeye koyulmuştur. Bütün deliller, kendisini ve tüm evreni yaratan, güçlü, mağlup olmayan, çekip gitmeyen, her an var olan hakiki bir ilah düşüncesine, onu eriştirecektir. Yalnız şuna dikkat çekmek gerekir ki bu, Hz. İbrahim için bir arayış süreci değil, zaten varlığına iman ettiği bir ilahın biricikliğini arz üzerinde istidlal yoluna koyulmasıdır. Bu gerçekliğin farklı yönlerini tecrübe ederek kalbîni tatmin etmektir.[662]

"Hani İbrahim, babası Azer'e dedi ki; "Sen putları ilâh mı ediniyorsun? Ben gerçekten gerek senin ve gerekse kavminin açık bir sapıklık içinde olduğunuzu görüyorum."[663]

Fıtratları, kalpleri, düşünceleri bozulmaya uğramış bu kavmin edindiği sahte ilahları reddederek bu yolu kendisi için temizledi. Bu ayrışma süreçlerini tüm peygamberlerde müşahade ediyoruz. Nitekim Hz. Yusuf'ta da "*Ben Allah'a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir kavmin dinini terkettim."*[664]

"Üzerindeki bu hurafeleri silkeleyince içten gelen coşkun bir istekle vicdanında bulduğu gerçek ilâhını arıyor. Bu düşünce henüz anlayışında ve belleğinde açıklığa kavuşmamıştır. Gizli bir coşkuyla parlayan her şeyle ilgi kurup bunun ilâhı olabileceğini düşünüyor. Fakat iyice araştırdıktan sonra bunların gelip geçici şeyler olduğunu anlıyor. Çünkü içinde gizli ilahlık gerçekliğini ve uluhiyet sıfatlarıyla bir benzerliklerini görememiştir. Sonra bu fıtrat içinde parlayan ve iyice belirginleşen bir gerçeğin farkına varıyor. Büyük bir sevinçle ve bu gerçeğin coşkusuyla dolup taşıyor. Daha önce kendi kavrama yeteneğiyle belirlediği, içindeki gerçeğe uygun gerçeğe ulaşmanın büyük coşkunluğuyla duyuruyor inancını.

[662] Bkz. Bakara, 2/260.
[663] En'âm, 5/74.
[664] Yusuf, 12/37.

İbrahim'in (selâm üzerine olsun) gönlünde belirginleşen bu sahne, olağanüstü ve göz kamaştırıcı bir sahnedir. Kur'ân'ın akışı bu büyük deneyimi şu kısacık âyetlerde ifade edip geçiyor. Bu, fıtratın hak ve batıl karşısındaki tutumunun hikâyesidir. Müminin ilân ettiği ve bu konuda hiçbir kınayıcının kınamasından çekinmediği inancın hikâyesidir. Bu konuda babaya, aileye, aşirete ve ulusa hoş görünmek gibi bir endişesi yoktur. İbrahim'in (selâm üzerine olsun) babasına ve kavmine karşı takındığı şu katı, kesin ve net tutum gibi."[665]

Hz. İbrahim döneminde putlara tapıldığı gibi, gök cisimlerine, güneşe, aya tapınmada söz konusuydu. Hz. İbrahim fıtratındaki ses ile hiçbir şey yaratamayan, yaratılanlara rızık verebilme gücüne sahip olamayan, kendileri hizmete muhtaç olan bu putların kendilerine kulluk sunulmayı hak etmediklerini, ilah olabilmelerinin mümkün olmadığının sonucuna varmıştı. *"Hani babasına şöyle demişti: "Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?"*[666] Bu yönüyle Hz. İbrahim tevhidin aklî istidlaline güzel bir örnektir .

İnsanın fıtratından gelen inancındaki duruluk ve gerçeği aramadaki içtenliği Yüce Allah'ın kendisi için varlık aleminde doğru yolu gösteren kanıtları ortaya çıkarmasını hakediyor. Nitekim Yüce Allah, Hz. İbrahim´i anlatırken: *"Çünkü o, Rabbine tertemiz bir kalb ile gelmişti."*[667] buyurmuştur. Maturidî selim kalbî, şirkten salim olan, şirke hiç bulaşmayan kalp olarak tefsir etmiştir.[668] Hz. İbrahim şirke batan bir topluluğun içerisinde onlara bağlı olmayı reddederek, çoğunluğu hakikatin ölçüsü olarak görmeye başkaldırmıştır. İlahî âyetlerden gafil kalarak toplumun dinine uymayı reddetmiştir. Böyle bir süreç yakini bilgiyle şahlanmıştır.

"Biz İbrahim'e göklerin ve yerin görkemli egemenlik mekanizmasını böylece gösteriyorduk ki, o kesin inançlılardan olsun."

Yüce Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı tekvînî ayetler, onlar üzerine yeterince tefekkür edenler için ilmi ziyadeleştiren, istikamet bahşeden bir yön taşımaktadır. Her ayet, ilmi bir seviye oluşturarak, insanı bir şeyin bilgisine

[665] Kutub, **Fî Zilâl'il-Kur'ân**, c. 5, s. 305.
[666] Meryem, 19/42.
[667] Saffat, 37/84.
[668] Maturidî, **Te'vilatü'l-Kur'ân**, c. 5, s. 134.

yaklaştırmaktadır. "Derece derece her insanın Allah'ı marifeti vardır. Avâmın, filozofun, velinin ve peygamberin. Bütün bunların üstünde bir de Allah'ın kendi zatını bilişi vardır ki buna hiç ulaşılamaz."[669]

"İlim, malumun, bilinenin, olduğu hal üzere bilinmesidir, tanınmasıdır. Yaratıkların ilmi bu türdendir. Allah'ın ilmi ise, bir şeyin aslının ne olduğunu ihata etmesi, onun künhüne vakıf olmasıdır."[670] Çünkü o şöyle buyurmaktadır. "Böylece biz onun yanında olanı ilmimizle kuşatmışızdır."[671]

Âyette geçen "îkân" kelimesi, istidlâl, düşünme ve incelemeden sonra bir şeyin hakikatine vâkıf olmak anlamına gelir.[672] "Yakîn", düşünme ve tefekkür sebebi ile şüphe zail olduktan sonra hâsıl olan bir ilim (bilgi) mânasındadır. Bundan dolayı ilm-i ilâhî, "yakînî ilim" diye tavsif edilemez."[673] "Allah için "mûkin" denmesi de caiz değildir. Çünkü az önce söylediğimiz gibi yakîn, istidlâlden sonra bilgi sahibi olmaktır, böyle bir şey Allah için söz konusu değildir."[674] "'Yakînî bilgi' bilinenin kuşkuya yer kalmayacak şekilde açığa çıktığı, yanlışlık ve yanılgı imkanı bulunmayan kesin bilgidir."[675] "İnsanın kalbî, bazı yönlerden şekk ve şüphe içindedir. Ama deliller iyice çoğalıp, hepsi birbiriyle uyum sağlayıp birbirini desteklediğinde, bu durum o hususta "yakîn" in meydana gelmesine sebep olur. Bu birkaç yönden böyledir: Bu konuda kalp, daimi olarak aynı şeye işaret eden birden çok göstergeyle karşılaşmaya başladığında artık onun o şey hakkında kesin bir kanaat oluşturması mümkün olur. Fiilin çokça tekrarlanması, bir melekenin meydana gelmesine sebep olur. Binâenaleyh çeşitli ve değişik delilleri, aynı şeye delil getirmek, âdeta bir dersi tekrar etme gibi olur. Çokça tekrar, kalbten silinmeyecek çok güçlü bir ezberi sağladığı gibi, burada da aynı şey olur."[676]

"Kalbîn doğru bilgiye ulaşma sürecinde bir tedricilik söz konusudur. Meselâ, denizde suyun bulunduğuna dair bilgi, ilme'l-yakîn; denizin yanına gidip denizdeki

[669] Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, trc. M. Said Mutlu, 1.baskı, İrfan Yay., İstanbul, 1966, c. 2, s. 46-48.
[670] Şerafettin Gölcük, **Kelâm Tarihi**, Kitap Dünyası Yay., 9. baskı, İstanbul, 2016, s. 156.
[671] Kehf, 18/91.
[672] Maturidî, **Te'vilatü'l-Kur'ân**, c. 5, s. 128.
[673] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 13, s. 48.
[674] Maturidî, **Te'vilatü'l-Kur'ân**, c. 5, s. 128.
[675] el-Gazzâlî, **el-Munkiz mine'd-dalâl**, s. 10.
[676] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 13, 48.

suyu gözle görmek, ayne'l-yakîn; içine dalıp yüzmek ise, denizde su bulunduğuna dair hakka'l-yakîn derecesinde bir bilgi elde edilmiş olur."[677]

"Verilen haber, görülen şey gibi değildir" denilmiştir. Buna misal olarak Hz. İbrahim'in âyette geçen şu sözü zikredilir: *"İbrahim de bir zaman; 'Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster!' demişti. (Allah); 'İnanmadın mı?' dedi. (İbrahim); 'hayır (inandım), fakat kalbîm mutmain olsun diye (görmek istiyorum)' dedi."*[678] "Hiç şüphesiz Hz.İbrahim, Allah'ın ölüleri dirilttiğini biliyor ve buna inanıyordu. Ancak gözleriyle buna şahit olmak istiyor ve böylece gönlünün daha da mutmain olacağını ifade ediyordu. Yani ilme'l yakîn'den ayne'l-yakîne varmak istiyordu."[679]

"Kalb, istidlal sırasında (varılacak netice hakkında) bir karanlık (yani kararsızlık) içindedir. Binâenaleyh kalbte ilk delil ile elde edilen bir inanç meydana geldiği zaman, bu istidlalin nuru, kalbteki diğer sıfatların karanlığına karışır. Böylece, nûr ve karanlığın karışımı olan o durum sebebi ile, kalbte bir şüphe meydana gelir. İkinci bir istidlal yapılınca, bunun nuru (aydınlığı), birinci hale karışır. Böylece gitgide kalbîn aydınlığı ve parlaklığı tastamam olur. Güneş doğarken, önce onun ışıkları gözükür. İşte bu, sabah vaktidir. Aynen bu şekilde, ilk istidlal, sabah vakti gibi olur. Sonra sabahın aydınlığı, güneşin gitgide tepe noktasına yükselmesi sebebi ile, devamlı artar. Binâenaleyh güneş tepe noktaya ulaştığında, aydınlık en mükemmel halini alır. İnsan da böyledir."[680]

İlim bu yönüyle varedeni, varoluşu anlamlandırma yoludur. Bunun için delil ve burhan gereklidir. Yüce Allah da gerek naklî gerek kevnî delilleriyle arzı donatmıştır.

"Aynı şekilde "biz İbrahim'e gösterdik" meâlindeki âyete, sana belirtilen varlıkların melekûtunu gösterdiğimiz gibi İbrahim'e de gösterdik diye anlam verilmiştir. Buradaki "nurî" kelimesi gösterdik anlamına gelir. Aynı şekilde anlamına gelen "kezâlike" kelimesinin iki türlü izahı vardır. Birincisi, rububiyyetin Allah'a ait olduğuna, O'nun bir olduğuna ve ortağı olmadığına seni kesin olarak inandıran

[677] Tehânevî, **Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn**, İstanbul, 1984, c. 2, s. 1538.
[678] Bakara, 2/260.
[679] İsmail Hakkı İzmirli, **Yeni İlm-i Kelâm**, Ankara 1981, s. 41.
[680] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 13, 48.

âyetleri ve delilleri sana gösterdiğimiz gibi, kesin olarak inanıncaya kadar aynı şeyleri İbrahim'e de gösterdik. En doğrusunu Allah bilir ya, bu, zatları farklı olsa da anlam itibariyle vahdaniyyet ve rububiyyetin Allah'a ait olduğuna işaret eden sebepler arasında ilişki kurmaktadır. Bunu da işitmeye ve hisse dayalı bilgi ile değil, Allah'ın yarattığı delillerden biri olan istidlal yoluyla yapmaktadır. İşitme delili onu tekid eder."[681]

Hz. İbrahim'in önderliğinde yaratılıştaki birlikten yola çıkarak yaratıcının birliğine ulaşma yolculuğumuza başlayalım.

"Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. "Rabbim budur" dedi. Yıldız batınca da "Batanları sevmem" dedi.[682]

"Önceki âyetlerden, İbrahim Peygamber'in hayatının bilinç kazanmasından itibaren yıldızlara, aya ve güneşe tapan bir halkın içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, onun gerçeği araştırmadaki kalkış noktasının, 'bu nesneler gerçekten Rabb olabilir mi?' sorusu olması tabiidir. İşte, onun düşüncesi bu soru çevresinde merkezileşmiş ve halkının tüm tanrılarını değişmez bir kanuna bağlı olup, bu kanuna göre hareket ettiklerini keşfedince de kaçınılmaz olarak, bu tanrılardan hiçbirinin Rabb adını alabilecek herhangi bir niteliğe sahip olmadığı sonucuna varmıştır."[683] Hz. İbrahim'in üzerinden ilerlediği süreç sahte ilahları aklî istidlallerle nefyederek asıl hak olan ilahın uluhiyyet vasıflarını gerek şahsi gerek toplumsal gözler önüne sunmaktan ibaretti. Bu 'La ilahe'de başlayıp 'İlla Allah'da son bulan, usüle son derece uygun bir süreçti.

"Benim Rabbim bu herhalde!" ifadesi, hasmının batıl bir iddia üzere olduğunu bildiği halde ona insafla davranan ve meramını 'mezhebine taassupla bağlı olmayan bir kişi gibi' ifade eden kişinin sözüdür. Çünkü bu, hakka daha çok davet edici ve kötülüğü kışkırtmaktan daha koruyucudur. Sonra o, meramını ifade etmesinin peşinden hasmına yüklenir ve getirdiği delillerle hasmının batıl iddialarını boşa çıkartır. "Ben batıp kaybolanları" yani bir halden diğer hale geçen, bir mekândan diğer mekâna intikal eden ve bir örtüyle perdelenip görünmez hale gelen

[681] Maturidî, **Te'vilatü'l-Kur'ân**, c. 5, s. 128.
[682] En'âm, 6/76.
[683] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 1, s. 568.

batıl ‘rab’lere kulluk etmeyi “sevmem” çünkü bunlar, (gerçek ma’budun değil) gök cisimlerinin sıfatlarındandır.”[684]

“Ayı doğarken görünce, “Rabbim budur” dedi. O da batınca, “Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmış kimselerden olurum” dedi.[685]

“Rabbim budur” ifadesi “Beni kendisine davet ettiğiniz Rab budur.” demektir. Hz. İbrahim (a.s)´in, “Bu, benim Rabbim´dir” sözü “Bu, sizin inancınıza ve iddianıza göre benim Rabbimdir” manasına gelir. Bunun bir benzeri de, tevhid ehli olan bir kimsenin, bir mücessimeye, istihza ile “Onun ilahı, sınırlı bir cisimdir” demesi gibidir. Bu, “Onun iddia ve inancına göre böyledir” manasındadır. Bundan maksad, Hz. İbrahim (a.s)´in, kavmini hakkı kabule mecbur bırakmasıdır.”[686] Hz. İbrahim’in saydığı gökcisimlerini Rab olarak kabul etmesi söz konusu değildir. Nitekim asıl rab onun için bunların ötesinde kendisine doğru yolu göstermesini umduğu Rabdi.

“Fıtrat ile ilâh arasındaki bağ, sevgi bağıdır. Aradaki ilişki, kalp ilişkisidir. Bu nedenle İbrahim'in (selâm üzerine olsun) fıtratı, batanları sevmiyor, onlardan ilâh edinmiyor. Çünkü fıtratın sevdiği ilâh, kaybolmaz, batmaz.”[687]

Burada Hz. İbrahim “batıp gitmek” ifadesiyle bunların uluhiyyet vasfına sahip olmadıkları gerçeğini ortaya koymuştur. “Rab ve ilah “ihtiyaçların varıp kendisine dayandığı varlık”demektir. Batmaları sebebi ile yıldızların hadis oldukları ve aklın bedaheti ile de, her muhdes varlığın, varlığı hususunda başkasına muhtaç olduğu sabit olunca, bu yıldızların var olmada, başkasına muhtaç olduklarını kesin olarak söylemek gerekir. Bu böyle olunca, yıldızların, “ihtiyaçlar varıp kendisine dayanan” ilah manasında, rabler ve ilahlar olmaları imkansızdır. Şu halde, kesin olarak anlaşılır ki yıldızların batan varlıklar oluşu, onların rabler ve ilahlar olmasını batıl kılar.”[688]

---

[684] Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 2, s. 682.
[685] En’âm, 6/77.
[686] Râzî, **Mefatihu’l gayb**, c. 13, s. 52.
[687] Kutub, **Fî Zilâl’il-Kur’ân**, c. 5, s. 309.
[688] Râzî, **Mefatihu’l gayb**, c. 13, s. 56.

"*Güneşi doğarken görünce, "Rabbim budur; zira bu daha büyük" dedi. O da batınca dedi ki: "Ey kavmim! ben, sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."*[689]

Âyetteki "bu daha büyük" ifadesi uluhiyyet vasıflarından bir vasıftır fakat bu vasfın batan bir şeyle birlikteliği ona uluhiyyet isnad etmeye aykırıdır. Nitekim batan şey ne kadar büyük olursa olsun ilah olabilme vasfına sahip değildir.

"İbrahim Peygamber'i Allah'ın elçisi olarak atanmadan önce gerçekliğe götüren düşünce şekli ifade olunmaktadır. Beynini ve gözlerini doğru biçimde kullanabilen bir insanın, İbrahim peygamber gibi Allah'ın birliği hakkında herhangi bir şey öğrenme imkanı bulunmayan şirk'in egemen olduğu bir çevrede doğup büyümüş de olsa, gerçekliğe ulaşabileceği ortaya konmaktadır burada. Tek şart, kişinin tabiattaki olguları doğru olarak gözlemleyip, onlar üzerinde dikkatlice düşünmesi ve bağlantılı, mantıki bir düşünce zinciriyle gerçeğe ulaşmak için aklını kullanmasıdır."[690]

"Göklerin ve yerin yaratılışına bakmasındaki delâlet yönünü; bunların Allah'ın hükümranlığına, yaratılışına ve bunlardaki birliğine, O'ndan başka İlâh, O'ndan başka Rabb olmadığına delaletlerini açıklıyor. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır: "*Göklerde ve yerde neler var, bir bakın, de."*[691], *"Onlar göklerin ve yerin melekûtuna... hiç bakmazlar mı?"*[692], *"Gökten ve yerden önlerinde ve arkalarında olanı görmüyorlar mı? Biz istersek onları yere geçiririz veya üzerlerine gökten bir parça indiririz. Muhakkak ki bunda Allah'a yönelen her kul için âyet vardır."*[693],[694]

"Hz. İbrahim (a.s), hasmının sözünü nakletmiş olmak maksadı ile, "Bu, benim Rabbim" demiş, sonra da bunun peşinden, onun görüşünün batıl ve yanlış olduğunu gösteren şu sözü söylemiştir: "Ben, böyle sönüp batanları sevmem." İşte cevap olarak, itimad edilebilecek izah tarzı budur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın şu

[689] En'âm, 6/78.
[690] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 1, s. 568.
[691] Yunus, 10/101.
[692] A'raf, 7/185.
[693] Sebe, 34/9.
[694] İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'ân'il-Azim**, c. 6, s. 95.

âyetin başında bu münazaraya işaret eden şu buyruğudur. "İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetimiz idi." "Kavmine karşı" demiş, ama "Kendine karşı, kendi için" dememiştir. Binâenaleyh bu münazaranın, O'nun kendisi için dini ve marifetullahı elde etmek için değil, kavmini imana ve tevhide götürmek üzere yapılmış olduğu anlaşılır. Maturidî, aynı zamanda bu âyetlerin din konusunda akılların taşıyabileceği kadar deliller getirmenin gerekliliğiyle beraber, din konusunda münazara da bulunmayı çirkin gören Müslümanların yanı sıra dinde üstatları taklîd etmek gerektiğini savunanların görüşlerinin yanlışlığını ortaya koyduğunu ifade etmiştir."[695] "Nasıl tabiattaki olgular her gün gözlerinizin önündeyse ve Allah'ın âyetleri size gösteriliyorsa, aynı şekilde İbrahim'in de önündeydi. Fakat, İbrahim bunlar üzerinde derinden derine tefekkür edip gerçeği gördüğü halde, siz kör insanlar gibi onlara bakıyor ama görmüyorsunuz. Aynı yıldızlar, aynı ay ve aynı güneş gözlerinizin önünde doğup battığı halde, doğuş zamanlarında siz gerçekten ne kadar uzaktaysanız, batış zamanlarında da onlar aynı ölçüde sizi gerçekten uzaklaştırıyor. Fakat, İbrahim akıl gözüyle tabiattaki aynı olguları gördüğünde üzerlerinde düşünmüş ve gerçeğe varmıştı."[696]

Aynı şeye nazar eden iki insan arasında nazarının keyfiyeti kadar sonuç farkı vardır. Aynı evrenin Hz. İbrahim ile kavmini ulaştırdığı iki farklı sonuç gibi…

"İnsan ne zaman, Allah´ın mahlukatının mertebelerini çokça düşünür ve tefekkür ederse, onun marifet ve tevhid nurunun aydınlığı da o nisbette parlak olur. Fakat âlemin güneşi ile ilim güneşi arasında şu fark vardır: Âlemin güneşinin yükselmesinde ve ışığının fazlalaşmasında, daha ileriye geçemeyeceği belli bir sınırı vardır. Ama marifet, akıl ve tevhid güneşinin yükselmesinin bir nihâyeti ve ışığının artmasının bir sonu yoktur. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Allah´ın *"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu da gösterdik"* buyruğu delil ve beyyinelerin mertebelerine; "Kesin ilme erenlerden olması için..." ifadesi de, tecelli nurları ile marifet ve tevhîd güneşinin aydınlıklarının derecelerine bir işaret olmuş olur. Allah en iyi bilendir."[697]

---

[695] Maturidî, **Tevilatü'l-Kur'ân**, c. 5, s. 141
[696] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 1, s. 564.
[697] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 13, s. 48.

Bu âyetler, Allah'ın yerdeki ve gökteki âyetlerine ibret nazarıyla bakabilen kimseleri, fıtratlarındaki uluhiyyet gerçekliğine götürdüğüne işaret etmiştir. Batıldan hakka, sahte ilahlardan, hak ilaha yapılan bir yolculuktur.

2.11. YARATILIŞIN BİRLİĞİNDE "HER ŞEY O'NU TESBİH EDER"

"Tesbih, Yüce Allah'ı tenzih etmektir. Asıl anlamı, Yüce Allah'a ibadet etmek konusunda hızlı hareket etmektir. Tesbih kelimesi, ister söz ister fiil ister niyet olsun, bütün ibadet şekillerini kapsamaktadır."[698]

Alem, yaratıcısına alamettir. O'na işaret eder. O'nun varlığını hatırlatır. Birliğine, gücüne, kudretine delalet eder. Kainattaki her şey O'nu tenzih ve takdis eder. Fakat diğer varlıklar her şey insanla aynı varlık kategorisinde olmadığı için onların tesbihlerini anlamlandırmak ve keyfiyeti noktasında fikir yürütmek için birtakım delillere ihtiyacımız vardır. Nitekim insan sadece aklıyla işlerin üstesinden gelebilecek bir formatta yaratılmadığı için vahiy, ona, kâinata dair bilmesi gerekenleri ve sorumluluklarını bildirir.

"İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu, göklerin ve yerin yegâne sahibi olan Allah'ın yolunu göstermektesin."[699]

Yüce Allah Kur'ân'da yerde gökte yaratılan her şeyin Allah'ı tesbih ettiğinden bahseder.

"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır."[700]

"Yerde ve gökte tesbih iki şekilde olur: Sözlü olarak. Bu, mükellefin diliyle mesela "subhânallah" demesi gibidir. Mükellefin çeşitli hallerinin, Allah'ın birliğine, münezzeh olduğuna ve izzetine delalet etmesi ile. Fakat, hayvanlar gibi mükellef

[698] Râgıb, **Müfredât**, s. 475.
[699] Şura, 42/52,53.
[700] İsra, 17/44.

olmayan canlılar ile cemâdâ (taş-toprak) gibi varlıklar, Allah'ı ancak ikinci şekilde tesbih ederler. Çünkü birinci şekilde tesbih, ancak anlamak, bilmek ve konuşmakla mümkündür."[701]

"Yeryüzünde yaratılan her şey, bu yaratılma amacına hizmet ederek Allah'ı tesbih etmiş olmaktadır. Kimisi musahhar kılınarak, kimisi de isteyerek Allah'ı tesbih edip secde eder. Göklerin, yerin ve hayvanların teshir edilmekle tesbih ettikleri konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Zira onların halleri Yüce Allah'ın hikmetine delalet etmektedir."[702]

Yani, "Bütün evren ve onun içinde bulunan her şey onları yaratan ve koruyan varlığın her tür eksiklik, hata ve zayıflıktan uzak olduğuna ve O'nun hiçbir ortağı ve eşi olmayacak kadar yüce olduğuna şahitlik eder."[703]

"Varlıkların Allah'ı tesbih etmesiyle kastedilen, bu varlıkların lisan-ı halleri ile tesbih etmeleridir. Zira bütün bunlar yaratıcının varlığına, kudret ve hikmetine delalet ederler. Dolayısıyla, sanki bunu dilleriyle söylüyor, Allah Teâlâ için yakışık almayacak şirk ve benzeri şeylerden O'nu tenzih ediyor gibidirler."[704] Tesbihin keyfiyeti hakkında yapılan yorumlara baktığımızda daha iyi anlamak için bu tesbihi yapan mahlukatı kategorize etmek gerekiyor. Bir ruha sahip olan varlıklar ile ruha sahip olmayan varlıkları hepsi yaratılış ve görevlerini icra etme açısından Allah'ın birliğine delalet ederek tesbih arz etmektedirler ki bu durumda "siz tesbihlerini anlayamazsınız" ifadesi kâfirler hakkında olmuş olur. Müslümanlar tefekkür etmeleri sonucu yaratılıştaki bu tesbihin farkındadırlar.[705] Ya da Yüce Allah ruha sahip olmayan mahlukatın yaratılışına tesbihte bulunmayı kodlamıştır ve "siz tesbihlerini anlamazsınız" ifadesi bizleri de kapsıyordur. Onların keyfiyetini böylelikle idrakten noksan kalmış oluyoruz.[706] "Ey insanlar, dilleriniz farklı olduğu için siz onların tesbihlerini anlamazsınız. Bu hüküm hayvanlar, bitkiler ve katı varlıkların hepsine şâmildir. Bu görüş, en çok meşhur olan görüştür. Allah Teâlâ buyuruyor ki; Yedi gök

[701] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 20, s. 219.
[702] Râgıb, **Müfredât**, s. 476.
[703] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 3, s. 113.
[704] Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 3, s. 1123.
[705] Bkz. Al-i İmran, 3/191.
[706] Bkz. Maturidî, **Tevilatü'l-Kur'ân**, c. 8, s. 314.

ve yeryüzü ile orada bulunanlar Allah'ı tesbîh, takdis ederler. Şu müşriklerin öne sürdükleri iddiadan dolayı onu tenzih, ta'zîm ederler, tesbîh ederler ve rubûbiyetinde, ulûhiyyetinde tek ve eşsiz olduğuna şâhidlik ederler. Her şeyde bir delil vardır O'na; delâlet eder O'nun bir olduğuna."[707]

Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerîmede şöyle buyurur: *"Rahmân'a çocuk isnâd etmelerinden dolayı az kalsın gökler yarılacak, yerler parçalanacak ve dağlar yere kapanacaktı."*[708]

"Allah halimdir, bağışlayandır"

Varlık aleminde Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren tesbihlere rağmen gaflet hali içerisinde olmanızdan ötürü sizi hemen cezalandırmayarak bağışlamaktadır.

Kâinattaki mahlukata bu anlam penceresinden bakamamak yaratılıştaki birliği idrakten mahrum kalmaya ve Allah'ı gereği gibi takdir edememeye sebeptir.

2.12. ALLAH'I DÜŞÜNDÜREN KÂİNAT ÂYETLERİ

Yüce Allah her şeyin yaratıcısıdır. Yarattığı her şeyi insanların O'nun vasıflarını tanımada birer delil kılmıştır. Bu yolla uluhiyyetini tanıtmış, kendisinden başka ibadete müstehak tek bir ilahın dahi bulunmadığını insanlara isbat etmiştir.

"Biz arzı döşek, dağları birer direk kılmadık mı?"[709], *"O, semada birtakım burçlar kıldı, yine orada ışıklı güneş, nurlu bir ay kıldı"*[710], *"İnsan yediği yemeğe dikkatle baksın", "İnsan neden yaratıldığına bir baksın, o fışkıran bir sudan yaratılmıştır"*[711], *"Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!", "Göğe bakmıyorlar mı, nasıl yükseltilmiştir!", "Dağlara bakmıyorlar mı, nasıl dikilmişlerdir!", "Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayılmıştır!"*[712], *"Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca*

[707] İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'ân'il-Azim**, c. 9, s. 15.
[708] Meryem, 19/90.
[709] Nebe, 78/6.
[710] Furkan, 25/61.
[711] Tarık, 86/5,6.
[712] Gaşiye, 88/17, 18, 19, 20.

serdiğini görmez misiniz?"[713], *"Görmez misin ki, Allah bulutları yürütür, sonra onları birleştirir, sonra onları üst üste binip yoğunlaşmış bulut kümesi haline getirir. Bu sırada bulut aralıklarından çakan şimşeği görürsün; gökten, oradaki bulut dağlarından dolu yağdırır da bunu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de onu uzaklaştırır, bu arada şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri kör edecek."*[714], *"Yeryüzünde var olan her şeyi ve koyduğu (fizikî) yasalara uyarak denizde seyreden gemileri size boyun eğdirenin Allah olduğunu görmüyor musun? Ve gök cisimlerini, kendi izni olmadıkça yeryüzüne düşmemeleri için, yerlerinde, yörüngelerinde tutan[ın O olduğunu görmüyor musun?]"*[715], *"Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı. Sonra onunla renkleri çeşit çeşit ekinler çıkarıyor. Sonra ekinler kuruyor da onları sapsarı kesilmiş görüyorsun. Sonra da Allah onları kurumuş çerçöp haline getirir. Şüphesiz ki bunda akıl sahipleri için bir öğüt vardır."*[716], *"Bilin ki Allah, ölümünden sonra yeryüzüne hayat verir. Akletmeniz için âyetleri size açıkladık."*[717] *"Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bahçeleri, ekinler, çatallı çatalsız hurmalıklar vardır. Hepsi tek bir suyla sulanır. (Ama) bazısının lezzetini bazısından üstün kılarız. Şüphesiz ki bunda, akleden bir topluluk için âyetler vardır."*[718] *"Geceyi, gündüzü, Güneş'i ve Ay'ı emrinize amade kılmış (hizmetinize sunmuştur). Yıldızlar da O'nun emriyle boyun eğdirilmiş (insanlara hizmetkâr kılınmıştır). Şüphesiz ki akleden bir topluluk için bunda âyetler vardır."*[719] *"Hurma ve üzüm (ağaçlarının) meyvelerinden içki çıkarır ve güzel bir rızık elde edersiniz. Akleden bir topluluk için bunda âyet vardır."*[720] *"Dirilten ve öldüren O'dur. Geceyle gündüzün peşi sıra gelmeleri O'nun (işidir). Akletmez misiniz?"*[721] *"Size korku ve ümide (sebep olan) şimşeği göstermesi, gökten su indirip onunla ölümünden sonra yeryüzüne hayat vermesi de O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz ki bunda, akleden bir topluluk için âyetler vardır."*[722] *"Gece ve gündüzün peşi sıra gelmesinde, Allah'ın gökten indirip, yeri ölümünden sonra kendisiyle dirilttiği rızıkta/yağmurda ve*

[713] Lokman, 31/21.
[714] Nur, 24/43
[715] Hac, 22/65.
[716] Zümer, 39/21.
[717] Hadid, 57/17.
[718] Rad, 13/4.
[719] Nahl,16/12.
[720] Nahl, 16/67.
[721] Mü'minun, 23/80.
[722] Rum, 30/24.

rüzgârların çevrilmesinde akleden bir topluluk için âyetler vardır."[723] *"İşte bak, Allah'ın rahmetinin eserlerine! Ölmüş toprağa nasıl hayat veriyor! İşte bunları yapan kim ise, ölüleri de O diriltecektir. O, her şeye hakkıyla kadirdir."*[724] *"Kendileriyle, içlerinde bereketler kıldığımız memleketler arasında (biri diğerinden) görünebilen şehirler var ettik ve orada yürüme (imkanlarını) takdir ettik: "Oralarda geceleri ve gündüzleri güvenlik içinde gezip dolaşın" (dedik)*[725] *"Yeryüzünü dolaşın ve Allah'ın (insanı) nasıl (harikulade bir şekilde) yoktan var ettiğini görün! Allah işte bu şekilde ikinci hayatınızı da var edecektir; çünkü Allah her şeye kâdirdir!"*[726] *"Kesin inanacak insanlar için yeryüzünde nice deliller vardır.Kendi canlarınızda da nice deliller vardır. Görmüyor musunuz?"*[727] *"Şüphesiz Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa hükümrân olan, her şeyi ve her işi yerli yerince yöneten Allah'tır. O'nun izni olmadan şefaat edebilecek hiç kimse yoktur. Rabbiniz Allah işte budur. Öyleyse O'na kulluk edin. Hâlâ düşünüp ders almayacak mısınız?"*[728] *"Yaratıcı, yaratamayan gibi midir? Hiç düşünmez misiniz?"*[729]

Allah'ın birliğine, uluhiyyetine birer alamet olarak yaratılan nice âyetler vardır. Fakat bu âyetler yanından geçerken duyularını onlara açmayanlara manalarını açmamış, yalnız varlığını idrak edip onlar üzerinde tefekkür eden okuyucularına manalarını açmışlardır. Yanında geçip giden hissizlere değil.

"Göklerde ve yerde nice âyetler (deliller) vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler."[730]

Gökteki deliller hakkında Maturidî Tevilat'ında bunlar, güneş, ay, yıldızlar, bulut ve benzeri varlıklardır, der. Yerdeki deliller için de dağlar, nehirler, denizler, şehirler ve benzerleridir, demiştir. Fakat göğün ve yerin bizzat kendileri delildirler, yerden çıkan bitkiler de delildir. Onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler. Yani onlar kendileri için delil olan varlıklara alıcılarını açmazlar, üzerinde

[723] Casiye, 45/5.
[724] Rum, 30/50.
[725] Sebe, 34/18.
[726] Ankebut, 29/20.
[727] Zariyat, 51/20,21.
[728] Yunus, 10/3.
[729] Nahl, 16/17.
[730] Yusuf, 12/105.

akletmezler, onlardaki sistem ve nizamı müşahade etmezler, yaratılan delilleri ardındaki manalardan soyutlayarak onlara sırf varolan birer gerçeklik olarak bakarlar. Hâlbuki bunlar insanlara Allah'ın vahdaniyet ve uluhiyetinin birer delili olarak sunulmuşlardır. Ayrıca âyetteki "yüz çevirdiler" ifadesi için iki farklı anlam kaydetmiştir. Birincisi yüz çevirdiler, yani kendilerini Allah'ın birliğine ve uluhiyyetine götürecek olan o deliller üzerinde düşünmediler ve tefekkür etmediler, bu onlardadan yüz çevirmektir. İkincisi, onlar düşündüler ve bunların Allah'ın birliğine delil olduğunu anladılar, fakat inatlarından ve kibirlerinden yüz çevirip geçtiler.[731]

"İnsanı diğer varlıklardan ayıran yönü akıldır. İnsan bu yönüyle ayırd edebilme potansiyeline sahiptir. Fakat insan bu yönünü kullanmadığında eşyaya ve aleme dair olan bakışı bir hayvandan farksız olmaya başlar. Oysa eşyalar (nesneler) yalnızca birer "şey"değil, Hakk'a işarette bulunan birer âyettir de; şu halde araştırmacı, bu âyetlere hayvanlardan farklı biçimde bakmalıdır. Böyle olmalıdır çünkü ağacı, dağı, suyu... bir hayvan da görmektedir, fakat onlar için sadece ağaç, dağ ve su olmaktan ibarettir ve duyuları aracılığıyla onlardan ihtiyaçları yolunda faydalanır. Fakat Allah insana eşya (nesneler) üzerinde derin derin düşünebilsin ve bu âyetleri aracılığıyla hakikatı araştırsın diye, onların maddi ve fiziki görünümlerinin ötesini kavrayabilmesini sağlayacak bir akıl ihsan etmiştir."[732]

Âyetlerin serpiştirildiği bir evrende âyetler, kendileri üzerine kafa yoran kimselerle iletişim kurarlar. Günün belli vakitlerinde, belli mevsimlerde tabiatın aldığı hal, gökyüzü, ayın şekilleri, yerden biten bitkiler yaşadıkları her bir değişimle insanları belli manalara çağırırlar. İşitebilmek için bir kulağa sahip olmanın ötesinde bir yüreğe mensup olmak gerekir.[733] Âyetleri anlayamayan inkarcıların durumunu Kur'ân şöyle bir temsîlîyet ile resmetmiştir:

[731] Bkz. Maturidî, **Tevilatü'l-Kur'ân**, c. 7, s. 400,401.
[732] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 2, s. 499.
[733] Bkz. Hac, 22/46.

"Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın. Sen körleri yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin. Sen (çağrını) ancak âyetlerimize inanıp teslim olanlara duyurabilirsin."[734]

Burada ölülerden kasıt diriler, sağırlardan kasıt işitebilme duyusuna sahip olanlar, körlerden kasıt ise görme işlemi yapabilen gözlere mensup olan kimselerdir. Fakat bu duyulara mensup olan bireyler bunlardaki fonksiyonu var olma amaçlarına uygun kullanmadıkları için fiziksel varlıkları bir anlam ifade etmemiştir. Gözler hakikati görebilme uğruna tüketildiğinde, kulaklar hakikati işitme fonksiyonunu icra etmeye başladığında asıl varlıklarını kazanırlar. Dolayısıyla Kur'ân, varoluş amacını gerçekleştirmeyen hiçbir şeyi var kabul etmez, fiziki varlıklarının ise bir anlam ifade etmediğini vurgular. Bazı âyetlerde[735] vahyin yerine ruh kelimesinin kullanılması bundandır. Ondan nasibini almayana ölü denmesi de bununla alakalıdır. Çünkü Kur'ân vahyi, cehaletle ölen kalpleri ihya eder, diriltir. Bedenler için ruh nasıl canlılık kaynağı ise vahiy de insan hayatı için canlılığın kaynağıdır.[736] Dolayısıyla o olmadan insanın hayat bulması, istikamette olması, sorumluluklarını bilmesi, kâinata dair süreçleri doğru anlamlandırabilmesi söz konusu değildir. "Allah Teâlâ, kitap ve vahyini kalbîn canlılığını sağlayan bir ruh gibi sunmaktadır. Kalp vahiy nuru ile canlanır ve canlılığını arttırır."[737] Bu yüzden âyette vahiyden yoksun yaşam süren bedenler de, onlardaki duyusal fonksiyonlar da ölü olarak nitelendirilmiştir.

2.13. YARATILIŞIN BİRLİĞİNDE GÖLGE ÂYETİ

Gölgeler, eşyaların varlıklarından müstakil bir yaratılışa sahiptirler. Yüce Allah, eşyalarla beraber gölgelerini de bir hikmete binaen yaratmıştır.

"Allah'ın yarattığı şeyleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah'a secde edip yere kapanmaktadır."[738]

Bu ve benzer âyetlerin metinlerine baktığımızda genellikle "bak, gör" şeklinde doğrudan emir yerine "bakmıyor musunuz, görmüyor musunuz"

[734] Neml, 27/80, 81.
[735] Bkz. Nahl, 16/2, Mümin, 40/15.
[736] Nesefî, **Medarikut-tenzil ve hakaikut te'vil**, c. 2, s. 179
[737] İbn Kayyim, **Bedâi'u't-tefsir**, c. 3, s. 259.
[738] Nahl, 16/48.

ifadelerinin kullanıldığını görürüz. Tüm bunlar bakmamız, değerlendirmemiz için varedilmişken bunları görmeden geçen bakışlarımız kınanır. Çünkü bakmak ve görmek idrakten bağımsız görev icra edebilirler. Bu farkındalığın olmadığı bir görüştür. Bu yüzden Allah Teâlâ bakmaya ve görmeye davet yerine zaten bakıp gördükleri şeyler üzerine düşünmeye, zihni aktiflemiştir.

"Râzî bu ifadelerle, "ibret almak" manası kastedildiğini söyler. Çünkü ibret almak ise, birşeye bakma, onun durumu hakkında düşünme olmaksızın, sırf görme ile olmaz."[739]

"Göklerde ve yerde bulunanlar ve bunların gölgeleri sabah akşam, isteseler de istemeseler de Allah'a secde ederler."[740] Hepsinin hareketi yaratıcıları olan Allah'a doğrudur. Birlik içerisindedirler.

Gölgeler, cisimlerinin iradelerinden bağımsız olarak yaratıcılarına boyun eğerler. Bu gerçekten muazzam bir tablodur. İradi anlamda secdeye yönelmeyen inkarcıların gölgeleri, sahiplerinden bağımsız, evrensel kanunları koyan yaratıcının iradesine boyun eğerek o yönden tesbihlerini Allah'a arz ederler. İsteyerek yahut istemeyerek her şeyin gölgesi yere düşerek secdeye kapanır.

"Secde, hem "Allah'a şuurlu ibadet" hem de "Allah'ın iradesine boyun eğip teslim olma hali" anlamında kullanılır. Burada tabiatın ilahi iradeye boyun eğişine bir örnek olmak üzere basit bir olay gibi görünen gölgenin hareketine dikkat çekmektedir. Kâinattaki bütün oluşlar, Allah'ın iradesine bağlıdır, cisimlerin gölgesinin daimi bir değişme içinde olması da bu iradenin tabiata müdahalesinin sürekliliğini kanıtlayan, herkesin görüp durduğu en ilginç örneklerden biridir."[741] Gölgenin hareketini kesintisiz sürdüren irade evrendeki diğer tüm oluşumların da hareketini sürdürmektedir.

"Her şeyin, -bir insan, bir hayvan, bir ağaç veya bir dağ- gölgesini yayması onun maddi varlığının bir delilidir; maddeden yapılmış olan her şey de Allah'ın bir yaratığıdır ve evrensel bir kurala, bir kanuna tabidir. Buradaki "kanun", maddi

[739] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 20, s. 41.
[740] Rad, 13/15.
[741] Hayreddin Karaman vd., **Kur'ân Yolu Meal Ve Tefsir**, c. 3, s. 405.

varlığa sahip olan her şeyin gölgesinin yerde sürünmesidir. Bu, kulluklarının sembolik bir ifadesidir ve hiçbir şekilde ilâhlığa ortak olamazlar."[742]

Düşünebilenler için arzdaki bir gölge dahi Allah'ın birliğine, kudretine, uluhiyetine delil olma özelliği taşır.

2.14. KUR'ÂN'IN MİSAL VERMESİNDE YARATILIŞIN BİRLİĞİ

Yüce Allah insana, kudretinin ve birliğinin eserlerini kâinattan ve kendi varlık yapıları üzerinden delillendirerek gösterirken, bu âyetlere rağmen O'nun uluhiyetinden yüz çevirerek birtakım aciz varlıklara yönelmekte ısrarcı davranan inkarcılara da kendilerinin ve yöneldikleri varlıkların aslında ne kadar aciz olduklarını bir misal üzerinden bildirmiştir. Şimdiye kadar kâinattaki en ince ayrıntılarla beraber yer, gök gibi en büyük oluşumları yaratan, idare eden Yüce Allah'ın, kudretini, azametini müşahade etmeye çalıştık. Tüm bu mahlukatın O'nun rububiyet ve uluhiyetine delalet eden yönlerini inceledik. Her şeyi yaratan, yaratmaya devam eden, idare eden, gözetleyen, gökten su indiren, bitkiler çıkaran, çeşit çeşit dil ve renklerde insanları yaratan, onları rızıklandıran, besleyen büyüten, her şeye muktedir olan bir tek ilahtan bahsettik. O da Yüce Allah'tır. Bunca delile rağmen hala bu otoriteye boyun eğmeyenlere, Yüce Allah, boyut olarak en küçük yaratığı üzerinden örnek getiriyor.

"Şüphe yok ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten çekinmez. Bunun karşısında iman edenler onun, Allah'tan gelen gerçek olduğunu bilirler, inkâr edenler ise "Allah misal olarak bununla neyi kastediyor?" derler. Allah birçok kimseyi onunla saptırır, birçok kimseyi de onunla doğru yola iletir; onunla başkalarını değil, ancak emrine karşı gelenleri saptırır."[743]

"Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile

[742] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 2, s. 515.
[743] Bakara, 2/26.

bir sinek yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!"[744]

Yüce Allah, Kur'ân'da Allah'tan başka kendilerine uluhiyet isnadında bulunulan varlıkların yaratıcılık özellikleriyle beraber mülkte hiçbir paylarının olmadığını her türlü anlatım üzerinden ifade etmiştir.

"Bu misal, şirki geçersiz kılmak, müşriklerin câhillik ve akılsızlıklarını ortaya koymak hususunda Allah Teâlâ'nın verdiği en etkili örneklerden biridir."[745] "Bu misal, şirk ve onun sebeplerini en veciz, en güzel ve en tatlı bir ifade ile ve en doğru bir şekilde geçersiz kılmış, müşriklerin tüm ilahlarına meydan okuyarak hepsinin bir yere gelmesi ve olanca güçleriyle yardım etmesi durumunda bile bir sivrisineği yaratmaktan aciz kalacaklarını ilan etmiştir."[746]

"Bununla kendilerini ve bütün mahlukatı yaratan yaratıcıya ibadeti terk etmekle aklî seviyelerinin düşüklüğünü haber vermiştir."[747] Oysa ilahlık, kudret dahilinde olan her şeye muktedir olmayı, bilinebilen her şeyi sonuna kadar bilmeyi gerektirir. Bu putlar ise Allah Teâla'nın yaratmış olduğu şeylerden en az, en hor, en küçük ve hakir olanına hepsi dayanışma içinde bir araya gelseler bile güç yetiremezler, böyle bir şey onlar için muhaldir.[748] "Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar" ifadesi ile... Allah Teâlâ sanki, "Yaratma ve varetme bir tarafa, bundan daha kolay olanı ele almak istiyorum. Mesela o sinek, o tapılanlardan birşey kapıp götürse, onlar o şeyi bile, o sinekten geri alamazlar" demektedir.[749]

"İsteyen de aciz, kendinden istenen de!" Kul ona tapmasından umduğuna ve arzu ettiğine erişmekte acizdir. Kendisine tapılan da kendisinden umulan ve arzu edileni vermekten acizdir.[750]

---

[744] Hac, 22/73.
[745] İbn Kayyim, **Bedâi'u't-tefsir**, c. 3, s. 103.
[746] İbn Kayyim, **Bedâi'u't-tefsir**, c. 3, s. 104.
[747] Maturidî, **Tevilatü'l-Kur'ân**, c. 9, s. 531.
[748] Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. 4, s. 580.
[749] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 23, s. 68.
[750] Maturidî, **Tevilatü'l-Kur'ân**, c. 9, s. 532.

"Onlar Allah'ı gereği gibi takdîr edemediler."[751] buyurur. "Onlar, aczi ve zayıflığı sebebiyle bir sineğe bile mukavemet edemeyen putlara Allah ile beraber, tapındıklarında, Allah'ın kadrini ve azametini gereği gibi takdîr edememişlerdir. "Muhakkak ki Allah Kavî'dir, Azîz'dir." Kudreti ve kuvveti ile her şeyi yaratmış olan Allah en kuvvetlidir. *"Önce yaratan, sonra onu tekrar eden O'dur. Bu, O'nun için daha kolaydır."*[752], *"Doğrusu Rabbimin yakalayışı amansızdır. Önce yaratıp sonra tekrarlayan O'dur O."*[753], *"Şüphesiz ki rızıklandıran da, güç ve kuvvet sahibi olan Allah'tır."*[754] "Muhakkak ki Allah Kavî'dir." O, her şeye gâlibdir. Azameti ve saltanatı ile hiç bir şey O'na gâlib gelemez ve O'na karşı duramaz. Vâhid ve Kahhâr olandır O.[755]

Kur'ân, Cenabı Hakk'ı yaratıcı kudret olarak insanları O'na kulluğa çağırıyor.

"Gerçek şu ki Allah'ın dışında yalvarıp yakardıklarınız da tıpkı sizin gibi birer kuldur. Eğer iddialarınızda doğruysanız haydi onlara dua edin de karşılık versinler!"[756] Yaratamayan kendileri gibi birer kul olan varlıklara yöneliş reddediliyor. Şu halde putperestlerin tanrı diye kabul ettikleri ve karşısına geçip dua ettikleri, takdis ettikleri, kendilerine yol göstereceğini, iyilikler kazandırıp kötülüklerden koruyacağını umdukları şeyler, tanrılık niteliklerine sahip olup başkalarına hidâyet vermek bir yana, o cansız, şuursuz ve bilgisiz nesneler kendilerine yapılacak çağrıyı bile duyma yeteneğinden yoksundurlar. Onlar da insanlar gibi "birer kuldur"; yani Allah'ın mülk ve tasarrufunda bulunup O'nun kevnî yasalarına boyun eğerler."[757]

Âyetler, yaratan Allah ile yaratılmışlar arasındaki farkı açıyor. *"O halde yaratanla yaratamayan bir olur mu? Siz düşünmez misiniz?"*[758] Şahid olduğunuz yaratılıştaki bu birlik karşısında yaratmada ortağı olmayan Allah'a kulluk etmeli değil miydiniz? "Yani, "Eğer siz, ey Mekkeliler, sizin ve herşeyin yaratıcısının Allah

[751] Hac, 22/74.
[752] Rum, 30/27.
[753] Buruc, 85/12-13.
[754] Zariyat, 51/58.
[755] İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'ânil-Azim**, c. 10, s. 98.
[756] A'râf, 7/194.
[757] Ebû Abdullâh Muhammed İbn Alî Şevkânî, **Fethu'l-kadîr**, s. 519.
[758] Nahl, 16/17.

olduğunu kabul ediyor (onlar da diğer müşrikler gibi bunu kabul ediyorlardı) ve ona ortak koştuğunuz şeylerden hiçbirinin evrende hiçbir şey yaratmadığına inanıyorsanız, nasıl oluyor da O'nun yarattığı evrende, yaratıcının sıfatlarından birini veya benzerini yaratıklardan birine atfedebiliyorsunuz?"[759] Bu cidden oldukça tutarsız bir inançtır.

2.15. YARATILIŞIN BİRLİĞİNİN TEHADDİYLE İLGİSİ

Yaratılıştaki ahenk, uyum ve birlik insanları Allah'ı birlemeye davet eden âyetlerdir. Tüm bu nizam karşısında nasıl ki insan ve kendisine yöneldikleri merciler bir sinek bile yaratamıyorlar, dağlara, göklere müdahale edemiyorlarsa ve Yüce Allah onların acizliklerini görebilmeleri açısından onlara çok küçük bir yaratık olan sinek örneklemesi yapıyorsa, aynı şekilde Allah'ın kelamına dair öne sürdükleri şüpheler karşısında da yüce Allah onlara meydan okumuştur. Sinek yaratmak bir yana, o sizden bir şey götürse, onu bile ondan alamayacak acziyette olan sizler, Allah'ın kelamına karşı madem ki şüphe içerisindesiniz, bakın size harfleri de veriyoruz "kaf-ha-ya-ayn-sad", "ya-sin", "elif-lam-mim", "elif-lam-ra", "ha-mim", "nun", "ta-ha"… *"Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz getirsinler."*[760]

Kur'ân'daki huruf-i mukattaaların hikmetlerinden biri olarak müfessirler şunu kaydetmiştir: Sözden maksat "Kur'ân'da tehaddi (benzerini getirme hususunda meydan okuma) olduğudur."[761]

Bu konuda Muhammed Ali es-Sabuni'de şunları kaydetmiştir: "Sûrelerin başlangıçlarının bu hece harfleriyle yapılması, Kur'ân'a muaraza eden kimselerin bakışlarını toplamak içindir. Konuşmalarında görülmemiş bu lafızlarla ilk anda onları kulaklarından vurur. Onlara verilen apaçık âyetlere dikkat çeker. Bu ve benzeri harflerde "İ'caz'ul Kur'ân"a dikkat çekme vardır. Bu, söz dizimiyle onların benzerini getirmekten aciz kaldıkları manzum bir kitaptır. Bu Kur'ân'ın i'cazına en büyük delildir. Allame İbn Kesir (rhm) şöyle der: Bu harfler sûrelerin başlarında muarızlarının benzerini getirmekten aciz kaldıkları, Kur'ân'ın i'cazını açıklamak için zikredilmiştir. Zemahşeri Keşşaf tefsirinde bunu tam bir zafer olarak

[759] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'ân**, c. 3, s. 17.
[760] Tur, 52/34.
[761] Râzî, **Mefatihu'l gayb**, c. 2, s. 5.

değerlendirirken, İmam İbn Teymiyye'de şöyle der: Sûrelerin bu harflerle başlaması hususunda şunu zikretmek kaçınılmazdır: Bu Kur'ân'ın zaferi, i'cazının beyanı ve onun azametidir."[762]

Yani bu bir nevi *"Biz bu Kur'ân'ı arapça indirdik"*[763] sizin üzerinden iletişim kurduğunuz dil de Arapçadır, ve Kur'ân âyetlerini oluşturan harfler de sizin alfabenizdir. Bu kelamın Allah katından olmadığını iddia ediyorsanız o halde bu harflerle siz böyle bir kelam oluşturun da görelim, demektir. "Çünkü siz ve Hz. Peygamber aslî madde, yaratılış ve dil açısından eşit durumdasınız, metin uydurma konusunda da onun sizden üstün bir yönü bulunmamaktadır."[764] Neticede her beşeri düşüncenin, İslam tarafından köşeye sıkıştırıldığı, tahaddilerine asla cevap veremedikleri bu türden çıkmazları vardır. İşin ilginç yanı buna rağmen iman etmemede ısrarcı davranmalarıdır.

Kur'ân'ın Yüce Allah tarafından gönderildiğine dair delillerden biri de tehaddidir. Tehaddi, insanlara Kur'ân-ı Kerîm'in benzerini getirmeleri hususunda meydan okunmasıdır.

"Yoksa "Kur'ân'ı kendisi uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!"[765]

"Yoksa "Onu Muhammed uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım; Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!"[766]

"Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!"[767]

---

[762] Muhammed Ali es-Sabuni, **Safvetüt- tefasir**, Daru'l Fikr, Beyrut, 1396/1976, c. 1, s. 31.
[763] Yusuf, 12/2.
[764] Maturidî, **Tevilatü'l-Kur'ân**, c. 1, s. 89.
[765] Hud, 11/13.
[766] Yunus, 10/38.
[767] Bakara, 2/23.

Allah Teâlâ, bu âyetlerinde Kur'ân'ın i'câzına işaret buyurur. Kevnî âyetleriyle mahlukat üzerinden insanları aciz bırakıp, uluhiyyetini, varlık ve birliğini apaçık kılan Yüce Allah, bir de tenzilî âyetleri üzerinden insanları aciz duruma düşürüyor, dolayısıyla hiç kimsenin uluhiyyette bir payı olmadığını tüm delilleriyle ortaya koyuyor.

"Beşer hiç bir şekilde onun bir benzerini, onun sûreleri gibi on sûreyi, onunki gibi bir sûreyi getirmeye güç yetiremez. Zîrâ Rabbin sözü; yaratıkların sözüne benzemez. Nitekim sıfatları sonradan olanların sıfatlarına benzemediği gibi, O'nun zâtına da hiç bir şey benzemez. Yücedir, Mukaddestir, Münezzehtir, O'ndan başka ilâh ve O'nun dışında Rab yoktur."[768]

Yüce Allah'ın harfleri kullanım ve dizimi dahi aynı harfleri kullanan insanlardan üstün bir güç olduğunun, o âyetler arasında hiçbir çelişki ve tutarsızlığın bulunmaması da O'nun bir olduğunun göstergesidir. Kur'ân lafızları arasındaki birlik ve uyum da bu yönüyle Allah'ın birliğine delalet eder. Çünkü o, Allah'tan başkası tarafından gelseydi, birçok tutarsızlık söz konusu olurdu.

"Hâla Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı."[769]

Kelimeler insan ruhunun DNA'sı gibidirler. Birkaç yazarlı bir kitaba baktığınızda dahi herkesin tarzı, metodolojisinden hangi cümlelerin kime ait olduğu farkedilmektedir. O kitapta birden fazla elin ve bilgi kapasitesinin varlığı akıştan kendini gösterir. Aynı konuda herkes bir cümle yazıp diğerine devrettiğinde ise onların bir araya getirilmesi neticesinde ele alış tarzındaki farklılıklar dizilimi, ahengi bozmuş olur. Bir de fikirsel bir farklılık varsa ihlilaflar baş göstermiş olur. Nitekim birden fazla kalem arasında konu bütünlüğünü yakalamak oldukça güçtür. Bu yönüyle Kur'ân'daki nazım ve edebiyat onun kaynağındaki tekliğin göstergelerindendir. Ve Kur'ân'daki bilgilerin gönderilen diğer ilahi kitaplardaki bilgilerle ortak olması tüm kitapları gönderen tek bir güce işaret eder. Nitekim Yüce

[768] İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'ân'il-Azim**, c. 7, s. 422.
[769] Nisa, 4/82.

Allah şöyle buyurmuştur: *"Beraberindeki kitapları tasdik edici olarak"*[770], *"Önlerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderilmiştir."*[771] Bu gerçek diğer kitapları gönderen Yüce Allah'ın Kur'ân'ı da indirdiğini kanıtlamıştır.[772]

Peygamberleri ve vahyi gönderen Rab ile, arzı ve ondakileri yaratan Rab tektir, aynıdır. Yaratan Allah olduğu gibi bu kelamın sahibinin de Allah olması, bu ikisi arasındaki birliğe işaret eder. Yüce Allah yarattıktan sonra gönderdiği vahiyle bu yaratılışı gerçekleştirenin kendisi olduğunu ifade etmesi bunlar arasındaki birliğe delil olma özelliği taşır. Nitekim bu kelam, bu muazzam yaratılıştan söz eder, ona dair bilgiler sunar. Kaynak aynıdır, birdir, tektir. Dolayısıyla arzdaki düzen gibi Kur'ân âyetleri içerisinde de insicam, belagat ve fesahatıyla bir düzen ve uyum vardır. Kur'ân'ın gerek insanın yaratılışına gerek tabiata ilişkin ihtiva ettiği bilgiler de gerçek yaşamdaki araştırmaların sonucuyla örtüşmüş ve mahlukata dair içerdiği verilerle de bu yönden bir birlik oluşturmuştur. Bir yaratılış var ve bu yaratılış ile onun aşamaları hakkında bilgi sunan bir kitap gönderiliyor. Âyetler, kâinatta bulunan ilahi nimetlere işaret buyurmaları yönünden birlik, uyum içerisindedir. Buna bir örnekle şerh düşecek olursak:

"Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar! Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek. Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur."[773]

"Dalgaların üst üste gelmesi ve derinliklerde karanlığın hüküm sürmesi. Bu iki çizgi, denizaltı hadiseleri hakkında îlmi bilgisi olmayan kimselerin bileceği cinsten şeyler olmayıp, ancak son zamanlarda oceonographie ve optik ilimlerinin inkişafından sonra ortaya çıkarılabilmiş bilgilerdir."[774] Kur'ân'daki verilerin, kâinattaki gerçeklikle uyuşması, kâinatı yaratan ile kitabı indiren gücün tekliğine delalet eder.

---

[770] Bakara, 2/89.
[771] Maide, 5/46.
[772] Bkz. Maturidî, **Tevilatü'l-Kur'ân**, c. 3, s. 307.
[773] Nur, 24/40.
[774] Nebi, **Kur'ân'ı Kerîm Mucizesi**, s. 216.

Kur'ân, Hz. Peygamber'in mucizesi olup, muarızlarını onun benzerini meydana getirme hususunda acziyete düşürmüştür. Onun bir benzerini getiremedikleri için muarız aciz, kelam ise mucize olmuştur.

"De ki: "Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar."[775]

Son olarak bu meydan okumayla artık insandaki acziyet hissi arttırılmış, teslimiyet gerçekleştirmemesi için aklî ve naklî anlamda herhangi bir şüpheye yer bırakılmamıştır. Yaratılış üzerinden istidlal yapılmış, kelam üzerinde muhatap aciz duruma düşürülmüştür.

"Andolsun ki biz, bu Kur'ân'da her türlü örneği çeşitli şekillerde açıkladık."[776]

Bunca âyet ve delil karşısında düştüğünüz acziyet artık sizi, O'nun uluhiyyetini kabule sevk etmeli değil mi? *"Yine de insanların çoğu ancak inkârda direttiler."*[777]

[775] İsra, 17/88.
[776] İsra, 17/89.
[777] İsra, 17/89.

SONUÇ

Kâinatta muhteşem düzen ve birliğin varolması, kâinattaki varlık âleminin, güneşin, ayın, göğün Allah'ın vahyine boyun eğmiş olmalarının bir neticesidir. İnsan denen varlık ise kâinattaki düzen gibi sosyal yaşamında muhteşem bir düzen ve birlik isterse, bu onun tüm varlık âleminin Allah'ın vahyine boyun eğdiği gibi Allah'a boyun eğmesiyle mümkün olur. Nitekim tüm varlık âlemine düzen tahsis eden Yüce Allah'ın vahyidir. Yüce Allah, Kur'an vahyinde baştan sona yaratma delilini işlemektedir. "De ki: Söylesenize! Allah'ı bırakıp taptığınız şeyler yeryüzünde ne yaratmışlar; göstersenize bana!" Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var?" (Ahkaf 46/4) "Ey insanlar! (Size) bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar." (Hac 22/73) Bununla Yüce Allah, yaratıcılık vasfı, yaratma fiili üzerinden tüm insanları acziyete düşürerek uluhiyetine davet etmektedir.

Zira insanlar yaratılışları itibariyle, her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu zaten kabul ve itiraf etmektedir. "Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan elbette, "Allah", derler." (Zümer 39/38)

Dolayısıyla insan, bu yaratılışın karşısında acizdir ve acizliğinin bir gereği olarak yaratıcısına kulluk sunması gerekir.

Tez çalışmamızın birinci bölümünde, insanların bir ilah düşüncesi olmadan yaşayabilmesinin imkansızlığını, her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu insanların fıtraten kabul etmelerini, tüm dünya insanlarının gündelik dillerinde kullandıkları kelimelerin aynı eşyalara tekabül etmesini, farklı dönemlerde farklı kavimlere farklı peygamberler gönderilmiş olmasına rağmen tüm peygamberlerin insanları aynı kelimeye davet etmesini, insanların edindikleri bilgilerin, gelişen ilimlerin esasında tek bir kaynağa dayandığı, yeryüzünde farklı birçok gerçekliğin insanları ölümden sonra dirilişin, ahiret hayatının varlığına davet edişindeki üslup birliği tasvir ve tahlil edilmiş, yaratıcının tek ve bir oluşunun, sosyal meseleler üzerine birlik ve düzen şeklinde yansıdığı sonucuna varılmıştır.

İkinci bölümünde de, Peygamberlere gönderilen tenzilî âyetlerin dışında insanları, Allah'ın birliğine davet eden tekvînî âyetlerin, Allah'ın birliği noktasında insanların zihinsel çıkarımlarda bulunması için elzem olduğu, hiçbir fiilin failsiz olmayacağı, bir oluşum varsa bu oluşumu meydana getiren bir failinin mutlaka olması gerektiği, dolayısıyla da yerde, gökte, insanların kendi nefislerinde varoluşu gerçekleştiren bir gücün olduğu, bunlar arasındaki nizam ve birliğin ise onları yaratan gücün birliğine delil olduğu sonucuna varılmıştır.

Dolayısıyla insanın, kâinat ve onun yaratılışına dair bilgisi arttıkça, onları yaratan Allah'a dair bilgisi artar ve mahlukat onlara nazar edenlerin sahip oldukları ilim miktarınca ihya olurlar, özlerindeki manayı okuturlar. Varlık alemi hakkında bilgi arttıkça, onların yaratıcıları olan Allah'a dair bilgi artacak ve insandaki bu bilgi arttıkça Allah'ın azameti karşısında küçüldükçe küçülecek, onun sanatı, ilmi, yüceliği karşısında O'na gereken hakkı kulluğuyla ifa edecektir.

Sonuç itibariyle, Allah'ın birliğine delalet eden bu düzen, uyum ve birliği bakışlarımızda anlamsızlaştırmadan onları, bizi yaratıcımıza götüren müşahadeye açık birer işaretler olarak okumak ve tanımak gerekir. Bu ise varolma amacımızın gerçekleşmesi halidir. Böylelikle varlık amacını gerçekleştiren insan, yine kendi gibi varlık amacına hizmet eden diğer mahlukatla aralarında tek bir merciye (Allah'a) boyun eğmiş olmalarının verdiği muhteşem birliğe gösterge olurlar. Bu da yaratılışta birliğin insanın kendisinde izhar olduğu diğer bir tezahürdür. Başta ve sonda tüm hamd ve övgüler yalnızca Allah'a mahsustur.

KAYNAKÇA

ABDÜLBÂKİ, Muhammed Fuâd, el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Kral Fahd Kur'ân Kompleksi Sitesi (www.qurancomplex.com).

AKKÂD, Abbâs Mahmud, el-Felsefetü'l-Kur'âniyye, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1366/1947.

AKSEKİ, Ahmet Hamdi, İslam, nşr. İrfan Yay., 2.baskı, İstanbul, 1966.

ÂLÛSÎ, Şihâbü'd-dîn Mahmûd, Rûhu'l-meʿânî fî tefsîri'l-Kurʾâni'l-ʿazîm, Dâru İhyâ'î't-Turâsi'l-'Arabî, İdâretü't-Tabâ'etü'l-Müniriye, 2008.

ASKALÂNÎ, İbn Hacer, Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut, Dârü'r-Risâletü'l-Alemiyye, 2013.

BEYZÂVÎ, Nâsıruddîn Ebû Saîd, Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl, Darü'r-Reşid, Beyrut, 2000.

BEYHÂKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. El Huseyn, Kitâbu'l-esmâ' ve's-sıfât, nşr. M. Zâhid el- Kevserî, Dâru İhyâ'î't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut,ts.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, Kur'ân'ı Kerîm Tefsiri, İpek Yay., İstanbul.

CERRAHOĞLU, İsmail, Tefsir Usulü, TDV Yay., Ankara, 2019.

CEVHERÎ, İsmail İbn Hammâd, Tâcü'l-lüğa ve sıhhâhu'l Arabiyye, thk. Abdulğafur Attar, 6 c., 4. bs., Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.

CÜVEYNÎ, Ebu'l-Meâlî, eş-Şâmil fî usûli'd-din, Beyrut, 1999.

DEMİRCİ, Muhsin, Kur'ân'ın Ana Konuları, İFAV Yay., İstanbul, 2020.

Tefsir Usulü, İFAV Yay., İstanbul, 2021.

DRÂZ, Muhammed Abdullah, Kur'ân'a Giriş, trc. Salih Akdemir, Otto Yay., Ankara, 8. baskı, 2020.

Din, el- Matba'atu'l-Alemiyye, Mısır, 1952.

Hadislerle İslam, Diyanet İşleri Başkanlığı, 4.baskı, İstanbul, 2017.

EBU UBEYDE, Ma'mer b. el-Musennâ, Mecâzu'l-Kur'ân, nşr. Fuad Sezgin, Mektebetu'l-Hancî, 2. baskı, Kâhire, 1970.

EBÜSSUÛD, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, el-İmâdî, İrşâdu'l-'aklî's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbî'l-Kerîm, thk., Abdulkadir Ahmed Ata, Mektebetü'r-Riyâzi'l-Hadîse, Riyad.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, el-Kâmûsu'l-muhît, Müessesetü'r-Risâle, (thk. Mektebu't-tahkîki't-turâsi fî Müesseseti'r-Risâle), Beyrût:, 2005.

FERÂHÎDÎ, Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-ayn mürettiben ala hurufi'l-mu'cem, thk. Abdülhamid Hemavi, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed İbn Muhammed b. Ahmed, el-Munkiz mine'd-dalâl, trc. Eyyüp Tanrıverdi vd, İlk Harf Yay., İstanbul, 2015.

Cevâhir'ul-Kur'ân, trc. Abdülhalik Duram, Hikmet Yay., İstanbul, 2011.

GÖLCÜK, Şerafettin, Kelâm Tarihi, Kitap Dünyası Yay., 9.baskı, İstanbul, 2016.

HAMİDULLAH, Muhammed, İslam Peygamberi, trc. M. Said Mutlu, 1.baskı, İrfan Yay., İstanbul, 1966.

HAVVA, Saîd, Allah (c.c), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1392/1972.

İslâm'da Allah İnancı, trc. Ramazan Nazlı, Hilal Yay., 2. baskı, İstanbul, 1980.

ISFAHÂNÎ, Râgıb, Müfredâtu elfazi'l-Kur'ân, trc. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İstanbul, 2010.

IZUTSU, Toshıhıko, Kur'ân'da Tanrı ve İnsan, trc. M. Kürşad Atalar, Pınar Yay., İstanbul, 2016.

İBN ATİYYE, el-Kâdî Ebû Muhammed 'Abdulhâlık b. Gâlib, el-Muharreru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-'azîz, thk. el-Faruk er-Rehhâle – Abdullah b. İbrahim el-Ensârî

Abdü'l-Âl es-Seyyid İbrahim – Muhammed eş-Şâfiî es-Sâdık el-Anânî., Dârü'l-Hayr, Beyrût:, 2007.

İBN AŞÛR, Muhammed Tahir, et-Tahrir ve't-tenvîr, Dâru's-Sahnûn, Tunus, 1997.

İBN'UL CEVZÎ, İmâm Ebu'l-Ferec Cemalûddin Abdurrahman Ali b. Muhammed, Zadü'l-mesir fi ilmi't-tefsir, trc. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yay., İstanbul, 2009.

İBN FARÎS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî , Mekâyisü'l-lüğa, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979.

İBN MANZUR, Cemaleddin Ebu'l Fadl Muhammed b. Mükrim, Lisânü'l- Arab, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1990.

İBN KAYYİM el- CEVZİYYE, Şemsuddin Muhammed b. Ebi Bekr, Bedâi'u't-tefsir, trc. Harun Öğmüş, Ahmet Ağırakça, Polen Yay., İstanbul, 2011.

İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Müessesetü Kurtuba – Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, Kahire, 1421/2000.

İBN MİSKEVEYH, Tehzîbu'l- ahlâk, trc. Abdulkadir Şener, 2.baskı, Büyüyenay Yay., İstanbul, 2013.

İBN RÜŞD, Faslu'l-makâl el-keşf an minhâci'l-edille, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., 9.baskı, İstanbul, 2017.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm, Ankara, 1981.

KALKAN, Ahmed, Kur'ân Kavramları, Dâvud Emre Yay., İstanbul, 2011.

KARAMAN, Hayreddin, Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2017.

Kur'ân Yolu Meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1. baskı, Ankara, 2014.

KUBAT, Mehmet, Kur'ân'da Tevhid, Beka Yay., İstanbul, 2014.

KURTUBÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebûbekr, el-Cami‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî, 1. baskı, Beyrût, Müessesetu’r-Risale, 2006.

KUTUB, Seyyid, Fi Zilâli’l-Kur’ân, trc. İ.Hakkı Şengüler vd., Hikmet Yay., İstanbul: 1968.

Kur’ân’da Edebi Tasvir, trc. Süleyman Ateş, Hilal Yay., 2. baskı, Ankara, 1967.

MAHALLÎ, Celaleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, Celaleyn Tefsiri, Şifa Yay., İstanbul, 2015.

MATÛRÎDÎ, Ebu Mansur, Te’vîlâtü’l-Kur’ân, trc. Bekir Topaloğlu, Kemal Sandıkçı, Ensar Yay., İstanbul, 2015.

MEVDUDÎ, Kur’ân-ı Kerîm’de Dört Terim, trc. Cahit Koytak, Seçkin Yay., İstanbul, 1990.

Tefhîmu’l-Kur’ân, trc. Muhammed Han Kayani vd., İnsan Yay., İstanbul, 1991.

Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber, trc. N. Ahmed Asrar, Pınar Yay., İstanbul, 1983.

MUKÂTİL b. Süleyman, Tefsîrü’l-kebîr, thk. Abdullah Mahmud Şehate, Arapça Tarih Kuruluşu, 1423/2002, Beyrut-Lübnan.

NEBİ, Mâlik, Kur’ân-ı Kerîm Mûcizesi, trc. Ergun Göze, Boğaziçi Yay., 3.baskı, İstanbul, 2003.

NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed, Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl, Seyda Yay., 2018.

NURSİ, Bediüzzaman Said, Sözler, Sinan Matbaası, İstanbul, 1958.

İşârâtu’l-i’câz fi mazânni’l-icâz, trc. Abdulmecid Nursi, 4. Baskı, Sözler Yay., İstanbul, 1986.

Muhâkemât, Sinan Matbaası, İstanbul, 1964.

ÖZTÜRK, Abdulvahhab, Satır Arası Kelime Kelime Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Kahramaman Yay., İstanbul, 2008.

RÂZÎ, Fahreddîn, Mefatihu'l gayb, Daru'l-Fikr, Lübnan-Beyrut, 1401/1981.

RIZÂ, Muhammed Reşid ve M. Abdûh, Tefsiru'l-Kur'âni'l hakîm (Tefsiru'l-menâr), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut, 1999.

SABÛNÎ, Muhammed Ali, Safvetüt- tefasir, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1976.

SABÛNÎ, Nureddîn, el-Bidâye fî usûli'd-dîn, nşr. Bekir Topaloğlu, Mâtürîdîyye Akaidi içinde, Ankara: DİB Yay., 1995.

SE'MÂNİ, Ebû Muzaffer, Tefsiru'l-Kur'ân, thk. Yasir b. İbrahim, Riyad, Darû'l-vatan, 1997.

SENA, Cemil, Tanrı Anlayışı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978.

SUBHÎ es-SÂLİH, Mebâhis fî ûlûmi'l-Kur'ân, Beyrut 1985.

SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî , ed-Dürrü'l-mensûr, trc. Zekeriyya Yıldız, Ocak Yay., İstanbul, 2012.

İmam Celâleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Mahalli, Celaleyn tefsiri, Şifa Yayınevi, İstanbul, 2015.

el- İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân, Müessesetü'r Risale Naşirun, Beyrut, 1.baskı, 2015.

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî, Fethu'l-kadîr, nşr. Yusuf el-Ğuş, Beyrut, Daru'l-ma'rife, 1428/2007.

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, Câmi'u'l-beyân ʿan teʾvîli âyi'l-Kurʾân, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Daru'l-Hicr, Kahire, 1422/2001.

TEHÂNEVÎ, Muhammed A'lâ b. Alî, Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn, İstanbul, 1984.

TOPALOĞLU, Bekir, Allah'ın Varlığı, DİB Yay., Ankara, ts.

ULUTÜRK, Veli, Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?, Çağlayan Yay., İzmir, 1985.

YAZIR, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, 3.baskı, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.

Kur'ân-ı Kerîm Yüce Meâli, Seriyye Yay., Bursa, 2001.

ZEBÎDÎ, M. Murtazâ, Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs, Beyrut, 1966.

ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî, Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh (nşr. Abdulcelîl Abdüh Şelebî), Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1988.

ZİNDANÎ, Abdulmecid, Kitâbu Tevhidi'l-Hâlik, 1.baskı, Beyrut, Daru'l-Hayr, 1990.

ZEMÂHŞERÎ, Ebu'l Kasım Mahmûd bin Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, el-Keşşaf'an hakâîki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûh'it-te'vîl, trc. Muhammed Coşkun vd., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2018.

Esâsü'l-belâga, thk. Muhammed Bâsil., Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm, Menâhilü'l-'îrfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân, Mısır.

ZUHAYLÎ, Vehbe, Tefsirü'l-Münîr, trc. Beşir Eryarsoy vd., 5.baskı, Bilimevi Yay., İstanbul, 2007.